بسم اللہ الرحمن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

از تالیفات جامع الکمالات جناب مولوی عبید اللہ صاحب حنفی قادری

اثبات الاستمداد والسماع بنہایۃ الاستناد بالاسماع

بسعی خواجہ احمد حسن صاحب بلا کمی و بیشی عبارت بحکم النقل کالاصل

در مطبع نامی واقع شہر لکھنؤ بحلیۂ طبع پوشید ۱۳۰۱ ہجری

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمد الله الذی اودع نیران المحبت فی قلوب العارفین حمداً کثیراً نتیهیج قدح زناد السماء طیبها متلاءلاء ومنیرا ونصلی علی رسوله الذی انطق بما بعث الله نبیا احسن الصلواة وسلما وعلی آله واصحابه الذین کانو للاسلام ظهراً ونصیراً واماماً

امابعد بندهٔ خاکسار نابکار سگ بارگاه قادری محمد عبد الرحمن ابوطاهر غفرله الباری مامور از حضرت ولایت پناه غوثیت دستگاه شمع شبستان مصطفوی سرو چمنستان مرتضوی نور دیدهٔ محبوب سبحانی قرة العین غوث ربانی مولائی و ملجائی مرشدی سید شاه علی عبد القادر شمس القادری عرف مرشد علی البغدادی اصلاً والمیدنی فوری مولداً ولد الاکبر و سجاده نشین حضرت مرشدی وملاذی ومعاذی غوث ازلی سیده مهر علی القادری الجیلانی رضی الله تعالی عنه بران شده که صحت تصحیف کتاب لاجواب اثبات الاستمداد والسماع بمایستلذ به الاستماع از تصنیفات عالم باعمل فاضل بیبدل مولوی عبید الله الفقیه المغفور نور الله مرقده که بمطبع نامی تحاییدایران گرامی امیر کبیر کریم ابن الکریم جناب میع لومی چودهری کنور کرامت الله الصدیقی رئیس عالیمرتبت منبع مروت و سخاوت امیر ابن امیر جناب منشی راجه ظل الرحمن صاحب مطبوع گردیده بنمایم :: بمجرد صدور اصدار فرمان واجب الاذعان انگشت اجابت بر دیدهٔ دل نهادم :: و موجب سعادت دارین وافتخار کونین انگاشتم و بسرعت تمام غلطنامه مضمن کتاب مذکور نمودم ؛ چشم از حضرات ناظرین که قبل مطالعه تصحیح کتاب مذکوره حسب غلطنامه نمایند و بعین فرصت مطالعه اکتفا بر نقش غلطنامه نفرمایند فقط

غلطنامه کتاب اثبات الاستمداد والسماع بمایستلذ به الاستماع

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳	۱۷	آللهُ	لِلّٰهِ
″	۱۹	.	.
۳	۱۷	ردو	ردو
″	۱۹	آللهُ	لِلّٰهِ
″	۲۰	شبم	شیم
۴	۳	سوش	شموس
″	۶	المیدلی	المیدلی
″	۸	اوله	ادله
″	۱۰	بالاعاسه	بالاعانته
″	۱۶	گردود	گرددو
″	۱۹	بمه	هر

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۵	۱۰	فالسماء	فالسماع
″	۱۵	بتحریک	بتحتهم
″	۱۹	ره	رح
۶	۲	فتوری	الثوری
″	″	الشبی	الشعبی
″	۱۲	سغیره	سغیرة
″	۲۱	بود	دبود
۷	۳	عرم	عم
″	۵	ممشاد	ممشاد
″	۷	لکن بگو	لکن بگو
″	۸	الهمدانی	الهمدانی

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۷	۱۲	نشنیدہ	نشنیندہ
"	۱۵	جماعۂ	جماعۃ
"	۲۰	بو	بود
۸	۹	درد	درو
"	۱۸	قابلہ	مقابلہ
۱۰	۱۰	صوفے	صوسے
"	۱۱	خلق	خلق
۱۴	۱۶	حائج	حاج
۱۵	۵	محمور	محمود
۱۷	۲	بجوابهم	بجرابهم
"	۶	فاعلین	فیلعبن
"	۱۰	دراتخاذ	دراتخاذ
۲۰	۸	یسخلٗ	یستحلٗ
"	"	یکعر	یکفر
"	۱۲	الوهیانیۃ	الوهبانیۃ
"	۱۷	الاوصاع	الاوضاع
۲۱	۱۲	حرفی	فی
"	۱۷	فی	فی
"	۱۹	استعارہ	استعارہ
۲۲	۱۱	بحت	محبت
۲۳	۱۹	تائی	تارکی
"	۲۰	خلال	حلال
"	"	وو	ورد
۲۴	۱۶	رذد	رود
"	۲۰	نہ اشعا	نہ شعار
۲۵	۲۰	یک پنج نہ پیچیدہ	یک پیچ
۲۶	۱	پینم	پیچیچ

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۲۶	۳	بناتارت	بناشدت
"	۱۹	ازاریم	مازاریم
۲۸	۱۷	فراگیسد	فراگیرد
"	۱۸	خبر	خبنر
"	۱۹	مناجات	مباحات
۲۹	۶	سود	شود
"	۱۱	ورین	دریں
۳۰	۸	بدایتی	ہدایتی
"	"	عبایتی	عنایتی
"	۱۳	بنگوید	بگوید
"	۲۰	بیکلی	بیکلی
۳۱	۱۴	دورست	ودرست
۳۲	۶	یمن	یمین
"	۱۷	احلت	وحلت
"	۱۳	بنجرشید	بنجروشید
۳۳	۱۴	آئید	آمد
"	۲۱	هنک	منک
"	"	سکر	شکر
۳۷	۱۱	با	ما
۳۸	۱۴	ہمہ	بہمہ
"	۱۷	تائی	تائی
"	۱۸	بوہ	بود
"	"	کاری	نگاری
۳۹	۹	بجنبانند	نجنبانند
"	۱۸	امین	ازین
۴۰	۴	مولف	مولفات
"	۱۲	بیاید	بباید

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۴۱	۱	ورواره	دروازه
″	۲۱	حفیقت	حقیقت
۴۲	۳	الاان	الآن
″	۲۰	تنجره	شجره
۴۳	۱	العلیم	الحکیم
۴۵	۱۰	آلتنشی	آلتشی
۴۶	۷	بطلب	بطب
۵۱	۴	ینلطحون	یتلطحون
۵۲	۱۵	الاسلاف	الاسلام
۵۴	۴		سفیهان
۵۵	۷	بادلے	بادیٔ
″	۱۷	الجر	الجهر
۶۲	۳	انبیایهم	انبیائهم
″	۱۴	صنادیه	صنادید
″	۱۹	لارواح	لاارواح
″	۲۰	انتم	ما انتم
۶۴	۶	الو	أو
۶۵	۴	ین	دین
″	۸	رافتم	راجستم
″	۲۱	اورده	اوده
۶۶	۳	یگر	مگر
″	۱۷	یشریعت	بشریعت
۶۷	۱	مزد	مزدور
۶۸	۱۴	ومنین	مومنین
۶۹	۲۰	گریة	گریه
۷۰	۷	بده	مده
″	۹	یشں	یسر
″	۱۰	عاظم	اعاظم
۷۵	۴	تنقین	متقین
″	۷	مابع	متابع
۷۶	۱۴	اعتذ ار	اعتذار
۷۸	۲	ما	من
″	۳	ندیدم	ندیدیم
″	۴	بودم	بودیم
″	۱۴	سود	سور
″	۱۹	دانسته	دانسته
″	۲۰	انگاشته	انگاشته
۷۹	۷	وازهمه	وهریکی ازهمه
۸۰	۲	نیست	منست
″	۷	نقضی	تقضی
۸۱	″	متصدیقین	والصدیقین
″	۲۰	دور	درو
۸۲	۱۸	دصا	دعا
۸۳	۷	بعداد	به بغداد
″	۱۵	سنق	سنبق
″	۱۷	رسد	رسند
″	۱۹	انارواح	ازارواح
۸۴	۳	کشیخ	″
۸۶	۱	اوراد	اراد
″	۵	اوتی	اولی
″	۹	میخوانید	میخوانند
۸۸	۲	الجهاد	الجهاد
″	۹	بینهها والله	بنهاوند
۸۹	۲	بلعت	بلغت
″	۵	″	نیست

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۸۹	۶	بلہای	بنای
۸۹	۱۵	تقایع	تقالع
۹۰	۱۳	براہی	الہی
۹۲	۹	بالعرفۃ	بالمعرفۃ
〃	۱۳	۰	ازین
۹۳	۱	محاظ	محاط
۹۴	۷	دار	دارد
۹۶	۱۹	ورانت	وراثت
۹۷	۲۰	مود	نبود
۱۰۰	۱۶	درسائی	درسالی
۱۰۲	۱۱	کرمات	کرامات
〃	۱۲	ما	۰
۱۰۳	۲۱	۰	ولاتشبیہ فی الخلق
۱۰۴	۹	قدملی	قدمد علی
۱۰۶	۶	۰	الحدید
〃	۱۶	الخلق	الخالق
۱۰۷	۲	والاحراک	ولاحراک
〃	۱۵	قائما	فانما
۱۰۹	۱۷	سروری	سرور
۱۱۰	۲	جدا	خدا
〃	۲۱	المقلب	الملقب
۱۱۱	۵	نبض	نبص
۱۱۲	۱۲	دیانا	دیارنا
〃	۱۵	ذالک	ذلک
〃	〃	سایرالاانام	سایرالایام
〃	۱۸	کالالتحال	کالاکتحال
〃	۱۹	العیم	الیوم

صفحہ	سطر	غلط	صحیح
۱۱۳	〃	خطایہ	خطایر
۱۱۷	۲۰	ائ	الی
〃	۲۱	قم	قسم
۱۱۹	۷	جمای	جمادی
۱۲۰	۱۰	شیتبہ	شیبہ
〃	۱۳	حیا	حیاتہما
〃	۲۱	اقرء	اقرؤا
〃	〃	لیس	یٰس
〃	〃	صا	ما
۱۲۱	۱۰	سُنّۃ	سِنۃ
〃	۱۵	الصلواعق	الصواعق
۱۲۳	۵	باقیماذ	باقیماند
〃	۲۱	هاجزت	هاجرت
۱۲۴	۱	اموات	اموت
〃	۱۰	وازستحباب	واستحباب
〃	۱۱	مولانا	مولانا شاہ ولی اللہ مولانا
〃	۱۷	تجرح	تخریج
〃	۱۹	تخنم	بجنم
۱۲۹	۲	فی بیتہ	فی بیتہ
۱۳۰	۱۲	اندرومنع	اندومنع
۱۳۸	۷	بخواہد	نخواہد
〃	۹	عاشقان	عاشقان را
۱۳۹	۱۶	نی الدنیا	فی الدنیا

تمت

فہرست کتاب اثبات الاستمداد والسماع

تمت

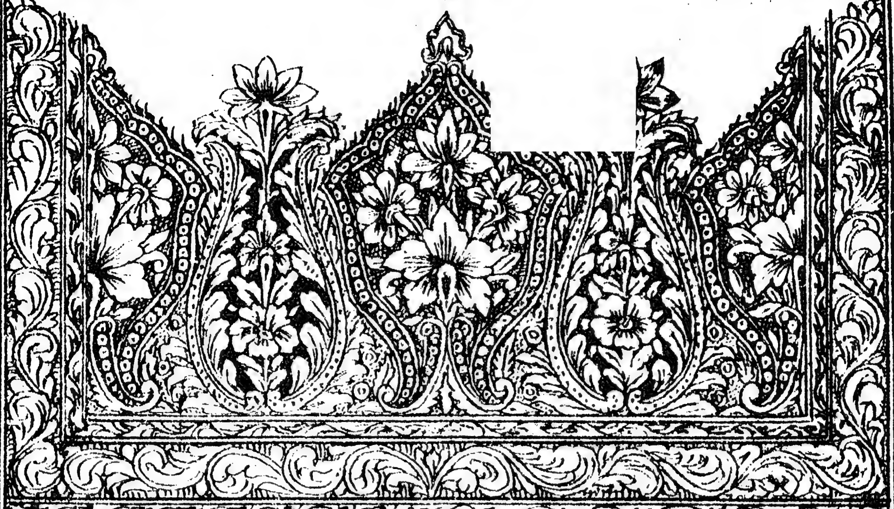
بسم اللہ الرحمٰن الرحیم نحمدہ ونصلی علی رسولہ الکریم

از تالیفات جامع الکمالات جناب مولوی عبید اللہ صاحب حنفی فارہی سلمہ

اثبات الاستمداد والسماع
بما یستلذ بہ الاسماع

بحسن سعی خواجہ احمد حسن صاحب بلاکی ہیتی عبارت بحکم النقل کالاصل

در مطبع نامی منشی نولکشور واقع شہر لکھنؤ بحلیۂ طبع پوشید ۱۳۰۱ھ

نحمدك يا من شرح صدور الواصلين ونور قلوب العارفين فشرح شرحا ونور
تنويرا وخلق فيهم تأثرا وتأثيرا فمن متأثر في وجد دائم ومن مؤيد في سكر قائم
فثمرة وجده في التحقيق اضطراب ورقص وتصفيق وحكم سكره من حضرة الاله
الميل عما سوى الله الى الله والوجد حالة هي ثمرة السماع وهو خير ما تلذذ به
الاسماع فيه استثارة خفايا القلوب من سره المكروه والمحبوب ومن هنا
قد كره تارة واخرى قد ابيح وندب بعد اخرى فسبحانه ما اعظم شانه
ونصلي على نبينا افضل الرسل الكرام صاحب القال والحال والمقام فقاله
منبع الاقوال باسرها وحاله مجمع الاحوال من آخرها ومقامه ارفع الكل
واعلى وهو مقام دنى فتدلى وهو الذي له وقت مع الله حيث قال لي مع الله و
هو الذي تغنى بنغمات الاسرار فاستمع لها من استعد من الابرار فقد
قد اغلبهم واثر فيهم تاثيرا فتاثروا كما قدروا تقديرا فمنهم من تحرك
وطاب ومنهم من خر وذاب ومنهم من دام سكره فما افاق ومنهم من برع على

اقرانہ وفاق ومن جملتہم من ھو فوق الکل وغیاث الثقلین وغوث لکل فھو قد تاثر
لجمیع التاثیرات فصارت حالتہ من اتم المؤثرات فھو مؤثر ای مؤثر لم یطق ذلی
تاثیرہ متاثر فیاشان تاثیرہ تصرف فی الاموات فاحیاھم فامنوا من الفوات
وکان دین الاسلام قد خبت نارہ ومحیت اثارہ وانھدمت دارہ فکانہ
میت فاحیاہ باحیاء اھلہ فھناہ ومن ثم لقب بمحی الدین فامتقوا ثرہ بالیقین
لتنالوا بہ حیوۃ ابدیۃ وتحصلوا بقاء سرمدیۃ وعلی الہ اساطین الدین
عمد الاسلام والمسلمین واصحابہ رعاۃ الاسلام ودعاۃ الانام
وتابعیھم وتبعھم باحسان الی قیام الساعۃ وساعۃ القیام خصوصا
علی اکمل اولادہ وافضل احفادہ وھو الذی ما ناداہ منادٍ الا اجابہ
وما استغاث مستغیث الا اغاثہ وقد افاض بکل من استفاض وھو استفاض
من مبدأ الفیاض فشانہ ارفع واعلیٰ من کل ما ننشأ ونملأ نشینا عنان الکلام
من ھذا المقام الی المرام اللھم ارزقنا حبہ وحب الہ وحب من احبہ
واحب الہ واحینا علی الاسلام وامتنا علی الایمان وارزقنا شفاعۃ حبیبک
بفضلک یا منان اما بعد فیقول کلیب من کلاب لباب القادری العالی **عبید اللہ**
بن مولانا محمد بخش الحنفی القادری غفر اللہ لہ ولوالدیہ ولمن احبہ وتودد الیہ
کہ درین طرف زمان اختلال قران دعصر فساد اشہر گاہ فرقہ از ابناء زمان بعضے بعلت
ناوا قفیت وبرخی بدخلدی انانیت بہ نسبت بعضی مسائل بانکار پیش آمدہ اندو راہ رود
منع سپردہ علی الخصوص مسئلہ سماع و وجد وانشاد شعر وانشاد آن استمداد از حضرات اولیاء
اللہ تعالیٰ رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ وندا بحضرت عالیہ غوثیہ بلفظ یا شیخ عبد القادر شیئاً للہ و
عرس حضرات اولیاء رضوان اللہ علیہم نظر برین حسب حکم قضا شیم وفرمان واجب الایقان
حضرت مرشدی وملجائی سیدی وسندی وماوائی باکورہ بستان ولایت ناطورہ دیوان عنایت

سرو جویبار دلربائی تذرو کوهسار رعنائی شاه گل شاخسار حب وولا لاله داغدار عشق حضرت
مولی سینه اش گنجینه راز دلش هم جای نیاز و هم محل ناز بیان متینش شارح المتون کلام
مبینش کاشف البطون بدری که نورش ترقی پذیر کالهلال وسموش آفاق را از و استفاده
برعکس حال ارشد احفاد حضرت غوث اعظم اشرف اولاد جناب قطب اکرم حضرت سید
شاه علی عبد القادر شمس القادری عرف مرشد علی القادری الحنفی البغدادے اصلاً
والمدنی فورے مولداً المتخلص بعاصے ادام ظل ارشاده علی الطالبین وافاض بره وحسناته
علی العالمین به بیان مسائل مذکوره درآمدم و هر چند طاقت پا برداشتی نداشتم ازان
وادی قدم نزدم و عجالة الوقت ادله و براهین برائے اثبات آن مطالب از کتب موجوده ایراد
کردم و باثبات الاستمداد والسماع بما یستلذ به الاسماع نامم نهادم و به چهار باب مرتب
ساختم ومن الله التوفیق وهو بالاعانة حقیق وهو حسبی ونعم الوکیل نعم المولی للعبید الذلیل
والیه المرجع والمآب وهو اعلم بالصدق والصواب الباب الاول فی اثبات السماع وفیه
فصول بدانکه درین باب در اکثر مواضع عبارت احیاء العلوم ترجمه کرده آورده شد
و در بعضے مواضع عبارت کیمیائے سعادت و در بعضے مواضع عبارت کتاب دیگر بقدم
آن ایراد کرده شد فصل فی فوائد السماع بدانکه ایزد تعالیٰ را امریست در دل آدمی که
آن دران چنان پوشیده است که آتش در آهن و سنگ و چنانکه بزخم آهن بر سنگ آن سر آتش
آشکارا گردد و بصحرا افتد همچنین سماع آواز خوش موزون گوهر دل را بجنباند و دران چیزی
پیدا آورد بی آنکه آدمی را دران اختیاری باشد و سبب آن مناسبتے ست که گوهر آدمی را با عالم
علوی است که آن را عالم ارواح گویند و عالم علوی عالم حسن و جمال ست و اصل حسن و جمال
تناسبے و هرچه متناسب ست نمودگاریست از جمال آن عالم که هر جمال و حسن و تناسب که درین
عالم محسوس ست همه ثمره جمال و حسن آن عالم ست پس آواز خوش موزون متناسب ست
هم مشابهتے دارد از عجائب آن عالم و از آن سبب آگاهی در دل پیدا آرد و حرکتی و شوقی

پدید آورد که باشد که آدمی خود نداند که آن چیست و آن در دلی بود که آن ساده باشد و از عشقی و شوقی که راه بآن ببرد خالی بود اما چون خالی نبود و بچیزی مشغول بود آنچه بدان مشغول بود در حرکت آید چون آتشی که دم در آن دمند افروخته تر شود و هر کرا در دل آتش شوق حق تعالیٰ باشد سماع او را مهم بود که آن آتش تیز تر گردد و هر کرا در دل دوستی باطل بود سماع زهر قاتل او بود و برو حرام باشد وَقَدْ قِيلَ فِي مَعْنَاهُ اعلم ان القلوب والسرائر خزائن الاسرار و معادن الجواهر وقد طويت فيها جواهرها كما طويت النار في الحديد والحجر، واخفيت كما اخفي الماء تحت التراب والمدر، ولا سبيل الى استثارة خفاياها الا بقدح السماع ولا منفذ الى القلوب الا من دهليز الاسماع، فالنغمات الموزونة المستلذة تخرج ما فيها، وتظهر محاسنها او مساويها، فلا يظهر من القلب عند التحريك الا ما يحويه، كما لا يترشح الاناء الا بما فيه، فالسماع للقلب محك صادق ومعيار ناطق فلا يصل روح السماع اليه، الا وقد تحرك فيه ما هو الغالب عليه انتهى بستر بدانکه سماع اول مرتبت و ثمره میدهد حالتی را در قلب که نامیده شود بوجد و وجد ثمره میدهد تحریک اطراف را پس اگر بحرکت غیر موزونه باشد نام او اضطراب بود و اگر بحرکت موزونه بود نام وی تصفیق و رقص انتهی **فصل فی ذکر اختلاف العلماء فی اباحة السماع و کشف الحق فیه** بدانکه در مسئله سماع اختلاف علماست بعضی بتحریک آن مائل شده اند و بعضی بطرف اباحت رفته و نزد قائلان باباحت وقتی اباحت محض ست و وقتی اباحت مع الاستحباب حکایت کرد قاضی ابو طیب طبری از شافعی رح و مالک رح و ابی حنیفه رح و سفیان رح و جماعتی از علما الفاظی را که استدلال کرده می شود بآن بر بینکه آنها تحریم و برا اعتقاد کرده اند و گفت شافعی رح در کتاب آداب القضا که غنا لهو مکروه است و شبابه باطل و هر که استکثار کند از ان پس وی سفیه است رد کرده شود شهادت وی و مالک نهی فرمود از غنا و این مذهب سائر اهل مدینه است سوای ابراهیم بن سعد و بود

ابوحنیفه رض مکروه میداشت غنا را و سماع غنا را از گناهان می پنداشت و همچنین سائر اهل کوفه
سفیان ثوری و حماد و ابراهیم والشعبی وغیرهم جمله این را نقل کرد ابوطیب طبری لیکن در
مدارج النبوة آورده که نقل کرده اند که امام ابوحنیفه رح را همسایه بود که هر شب بر میخاست
و تغنی میکرد و امام گوش میداشت به تغنی او و شنید شبی آواز او را پس پرسید از اهل وی که
چه شد امشب که شنیده نمیشود آواز وی گفتند که بیرون برآمده بود وی امشب پس گرفتند و
در زندان کردند او را پس پوشید امام عمامه خود را و رفت نزد امیر و شفاعت کرد او را و خلاص
گردانید و پرسید امیر که نام او چیست گفتند عمر پس برآورد از زندان هر کرا نام عمر بود و گفت
امام بآن مرد که باز گرد بانچه میکردی هر شب و چون گوش داشت امام ابوحنیفه بغنای او نهی
نکرد او را دلالت کرد بر اباحت تغنی نزد وی و استماع وی هر شب باآن ورع و تقوی که وی
داشت حمل نمی توان کرد مگر بر اباحت پس آنچه وارد شده از وی بر خلاف آن حمل کرده شود
بر غنای مقترن بفحش از برای جمع میان قول و فعل انتهی و نقل کرد ابوطالب مکی اباحت سماع را
از جماعتی و گفت سماع کرد از میان صحابه عبدالله بن جعفر و ابن زبیر و مغیره بن شعبه
و معاویه وغیرهم و گفت بتحقیق کرد این را بسیاری از سلف صالح که عبارت
است از صحابه و تابعین و گفت همیشه بودند حجازیان نزدیک ما در مکه می شنیدند سماع
را در افضل ایام سنه و آن ایام معدودات است که امر فرمود خدای تعالی بندگان
خود را در آن ایام بذکر خود مثل ایام تشریق و همیشه بودند اهل مدینه مثل اهل مکه مواظبت
کنندگان بر سماع تا این زمان ما و گفت گفته شد ابوالحسن بن سالم را چگونه انکار میکنی سماع
را و بتحقیق بودند جنید و سری سقطی و ذوالنون که استماع میکردند گفت چگونه انکار کنم
سماع را و حال اینکه جائز داشت و شنید آن را آنکه او خیر است از من پس بتحقیق
بود عبدالله بن جعفر طیار سماع میکرد و جز این نیست که انکار کرد لهو و لعب را در سماع
بود ابوالخیر العسقلانی الاسود از اولیا سماع میکرد و حزن میکرد و در حیرت می افتاد

وقت سماع و تصنیف کرد دران کتابے را و رد کرد دران کتاب بر منکرین سماع و ہمچنین
جماعتے از ایشان تصنیف کردند ورد بر منکرین آن و حکایت کردہ شد از بعضے شیوخ
کہ گفت دیدم ابو العباس خضر را عم پس گفتم ویرا چہ میگوئی درین سماع کہ اختلاف کردند
در وی اصحاب ما گفت آن صفو زلال است کہ ثابت نمی ماند مگر اقدام علما و حکایت
کردہ شد از ممشاد الدینورے کہ گفت دیدم نبی را صلے اللہ علیہ وسلم در منام پس گفتم
یا رسول اللہ آیا انکار میفرمائی ازین سماع چیزے را گفت انکار نمیکنم ازان چیزے را
لکن بگو ایشان را کہ شروع نمایند قبل آن بقرآن و ختم کنند بعد آن بقرآن و حکایت کردہ شد
از طاہر بن بلال الہمدانی الوراق و بود از اہل علم کہ گفت بودم من معتکف بجامع جدہ قریبا
یعنے کہ واقع است بر لب دریا پس دیدم روزے طائفہ را کہ میگفتند بجانبے از مسجد قولی
را و استماع می نمودند پس انکار کردم من این را بدل خود و گفتم در خانہ از خانہ ہای خدا
میگویند شعر را گفت پس دیدم نبی را صلی اللہ علیہ وسلم در آن شب و وے صلے اللہ علیہ
وسلم نشنیدہ بود در آن طرف مسجد و بہ پہلوے آنحضرت ابو بکر صدیق رض بود دران وقت
ابو بکر صدیق رضے اللہ عنہ میگفت چیزے از قول و نبی صلے اللہ علیہ وسلم استماع میفرمود
و می نہادہ دست مبارک خود بر سینہ خود مانند کسے کہ بوجد آید از ان پس گفتم در نفس خود لائق
نبود مرا کہ انکار کنم بر آن جماعۂ کہ بودند کہ استماع میکردند و این رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
استماع میفرماید و ابو بکر رض میگوید پس التفات فرمود بطرف من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
و گفت ہذا حق بحق یا گفت حق من حق من شک میکنم دران و گفت جنید نزول میکند
رحمت برین طائفہ در سہ موضع وقت خوردونوش زیرا کہ ایشان نمے خورند مگر از فاقہ
و وقت مذاکرہ زیرا چہ ایشان تکلم نمے کنند مگر در مقامات صدیقان و وقت سماع
زیرا کہ سماع میکنند با وجد و حاضر مے آیند حق را و حکایت کردہ شد از جریج کہ بود
وے رخصت میداد در سماع پس گفتہ شد ویرا آیا آوردہ شود این را روز قیامت

در جملہ حسنات تو یا سیات تو گفت نہ در حسنات و نہ در سیات زیرا کہ این سبیہ است بالغو و گفت خدا یتعالی لایؤاخذکم اللہ باللغو فی ایمانکم این آن ست کہ نقل کردہ شد از اقاویل و ہر کہ طلب کند حق را در تقلید پس ہر گاہ استقصا کند متعارض شوند نزد وے این اقاویل پس باقی می ماند متحیر و مائل بطرف بعضے اقاویل بتشہی و تمامہ این قصور است بلکہ سزاوار ست کہ طلب کند حق را بطریق آن و آن حاصل است از بحث کردن از مدارک خطر و اباحت چنانچہ قریب ذکر میکنم آنرا انتہٰے **فصل فی بیان دلیل اباحۃ السماع** بدانکہ نص و قیاس جمیعا دلالت میکنند بر اباحت سماع لیکن قیاس پس آن این ست کہ غنا مجتمع شدہ است در وے معانی ہا باید کہ بحث کردہ شود از افراد آن سپس از مجموع آن پس بدرستیکہ در دست سماع صوت طیب موزون مفہوم المعنے محرک القلب پس وصف عام این ست کہ وی صوت طیب ست بعد ازان طیب منقسم است بطرف موزون و غیر موزون و موزون منقسم است بسوی مفہوم المعنے مثل اشعار و غیر مفہوم المعنے مثل اصوات جمادات و سائر حیوانات لیکن سماع صوت طیب باین حیثیت کہ طیب ست نباید کہ حرام شود بلکہ آن حلال ست بنص و قیاس لیکن قیاس پس آن این ست کہ وے راجع ست بسوئے تلذذ حاسہ سمع بادراک آنچہ مخصوص ست بآن و مر انسان را عقل و حواس پنجگانہ است و ہر حاسہ را ادراکیست و در مدرکات آن حاسہ چیز لیست کہ لذیذ مے پندارد آن را پس لذت نظر در مبصرات جمیلہ است مثل خضرہ و آب جاری و وجہ حسن و بالجملہ سائر الوان جمیلہ و این در مقابلہ آن ست کہ مکروہ مے داند آن را از الوان کدرہ قبیحہ و لذت شم در روائح طیبہ است و آن در مقابلہ بدبو ہائے مستکرہہ است و لذت ذوق در طعوم لذیذہ است مثل دسومۃ و حلاوت و حموضۃ و آن در مقابلہ مرارہ کرہیۃ الطعم ست و لذت لمس در لین و نعومۃ و ملاسہ است و آن بمقابلہ خشونہ و ضراست ست و لذت عقل در علم

ومعرفت ست وآن بمقابلہ جہل وبلادت است پس ہمچنین اصوات مدرکہ بسمع منقسم
ست بسوی مستلذہ مثل صوت عنادل ومزامیر ومستکرہہ مثل آواز حمیر وغیرہ پس چہ ظاہر
تر ست قیاس این حاسہ ولذت آن بر سائر حواس ولذات آنہا ولیکن نص پس
دلالت میکند بر اباحت سماع صوت حسن بمنت نہادن خدا یتعالی بر بندگان خود بآن
زیراکہ فرمود خدا یتعالی یَزِیْدُ فِی الْخَلْقِ مَا یَشَاءُ پس گفتہ شد آن صوت حسن است ودر
حدیث آمدہ مَا بَعَثَ اللّٰہُ نَبِیًّا اِلَّا حَسَنَ الصَّوْتِ وفرمود صلی اللہ علیہ وسلم
لَلّٰہُ اَشَدُّ اَذَنًا لِلرَّجُلِ الْحَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْاٰنِ مِنْ صَاحِبِ الْقَیْنَۃِ لِقَیْنَتِہٖ
وَالْقَیْنَۃُ الْاَمَۃُ الْمُغَنِّیَۃُ ودر حدیث در محل مدح داؤد علیہ السلام آمدہ اَنَّہٗ کَانَ
حَسَنَ الصَّوْتِ فِی النِّیَاحَۃِ عَلٰی نَفْسِہٖ وَفِیْ تِلَاوَۃِ الزَّبُوْرِ حَتّٰی کَانَ یَجْتَمِعُ الْاِنْسُ
وَالْجِنُّ وَالْوَحْشُ وَالطَّیْرُ لِسَمَاعِ صَوْتِہٖ وَکَانَ یُحْمَلُ مِنْ مَجْلِسِہٖ اَرْبَعَمِائَۃِ جَنَازَۃٍ
وَمَا یَقْرُبُ مِنْہَا فِی الْاَوْقَاتِ وفرمود صلی اللہ علیہ وسلم در مدح ابو موسی الاشعری
لَقَدْ اُعْطِیَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِیْرِ اٰلِ دَاؤُدَ وقول وتعالی اِنَّ اَنْکَرَ الْاَصْوَاتِ
لَصَوْتُ الْحَمِیْرِ دلالت میکند بمفہوم آن بر مدح صوت حسن واگر گفتہ شود جز این نیست
کہ مباح کردہ شد این را یعنی صوت حسن را بشرط اینکہ در قرآن بود گوئیم ہر آئینہ لازم می آید ازان
اینکہ حرام شود سماع صوت عندلیب زیراچہ آن از قرآن نیست وہرگاہ جائز شد سماع صوت
غفل بی معنی پس چرا جائز نشود سماع صوتی کہ فہمیدہ می شود ازان حکمت ومعنی ہای صحیحہ
وَاِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِکْمَۃً پس این نظر ست در صوت بحیثیت اینکہ طیب وحسن است
ودرجہ ثانیہ است نظر در صوت طیب موزون زیراکہ وزن ورا حسن ست پس بسا صوت
حسن خارج است از وزن وبسا صوت موزون غیر مستطاب ست واصوات موزونہ
باعتبار مخرجہای خود سہ ۳ قسم ست زیراچہ آن اصوات یا خارج شود از جماد مثل صوت مزامیر
واوتار وضرب قضیب وطبل وغیرہ ویا خارج شود از حنجرہ حیوان وآن حیوان یا انسان است

و یا غیر آن مثل صوت بلبلها و قمریها و صاحبان سجع از طیور پس آن اصوات با وصف
طیبت آن موزونه و متناسبة المطالع والمقاطع است پس ازین جهت لذیذ پنداشته
میشود و سماع آن را اصل در اصوات حناجر حیوانات است و جز این نیست که وضع
کرده شد مزامیر بر صورت حناجر و این تشبیه است مر صنعت را با خلقت و نیست
شئے ازان که توصل کردند اهل صناعات بصناعت خودها بسوی تصویر آن مگر اینکه
مر او را است مثالے در خلقت که اختیار کرد خدا یتعالے اختراع آن را پس سماع
این اصوات مستحیل است که حرام شود بجهت بودن آن طیبه یا موزونه پس نیست
رونده بطرف تحریم سماع صوت عندلیب و سائر طیور و فرقے نیست در میان
حنجره و حنجره و نه در میان جماد و حیوان پس باید که قیاس کرده شود بر صوت
عندلیب اصوات خارجه را از سائر اجسام باختیار آدمے مثل صوتے که خارج میشود
از حلق آدمے یا از قضیب و طبل و دف و غیره و استثنا کرده نشود ازان مگر ملاهی و اوتار
و مزامیر که وارد شد شرع بمنع ازانها نه برائے لذت آن زیرا که اگر منع برائے لذت بودے هر آئینه
قیاس کرده مے شد بر وی جمله ما یتلذذ به الانسان را لکن حرام کرده شد خمرها و مقتضے
شد حرص آدمیان بآن مبالغه را در باز داشتن ازان تا اینکه منتهی شد امر در ابتدا
بشکستن خمها پس حرام کرده شد باوے انچه از شعار اهل شرب است و آن اوتار و
مزامیر است پس این اشیا حرام کرده شد بتبعیت تحریم خمر برائے سه علتها یکے آنکه این
اشیا میخواند بسوے شرب خمر زیرا که لذتیکه حاصل است ازان تمام نمیشود مگر بخمر و بمثل این
علت حرام کرده شد قلیل خمر دوم آنکه این اشیا در حق قریب العهد بشرب خمر یاد دهانند
مجالس انس را بشرب پس این اشیا سبب ذکر یعنے یاد دهانیدن است و ذکر سبب انبعاث
شوق است و انبعاث شوق وقتیکه قوت یابد پس وے سبب اقدام است سوم آنکه اجتماع بر آن اشیاء
هرگاه از عادات اهل فسق بوده پس منع کرده شد از تشبه بانها زیرا چه مَنْ تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ و باین علت میگوئیم

بترک سنت وقتیکه شعار بود اہل بدعت را بخوف تشبہ بآنہا پس بحیثیت این معانیہا حرام کرده شد

منضمات عارضه واوتار جملۂ آن مثل عود وچنگ ورباب وبربط وغیره وماسوای این اشیا

پس نیست در معنے آن مثل شاہین رعاة وحجیج وشاہین طبالان ومثل طبل وقضیب ومرآة

که استخراج کرده میشود ازان صوت مستطاب موزون سوای آنچه عادت کرده اند امرا

اہل شرب زیراکه جملۂ آن نه تعلقے میدارد بخمر ونه یاد میدہاند آن را ونه تشویق میکند بسوی آن

ونه واجب میکند تشبه را بارباب آن پس نگردید در معنے آن پس باقی ماند بر اصل اباحت قیاسا

بر اصوات طیور وغیره بل میگویم سماع اوتار از شخصے که میزند آنرا بر غیر وزن متناسب مستلذ

نیز حرام است وازینجا ظاہر شد اینکه نیست علت در تحریم آن اشیا مجرد لذت وطیب بلکه

قیاس تحلیل طیبات است کل آن مگر آنچه در تحلیل وے فساد است فرمود الله تعالی قُلْ

مَنْ حَرَّمَ زِيْنَةَ اللهِ الَّتِيْ اَخْرَجَ لِعِبَادِهٖ وَالطَّيِّبٰتِ مِنَ الرِّزْقِ

پس این اصوات حرام نکرده شد بحیثیت اینکه اصوات موزونه است وجز این نیست که

حرام کرده شد بعارض دیگر چنانچه قریب می آید بیان عوارض محرمه درجۂ ثالثه موزون مفهوم

وآن شعر است وآن خارج نمی شود مگر از حنجرۂ انسان پس یقین کرده میشود باباحۂ آن زیراکه زیاده

نشد مگر بودن او مفهوم وکلام مفهوم حرام نیست وصوت طیب موزون غیر حرام است پس

ہرگاه حرام نشد احاد از کجا حرام شود مجموع ہان نظر کرده شود در آنچه فهمیده میشود ازان

پس اگر باشد دران امر محظور ممنوع حرام کرده شود نثر آن ونظم آن وحرام کرده شود تصویت

بآن برابر است که بالحان باشد یا نباشد وحق درین باب چیزے است که گفت آنرا شافعی زیراکه گفت

الشِّعر كلامٌ فحسنه حسن وقبيحه قبيح وہرگاه جائز شد خواندن شعر بغیر صوت والحان جائز شد

خواندن آن بالحان زیراکه افراد مباحات ہرگاه مجتمع شود میشود آن مجموع مباح ووقتیکه منضم شود مباحے

بامباح دیگر حرام نمیشود مگر وقتیکه متضمن باشد مجموع محظورے را که متضمن نبود آنرا احاد ونیست ہیچ ممنوع

وینجا چگونه انکار کرده شود انشاد شعر را وبتحقیق انشاد کرده شد پیش رسول الله صلے الله علیه وسلم

و فرمود علیہ السلام اِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِکْمَۃً و انشاد کرد عائشہ رضی اللہ عنہا + شعر +
ذھب الذین یعاش فی اکنا فھم + وبقیت فی خلف کجلد الاجرب و روایت
کردہ شد در صحیح بخاری و صحیح مسلم از عائشہ رض کہ گفت لَمَّا قَدِمَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صلی اللہ
علیہ وسلم اَلْمَدِیْنَۃَ وُعِکَ اَبُوْبَکْرٍ وَبِلَالٌ وَکَانَ بِھَا وَبَاءٌ فَقُلْتُ یَا اَبَتِ
کَیْفَ تَجِدُکَ وَیَا بِلَالُ کَیْفَ تَجِدُکَ فَکَانَ ابوبکر رضی اللہ عنہ اذا اخذتہ
الحُمّٰی یَقُوْلُ شعر کل امرئ مصبح فی اھلہ + والموت ادنی من شراک نعلہ
وکان بلال اذا اقلعت عنہ الحمی یرفع عقیرتہ ویقول **قطعہ** الا لیت
شعری ھل ابیتن لیلۃ + بواد وحولی اذخر جلیل + وھل اردن یوما
میاہ مجنۃ + وھل یبدون شامۃ وطفیل + گفت عائشہ رض پس خبر دادم از ین رسول
اللہ را صلی اللہ علیہ وسلم پس فرمود اَللّٰھُمَّ حَبِّبْ اِلَیْنَا الْمَدِیْنَۃَ کَحُبِّنَا مَکَّۃَ اَوْ اَشَدَّ
وبتحقیق بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نقل میفرمود خشت را با قوم در بنای مسجد
در حالیکہ وی میگفت ھٰذِیْ الْحِمَالُ لَا حِمَالُ خَیْبَرَ + ھٰذَا اَبَرُّ رَبَّنَا وَاَطْھَرُ + وایضا
فرمود صلی اللہ علیہ وسلم مرتبہ دیگر اَللّٰھُمَّ اِنَّ الْعَیْشَ عَیْشُ الْاٰخِرَہ فَارْحَمِ الْاَنْصَارَ وَالْمُھَاجِرَہ
واین در صحیحین مذکور است و بود نبی صلی اللہ علیہ وسلم می نہاد برای حسان منبری در مسجد
می ایستاد حسان بران منبر و مفاخرت میکرد از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یا مخاصمت میکرد
و میفرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اِنَّ اللّٰہَ یُؤَیِّدُ حَسَّانَ بِرُوْحِ الْقُدُسِ مَا نَافَحَ اَوْ فَاخَرَ
عَنْ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ و وقتیکہ انشاد کرد نابغہ شعر خود را پیش
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمود مر او را لَا یَفْضُضِ اللّٰہُ فَاکَ و گفت عائشہ رضی اللہ
عنہا بودند اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باہم میخواندند نزدیک وی اشعار و وے
تبسم میفرمود و روایت کردہ شد از عمرو بن الشرید از اب وی کہ گفت اَنْشَدْتُ رَسُوْلَ اللّٰہِ
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ مَائَۃَ قَافِیَۃٍ مِنْ قَوْلِ اُمَیَّۃَ بْنِ اَبِی الصَّلْتِ کُلَّ ذٰلِکَ یَقُوْلُ

هِیَہٖ هِیَہٖ ثُمَّ قَالَ وَاِنْ کَانَ فِی شِعْرِہٖ ایسلم درجہ رابعہ نظر در آن بحیثیت اینکہ
آن محرک قلب ست و برانگیختہ کنندہ است چیزیرا کہ آن غالب ست بر قلب پس
میگویم مر خدا تعالی را سر لیست در مناسبت نغمات موزونہ مرارواح راحتی کہ آن نغمات
مرآئینہ تاثیر سیکنند در ارواح تاثیر کردنی عجیب پس از جملہ اصوات صوتی ست کہ خوش
میگرداند و صوتی است کہ عگمین میسازد و صوتی است کہ میخواباند و صوتی ست کہ میخنداند
و بطرب می آرد و صوتی ست کہ استخراج میکنند از اعضا حرکات را بر وزن آن از دست و پا و سر
و ظن کردن نباید کہ آن از فہمیدن معانی شعر ست بلکہ آن جارلیست در او تار حتی کہ گفتہ شدہ
من لم یحرکہ الربیع وازھارہ والعود واوتارہ فھو فاسد المزاج لیس لہ علاج
و چگونہ بود آن از فہم معنی و حال اینکہ تاثیر آن مشاہد ست در صبی در مہد آن زیرا کہ ساکت
می نماید او را صوت طیب از گریۂ او و میگرداند نفس و یرا از انچہ میگریاند او را بسوی اصغائ
آن و جمل با وصف بلادۃ طبع آن متاثر میشود از حدی چنان تاثری کہ خفیف می پندارد و بادی
احمال ثقیلہ را و قصیر میداند بقوت نشاط خود در سماع آن مسافات طویلہ را و منبعث میشود
درو از نشاط انچہ بسکر می آرد او را و مولہ میگرداند پس میبینی و یرا وقتیکہ طول شود برو بادیہ ہا در گیرد
و یرا ازنجش و ملال زیر محامل و احمال ہرگاہ بشنود منادی حدی را دراز میکنند گردن خود را و اصغا
میکند بسوی حدی کنندہ درحالیکہ بردارندہ است گوشہای خود را و سرعت میکند بسیر خود
حتی کہ میجنبد بروی احمال او و محامل او و بسا اوقات تلف میشود نفس او از شدت سیر
و گرانی بار و حال اینکہ وی شعور ندارد بآن بجہت نشاط خود و ہرگاہ نظر کردہ شد در سماع
باعتبار تاثیر آن در قلب ہا جائز نیست کہ حکم کردہ شود برو مطلقا باباحت و نہ بتحریم بلکہ این
مختلف میشود باحوال و اشخاص و اختلاف طرق نغمات پس حکم آن حکم ما فی القلب ست
گفت ابو سلیمان سماع نیاورد در قلب انچہ نیست در وی لکن بجنباند آنرا کہ در وست پس
ترنم بکلمات مسجعہ موزونہ عادت کردہ میشود در چند موضع بجہت اغراض مخصوصہ کہ ارتباط می یابد

بآن اثرہا در قلب و آن ہفت موضع است اول غنا رحاجیان کہ ایشان را ولاد و رمیکنند تشہیر با طبل و شاہین و غنا و آن مباح است زیراچہ آن اشعار لیست کہ منظم کردہ شدہ در وصف کعبہ و مقام و حطیم و زمزم و سایر مشاعر و وصف بادیہ و غیرہ و اثر آن تہیج و شوق است بسوے حج بیت اللہ تعالیٰ و اشتعال نیران آن اگر بود در آنجا شوقے حاصل یا استثارہ شوق و اجلاب آن اگر نبود شوقے حاصل و ہرگاہ بودہ است حج قربۃ و شوق بطرف آن محمود ست تشویق بسوے آن بکل با شوق محمود ست و چنانچہ جائز است مر واعظ را اینکہ نظم کند کلام را در وعظ و زینت دہد آنرا بسجع و شوق دہاند مردمان را بسوی حج بوصف بیت و مشاعر و وصف ثواب بر آن جائز است این مر غیر او را بر نظم شعر زیراکہ وزن وقتیکہ مضاف شود بسوی سجع میشود کلام او قع در قلب پس وقتیکہ اضافت کردہ شود بطرف آن صوت طیب و نغمات موزونہ زیادہ شود وقع او پس ہرگاہ اضافت کردہ شود بسوے آن طبل و شاہین و حرکات ایقاع زیادہ شود تاثیر و جملہ این جائز است مادامیکہ داخل نشود در وے مزامیر و اوتار کہ از شعار اشرار است ہان اگر قصد کنند بآن تشویق کسے کہ جائز نبود مر او را خروج بطرف حج مثل کسے کہ ساقط کرد فرض را از نفس خود و اذن نداد و پیا پدر و مادر مر او را در خروج پس آن شخص حرام است بر وے خروج پس حرام شود تشویق او بحج بواسطہ سماع و ہر کلامی کہ شوق دہاند بطرف خروج زیراکہ تشویق بطرف حرام حرام است و ہمچنین اگر طریق غیر آمنہ و ہلاک غالب بود جائز نبود تحریک قلوب و معالجت آن بتشویق موضع ثانی انچہ عادت کردہ اند غازیان جہت تحریص مردمان بسوی غزوہ و این نیز مباح است چنانچہ بر آنحاج لیکن باید کہ مخالفت کنند اشعار و طرق الحان ایشان اشعار حاج و طرق الحان آنہا را زیراکہ غرض و مقصود این دو فریق باہم مخالف است و این مباح است در وقتیکہ در آن وقت غزوہ مباح است و مندوب است در وقتیکہ در آن وقت غزوہ مستحب است لیکن در حق شخصے کہ جائز است مر او را خروج بطرف غزوہ موضع ثالث رجزیات کہ استعمال کنند آنرا شجعان در وقت لقاء و غرض از ان تشجیع نفس و انصار است و تحریک نشاط در آنہا بر اقتال و درآن

تمدح است بشجاعت و غلبه و این هر گاه که بود بلفظ لطیف و صوت طیب وقع شود در نفس
و این مباح است در هر قتال مباح و مندوب است در هر قتال مندوب و محظور است در
قتال مسلمانان و اہل ذمہ و ہر قتال محظور زیراکہ تحریک و داعی للمحظور محظور ہست و این
منقول ہست از شجعان صحابہ رض مثل علی و خالد رض و غیرہما موضع رابع اصوات نیاحہ و نغمات
آن و تاثیر آن در تہیج حزن و بکاء و ملازمت کابہ است و حزن دو قسم است محمود و مذموم حزن
مذموم مثل حزن بر چیزی نیست کہ فوت شدہ فرمود خدا تعالے لکیلا تاسوا علے مافاتکم و حزن بر اموات
از این قبیل است زیراکہ آن نارضا مندے است مر قضاء خدا تعالے را و تاسف است بر چیزی کہ او را
تدارک نیست پس این حزن ہر گاہ مذموم است تحریک آن بنیاحہ ہم مذموم است و از ینجا
وارد شدہ نہی صریح در نیاحہ اما حزن محمود حزن انسان است بر تقصیر وے در امر دین خود و
گریہ او بر خطا ہائے خود و بکاء و تباکے و حزن و تحازن بر آن محمود است و بر آن محمول است
گریہ آدم علم و تحریک این حزن و تقویت آن محمود است زیراکہ آن برانگیختہ میکند بر تشمیر برائے
تدارک و از این جہت بود نیاحہ داؤد علم محمود زیراکہ بود آن نیاحہ مع دوام حزن و طول بکا
بسبب خطایا و ذنوب پس بدرستیکہ بود علیہ السلام حزن میکرد و بحزن مے آورد و میگریست
و میگریانید حتے کہ برداشتہ میشد جنازہ ہا از مجلس نیاحہ او و بود کہ میکرد این را بالفاظ خود
و الحان خود و این محمود است زیراکہ مفضے للمحمود محمود است و بنابرین حرام نشود بر واعظ
طیب الصوت اینکہ بخواند بر منبر بالحان خود اشعار را کہ محزنہ و مرقق قلب است و حرام نشود
اینکہ بکاء و تباکے نماید تاکہ توصل کند بآن بسوے تبکیہ غیر خود و اثارت حزن آن موضع خامس
سماع در اوقات سرور برائے تاکید سرور و تہیج آن و آن مباح است اگر آن
سرور مباح بود مثل غنا در ایام عید و در عرس و وقت قدوم غائب و وقت ولیمہ و عقیقہ
و وقت ولادت مولود و وقت ختان آن و وقت حفظ وے قرآن

قرآن عزیز را جملۂ این مباح است جهت اظہار سرور بآن و وجہ جواز آن این است
کہ بعضی از الحانات برانگیختہ میکند فرح و سرور و طرب را پس ہر انچہ جائز است سرور بآن
جائز است اثارۂ سرور بران و دلالت میکند برین از نقل انشاد زنان بر سطوح باد
والحان وقت قدوم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نظم طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَیْنَا مِنْ
ثَنِیَّاتِ الْوَدَاعِ ٭ وَجَبَ الشُّکْرُ عَلَیْنَا مَا دَعَا لِلّٰہِ دَاعٍ پس این اظہار سرور ست
برای قدوم آن صلی اللہ علیہ وسلم و این سرور محمود است پس اظہار آن بشعر و نغمات
و رقص و حرکات نیز محمود است پس بتحقیق نقل کردہ شد از جماعتی از صحابہ رض کہ آنہا
حجل کردند در سروری کہ رسید ایشان را چنانچہ قریب می آید در احکام رقص و این جائز
است در قدوم ہر قادم کہ جائز است فرح بآن و در ہر سبب مباح از اسباب سرور
و دلالت میکند برین انچہ روایت کردہ شد در صحیحین از عائشہ رض کہ گفت لَقَدْ رَأَیْتُ النَّبِیَّ
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَسْتُرُنِیْ بِرِدَائِہٖ وَاِذَا اَنْظُرُ اِلَی الْحَبَشَۃِ یَلْعَبُوْنَ فِی الْمَسْجِدِ
حَتّٰی اَکُوْنَ اَنَا الَّذِیْ اَسْاَمُہٗ فَاقْدُرُوْا قَدْرَ الْجَارِیَۃِ الْحَدِیْثَۃِ السِّنِّ الْحَرِیْصَۃِ
عَلَی اللَّھْوِ اِشَارَۃً اِلٰی طُوْلِ مُدَّۃِ وُقُوْفِہَا و روایت کرد بخاری و مسلم نیز در صحیحین خود در
حدیث عقیل را از زہری از عروہ از عائشہ رض اِنَّ اَبَا بَکْرٍ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ دَخَلَ عَلَیْہَا
وَعِنْدَہَا جَارِیَتَانِ فِیْ اَیَّامِ مِنٰی تُدَفِّفَانِ وَتَضْرِبَانِ وَالنَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
مُتَغَشٍّ بِثَوْبِہٖ فَانْتَہَرَہُمَا اَبُوْبَکْرٍ رض فَکَشَفَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ عَنْ
وَجْہِہٖ وَقَالَ دَعْہُمَا یَا اَبَا بَکْرٍ فَاِنَّہَا اَیَّامُ عِیْدٍ و گفت عائشہ رض رَاَیْتُ النَّبِیَّ
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَسْتُرُنِیْ بِرِدَائِہٖ وَاَنَا اَنْظُرُ اِلَی الْحَبَشَۃِ وَہُمْ یَلْعَبُوْنَ
فِی الْمَسْجِدِ فَزَجَرَہُمْ عُمَرُ رَضِیَ اللّٰہُ عَنْہُ فَقَالَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَمْنًا
یَا بَنِیْ اَرْفِدَۃَ یَعْنِیْ مِنَ الْاَمْنِ و در حدیث عمرو بن حارث از ابن شہاب مثل آن
و دران حدیث لفظ تغنیان و تضربان واقع است و در حدیث ابوطاہر از ابن وہب

وَاللّٰہِ لَقَدْ رَأَیْتُ رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ یَقُوْمُ عَلٰی بَابِ حُجْرَتِیْ وَالْحَبَشَۃُ یَلْعَبُوْنَ
بِحِرَابِہِمْ فِیْ مَسْجِدِ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَہُوَ یَسْتُرُنِیْ بِرِدَائِہٖ لِکَیْ اَنْظُرَ اِلٰی
لَعِبِہِمْ ثُمَّ یَقُوْمُ مِنْ اَجْلِیْ حَتّٰی اَکُوْنَ اَنَا الَّذِیْ اَنْصَرِفُ و روایت کردہ شد از عائشہ رضی کہ گفت
کُنْتُ اَلْعَبُ بِالْبَنَاتِ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ گفت وَکَانَ یَاْتِیْنِیْ صَوَاحِبُ
لِیْ فَکُنَّ یَنْقَمِعْنَ مِنْ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَکَانَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ
وَسَلَّمَ یُسَرِّبُہُنَّ اِلَیَّ فَیَلْعَبْنَ مَعِیْ و در روایتی اَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قَالَ لَہَا
یَوْمًا مَا ہٰذَا قَالَتْ بَنَاتِیْ قَالَ فَمَا ہٰذَا الَّذِیْ اَرٰی فِیْ وَسْطِہِنَّ قَالَتْ فَرَسٌ قَالَ
مَا ہٰذَا الَّذِیْ عَلَیْہِ قَالَتْ جَنَاحَانِ قَالَ فَرَسٌ لَہٗ جَنَاحَانِ قَالَتْ اَوَمَا سَمِعْتَ اَنَّہٗ کَانَ
لِسُلَیْمَانَ بْنِ دَاوٗدَ ع خَیْلٌ لَہَا اَجْنِحَۃٌ قَالَتْ فَضَحِکَ رَسُوْلُ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ
حَتّٰی بَدَتْ نَوَاجِذُہٗ و حدیث محمول ست نزد ما بر عادت صبیان در اتخاذ صورت از خرقہ
در رقاع بغیر تکمیل صورت آن بدلیل آنچہ روایت کردہ شد در بعضی روایات کہ اِنَّ الْفَرَسَ کَانَ لَہٗ جَنَاحَانِ
مِنْ رُقَعٍ و گفت عائشہ رضی اللہ عنہا دَخَلَ عَلٰی رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَعِنْدِیْ
جَارِیَتَانِ تُغَنِّیَانِ بِغِنَاءِ بُعَاثٍ فَاضْطَجَعَ عَلَی الْفِرَاشِ وَحَوَّلَ وَجْہَہٗ فَدَخَلَ اَبُوْبَکْرٍ رَضِیَ اللّٰہُ
عَنْہُ فَانْتَہَرَنِیْ وَقَالَ مِزْمَارُ الشَّیْطَانِ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فَاَقْبَلَ عَلَیْہِ رَسُوْلُ اللّٰہِ
صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَقَالَ دَعْہُمَا فَلَمَّا غَفَلَ غَمَزْتُہُمَا فَخَرَجَتَا وَکَانَ یَوْمَ عِیْدٍ یَلْعَبُ فِیْہِ السُّوْدَانُ بِالدَّرَقِ
وَالْحِرَابِ فَاِمَّا سَاَلْتُ رَسُوْلَ اللّٰہِ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَاِمَّا قَالَ تَشْتَہِیْنَ تَنْظُرِیْنَ
فَقُلْتُ نَعَمْ فَاَقَامَنِیْ وَرَاءَہٗ وَخَدِّیْ عَلٰی خَدِّہٖ وَیَقُوْلُ دُوْنَکُمْ یَا بَنِیْ اَرْفِدَۃَ حَتّٰی اِذَا
مَلِلْتُ قَالَ حَسْبُکِ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ فَاذْہَبِیْ و در صحیح مسلم وَضَعْتُ رَاْسِیْ عَلٰی مَنْکِبِہٖ فَجَعَلْتُ
اَنْظُرُ اِلٰی لَعِبِہِمْ حَتّٰی کُنْتُ اَنَا الَّذِیْ اَنْصَرَفْتُ پس این احادیث کل آن در صحیحین است
و آن نص صریح است درین کہ غنا و لعب حرام نیست و دران دلالت ہست بر انواع از رخصتہا اول
لعب و پوشیدہ نیست عادت حبشہ در رقص و لعب دوم فعل آن در مسجد سوم قول وے

صلی الله علیه وسلم دُونَکُمْ یَا بَنِی اَرْفِدَة واین امر ست بلعب والتماس ست برای آن پس چگونه ثابت شود حرمت آن چهارم منع نمودن

نبی صلی الله علیه وسلم مر ابوبکر و عمر را رضی الله عنهما از انکار و تعبیر و تعلیل آن باینکه آن یوم عید است یعنی آن وقت سرور است و این از اسباب سرور است

پنجم ایستادن وی صلی الله علیه وسلم زمان دراز در مشاهده آن و سماع آن برای موافقت عائشه رضی الله عنها و درین دلیل است بر اینکه حسن خلق در

تطییب قلوب زنان و صبیان بمشاهده لعب احسن است از خشونت زهد و خشونت بمنع و باز داشتن ششم قول وی صلی الله علیه وسلم

ابتداء مر عائشه را اَتَشْتَهِیْنَ اَنْ تَنْظُرِیْ و نبود آن از اضطرار بسبب مساعدت اهل از روی خوف از غضب یا وحشت زیرا که

التماس هنگامیکه سابق بود بسا اوقات در سبب وحشت میگردد و آن محذور است پس تقدیم کرده شود محذوری بر محذور دیگر لیکن ابتدای

سوال پس حاجت نیست در آن هفتم رخصت در غنا و ضرب دف از جاریتین با آنکه تشبیه کرده شد آنرا بمزمار شیطان و در این بیان

این است که مزمار محرم غیر او است هشتم آنکه صوت جاریتین قرع سمع وی صلی الله علیه وسلم میکرد در حالیکه بپهلو افتاده بود و اگر

کرامی جا ضرب کرده شدی باوتار هر آینه جائز نمی داشت جلوس را بجائیکه صوت اوتار قرع سمع وی کند پس دلالت میکند بر آنکه

صوت زنان غیر محرم است مثل تحریم صوت مزامیر بلکه حرام کرده می شود بگمان خوف فتنه پس این قیاسات و نصوص دلالت میکند بر اباحت غنا و رقص

و ضرب دف و لعب بدرق و حراب و نظر بسوی رقص حبشه و زنوج در اوقات سرور کل آن از روی قیاس بر یوم عید زیرا که آن وقت سرور است و در

معنی آن یوم عرس و ولیمه و عقیقه و ختان و یوم قدوم از سفر و سائر اسباب فرح و آن همه آنچه جائز بود بسبب آن فرح از روی

شرع و جائز است فرح بزیارت اخوان و لقای ایشان و اجتماع ایشان در موضع واحد بر طعام یا کلام پس آن نیز مظنه سماع است

و در تفسیر احمدی از عوارف آورده قَالَ اَخْبَرَنَا اَبُوْ زُرْعَةَ طَاهِرُ بْنُ وَالِدِهِ اَبِی الْفَضْلِ الْحَافِظِ الْمَقْدِسِیِّ قَالَ

اَبُوْ مَنْصُوْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِکِ الْمُظَفَّرِ السَّرْخَسِیِّ قَالَ اَخْبَرَنَا اَبُوْ عَلِیٍّ الْفَضْلُ بْنُ مَنْصُوْرِ بْنِ نَصْرٍ الْکَاغِدِیُّ

السَّمَرْقَنْدِیُّ اِجَازَةً قَالَ حَدَّثَنَا الْهَیْثَمُ بْنُ کُلَیْبٍ قَالَ حَدَّثَنَا اَبُوْ بَکْرٍ عَمَّارُ بْنُ اِسْحَاقَ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ

عَامِرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیْزِ بْنِ صُهَیْبٍ عَنْ اَنَسٍ رَضِیَ اللهُ عَنْهُ قَالَ کُنَّا عِنْدَ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ

وَسَلَّمَ اِذْ نَزَلَ جِبْرَئِیْلُ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ یَا رَسُوْلَ اللهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اِنَّ فُقَرَاءَ اُمَّتِکَ یَدْخُلُوْنَ

الْجَنَّةَ قَبْلَ الْاَغْنِیَاءِ بِنِصْفِ یَوْمٍ وَهُوَ خَمْسُ مِائَةِ عَامٍ فَفَرِحَ رَسُوْلُ اللهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فَقَالَ اَفِیْکُمْ

مَنْ یُنْشِدُنَا قَالَ بَدْوِیٌّ نَعَمْ اَنَا یَا رَسُوْلَ اللهِ قَالَ هَاتِ فَاَنْشَدَ الْبَدْوِیُّ شعر قَدْ لَسَعَتْ

حَیَّةُ الْهَوٰی کَبِدِیْ + فَلَا طَبِیْبَ لَهَا وَلَا رَاقِیْ + اِلَّا الْحَبِیْبُ الَّذِیْ شُغِفْتُ بِهٖ

رُقْيَتِي وَتِرْيَاقِي + فَتَوَاجَدَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَتَوَاجَدَ الْاَصْحَابُ مَعَهُ حَتّٰى سَقَطَ
رِدَاءُهُ عَنْ مَنْكِبَيْهِ فَلَمَّا فَرَغُوْا اَوٰى كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مَكَانَهُ قَالَ مُعَاوِيَةُ بْنُ اَبِيْ سُفْيَانَ
مَا اَحْسَنَ لَعِبَكُمْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ فَقَالَ يَا مُعَاوِيَةُ لَيْسَ بِكَرِيْمٍ مَنْ لَمْ يَهْتَزَّ عِنْدَ سَمَاعِ
ذِكْرِ الْحَبِيْبِ ثُمَّ قَسَمَ رِدَاءَهُ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلٰى مَنْ حَاضِرَهُمْ بِاَرْبَعِ مِائَةِ
قِطْعَةٍ وَهٰذَا الْحَدِيْثُ اَوْرَدْنَاهُ مُسْنَدًا كَمَا سَمِعْنَاهُ وَوَجَدْنَاهُ الخ موضع سادس سماع عاشقان
برای تحریک شوق وتهییج عشق وتسلیهٔ نفس پس اگر در مشاهدهٔ معشوق بود غرض ازان تاکید لذت ست واگر
بحالت مفارقت بود غرض ازان تهییج شوق ست وشوق اگرچه الم ست لیکن وی نوع لذت ست وقتیکه مضاف
شود بطرف آن رجاء وصال زیرا که رجا لذیذ ست ویاس مولم ست وقوت لذت رجا بحسب قوت شوق وحب شی مرجو ست
پس درین سماع تهییج عشق وتحریک شوق وتحصیل لذت رجای بقدر وصال با اطناب وصف حسن محبوب ست واین حلال ست
اگر مشتاق الیه ازان جمله که مباح ست وصال آن مثل آنکه عشق دارد زوجه یا امة خود را پس گوش دارد بسوی غنای آن تا که دو چند
شود لذت وی در لقای آن پس محظوظ شود بصر از مشاهده واذن از سماع وبفهمد قلب لطائف معانی وصال وفراق
پس مترادف شود اسباب لذت پس این انواع تمتع ست از جملهٔ مباحات دنیا ومتاع آن وَمَا الْحَيٰوةُ
الدُّنْيَا كُلُّهَا اِلَّا لَهْوٌ وَّلَعِبٌ واین ازان جمله است وهمچنین اگر غصب کرده شد از وجاریه یا بسبب
من الاسباب میان وی وجاریهٔ وی حائلی پیش آمد پس میرسد او را که تحریک کند بسماع شوق خود را
وبرانگیخته کند آن لذت رجای وصال را پس اگر بفروشد آنرا یا طلاق دهد حرام شود بر وی این امر بعد ازان
چه جائز نیست تحریک شوق جائیکه جائز نیست تحقیق آن بوصال ولقا اما شخصیکه تمثل کند در نفس
خود صورت صبی او یا زنیکه حلال نیست نظر او بسوی وی وبود که نازل کند آنرا که میشنود بر کسی که تمثل
کرده در نفس خود پس این حرام ست زیرا که این محرک فکر ست در افعال محظوره وهیج داعیه است بطرف انچه
مباح نیست وصول بسوی آن واکثر عشاق وسفها از جوانان وقت هیجان شهوت خالی نباشند
از اضمار چیزی ازان وآن ممنوع ست در حق ایشان بجهت آنکه در وست از دای دفین نه برای امری
که راجع است بسوی نفس سماع وبرای اینمعنی سوال کرده شد حکیمی را از عشق پس گفت دخان یصعد الی

دماغ الانسان نزيله الجماع ويهيجه السماع موضع سابع سماع شخصی که محبوب داشت خدا یرا وعشق
ورزید آنرا ومشتاق شد بطرف لقای آن پس نظر نکند بطرف شی مگر اینکه ببیند وی سبحانه وتعالی را ودران
وقرع نکند سمع ویرا قرع کننده مگر اینکه سمع کند ویرا از ویا درو پس سماع درحق وی هیج شوق وموکد
عشق وحب ست وآتش برآورنده است از آتش زنه قلب او واستخراج کننده است از ان احوالی را
از مکاشفات وملاطفات که احاطه نکند وصف آنرا شناسد آنرا هر که چشید مزه آن وانکار کند آنرا هر که
بهره مند نشد حس وی از ذوق آن ونام کرده میشود آن احوال را بزبان صوفیه وجد ما خود از وجود ومصادفت
امی یافت از نفس خود احوالی را که نمی دریافت آنرا قبل سماع وگفت صاحب رد المحتار عرف شامی
تحت قول در مختار ومن یستحل الرقص قالوا یکفر ولا سیما بالدف یلهو ویزمر المراد به
التمایل والخفض والرفع بحرکات موزونة کما یفعله بعض من ینتسب الی التصوف
وقد نقل فی البزازیة عن القرطبی اجماع الائمة علی حرمة هذا الغناء وضرب القضیب
والرقص قال ورأیت فتوی شیخ الاسلام جلال الملة والدین الکرمانی ان مستحل
هذا الرقص کافر وتمامه فی شرح الوهبانیة ونقل فی نور العین عن التمهید انه
فاسق لا کافر ثم قال التحقیق القاطع النزاع فی امر الرقص والسماع یستدعی
تفصیلا ذکره فی عوارف المعارف واحیاء العلوم وخلاصة ما اجاب به
العلامة النحریر ابن کمال باشا بقوله ما فی التواجد ان حققت من حرج شعر ولا التمایل
ان اخلصت من باس ، فقمت تسعی علی رجل وحق لمن ، دعاه مولاه ان یسعی
علی الراس الرخصة فیما ذکر من الاوضاع عند الذکر والسماع للعارفین الصارفین
اوقاتهم الی احسن الاعمال السالکین المالکین لضبط انفسهم عن قبائح الاحوال فهم
لا یسمعون الا من الا له ولا یشتاقون الا له ان ذکروه ناحوا وان شکروه باحوا
وان وجدوه صاحوا وان شهدوه استراحوا وان سرحوا فی حضرة قربه ساحوا
اذا غلب علیهم الوجد بغلباته وشربوا من موارد اراداته فمنهم من طرقته

طوارق الهيبة فخر وذاب ومنهم من برقت له بوارق اللطف فتحرك وطاب ومنهم من
طلع عليه الحب من مطلع القرب فسكر وغاب هذا ما عنّ لى فى الجواب
والله تعالى اعلم بالصواب ومن يك وجده وجد اصحيا + فلم يحتج الى قول المغنى
له من ذاته طرب قديم + وسكر دائم غير دنی انتهى وشیخ عبد الحق محقق دہلوی
رحمة الله علیه در شرح مشکوة در باب صلوة العیدین آورده وانصاف آنست که نص قطعی بر حرمت
آن علی الاطلاق چنانچه بر حرمت زنا و شرب خمر آمده ثابت نشده است وبتحقیق تصریح کرده اند
بعضی از متاخرین محدثین که حدیثی در حرمت غنا صحیح نشده است وبعضی علما گفته اند که یافته نشده
است دلیل قطعی نه بر حرمت آن ونه بر اباحت آن واصل در اشیا اباحت است وبا وجود آن شک
نیست که دوام اعتیاد بدان واستدامت آن خلاف طریقهٔ اتباع است وفقها را درین باب
تشدید وتعصب بسیار است مگر مقصود ایشان حسم ماده وسد ذرائع است وصحیح آنست که قول
امام اعظم رح کراہت آنست والله اعلم وما ذکرنا من التفاصیل قریب منه ما فی مدارج النبوة
انتهى وبحر العلوم مولانا عبد العلی قدس سره در شرح مولانا روم تحت قوله بشنو از نی چون
حکایت میکند الی البیتین فرموده که عارف سامی شیخ عبد الرحمن جامی قدس سره در شرح این
میفرمایند که مراد از نی انسان کامل ومکمل که فانی فی الله وباقی بالله است ولفظ نی را با انسان
کامل مناسبت تامه است زیرا که لفظ نی در نفی هم مستعمل میگردد واین کامل نفی وجود عارضی خود کرده
راجع بعدم اصلی خود گشته وذات نی را هم بانسان کامل مناسبت تامه است زیرا که چنانکه نی تهی
گشته است والحان ونغمات که ازوی بظهور می آید همه منسوب بزننده نی است همچنین انسان کامل
از وجود خود واوصاف خود تهی گشته ومتصف باخلاق الله گشته همه اوصاف او واخلاق او وافعال
او منسوب بسوی حق گشته غرض ازین تقریر بیان علاقه استعاره است ومشابهت درمیان انسان
کامل ومعنی حقیقی نی ظاهر است بوجه دیگر زیرا که مولوی قدس سره از ارباب سماع بودند وسماع آواز
نی میفرمودند وحضرت ایشان را در وقت سماع نی حالات عظیمه وارد میشدند ومعارف وکشوف

میشنیدند و در نفحات مذکور است که مولوی قدس سره فرمودند که آواز رباب آواز صریر در بهشت است
ما می شنویم آواز باز شدن در بهشت چنانکه از استماع کلام انسان کامل فهم را حالات عظیمه پیدا میشوند
و معارف جسمیه حاصل می آیند و مشهود میشوند پس استعاره کردند لفظ نی را برای انسان کامل و این مناسب
مشرب مولوی و دیگر ارباب سماع است قدس اسرارهم و نیز عارف جامی تجویز فرموده که نی بمعنی قلم گرفته مستعار
برای انسان کامل ساخته شود اگرچه مناسب اجزا ابیات نیست مراد از جدائی که در مصراع ثانی واقع شده دوری
از مرتبه غیبت و غلبه احکام ما به الامتیاز ست و مراد از نیستان نیستان اصل و تعین اول ست که عبارت از ذات مجمع
جمیع اوصاف و مستجمع جمیع اسما کلیه و جزئیه و تعینات علمی وجه الاجمال بوجهیکه صالح است مر ظهور همه اسما
و تنزلات را هر درین مرتبه بوجهی کثرت نیست نه حقیقی و نه اعتباری و این مرتبه احدیت است و درین مرتبه
اصلا کثرت را وجود نیست و نه ثبوت و این مرتبه عدم کثرت است و نیست مگر ذات احدیت که ظهور در کثرت
بالقوه در وست باین معنی که بعد تنزل وی در تعین ثانی کثرت پیدا شود و اما هویت ذات صرفه مطلقه اورا هیچ
تعین اصلا نیست پس وجود بحت است که همه اسما و رسوم مستهلک اند در وی نه مشار گردد و نه مسمی گردد بلکه
غنی هست و قدیم است نه بآن معنی که غنا و قدم از اوصاف او باشد که این هم از جمله اسما ست بلکه بمعنی سلب
حاجت ست و سلب بدایت ست و بذات خود کامل ست معری از اضافات و مستتر از شهودیت است
و خود بخود حاضر ست بذاته نه بحضور [illegible] بلکه بمعنی اینکه نفس ذات ست و بس ه ای برتر از خیال و
قیاس و گمان و وهم + وز هرچه گفته اند شنیدیم و خوانده ایم + پس انسان کامل از دوری این مرتبه شکای
نمی تواند شد از رسیدن باین مرتبه محال است ه عنقا شکار کس نشود دام باز چین + کاینجا همیشه باد بدست
است دام را + لهذا عارف جامی از نیستان این مرتبه مراد نداشتند بلکه مرتبه غیب اول مراد داشتند
[illegible] تعقل و نیز نیستان عبارت است از آن موضع که نابت میشود در آن نی و صلوح ظهور نی ست
[illegible] مناسب نیست مگر مر احدیت که تعین ست که صلوح ثبوت تعینات و شیونات در وست
و اما ذات [illegible] پس مستهلک ست در وی هر چیز پس حاصل معنی بر طبق تقریر این عارف آنست که از انسان
کامل بشنو که چون حکایت میکند و از غلبه ما به الامتیاز شکایت میکند که این غلبه ما به الامتیاز از وطن اصلی

و هم که غیب اول ست جدا ساخته و از مرتبه غیب اول چونکه جدا کردند ممتاز
ساخته اند از نفیر انسان هر دو زن که عبارت از اسمای فعلیه اعیان ممکنات اند در ناله و فریاد اند که چرا
ممتاز شده از غیب اول در افتادند و نیز عارف سامی فرموده اند که میتواند که نی بر معنی خود باشد لیکن کنایه
از انسان کامل با این شکایت مذکوره تمام کلام است زیرا که ارباب فهم از همه موجودات بلسان احوال و اوصاف
ایشان معانی لطیفه میگیرند و لطالبان سند دل میسازند و این لطیفه می نماید و تحقیقش آنست
که مولوی از ارباب سماع بودند از نی شکایت جدائیها شنودند و نی شکایت جدائی از نیستان از قطع
شاخ او از هیچ جدائی قطع وی از طرف دیگر که ازین قطع کمال امتیاز حاصل شد از نیستان و جدائی بسبب
وقوع این سوراخها در نی که از وقوع این سوراخها ممتاز کلی از نیستان شد تا اینکه حقیقت دیگری
گشت کرد پس شکایت نی از این جدائیها ذکر کرده شد انتهی و هم در تجلیات رحمانی که یکی از تصانیف
افضل الفضلا و اکمل الکملا برگزیده کبریا نور دیده انبیا جناب حضرت مولانا صبغة الله رحمة الله علیه بوده
مندرج و مذکور بوده است عند الرجوع بآن باحسن عنوان واضح و عیان خواهد شد و در صمصام
القادری باین نهج در تقریر او در سلک تحریر کشیده که سماع از قدیم مسئله مختلف فیها بوده است بعضی حرام
بعضی حلال مینویسند اما بقول محققین لاهله حلال و لغیره حرام اهل آن کسی است که سماع
در دل او ذوق و شوق حضرت حق جل و علا پیدا گرداند و نا اهل کسی است که خیالات شیطانی و تصورات
فسق و فجور از شنیدن سماع بر لوح دل او منقش گردد و حکم آنحضرت صلی الله علیه و علی آله و سلم بر شنیدن
و شنوانیدن سماع از احادیث ثابت است و بیان وجد و رقص در نهایه شرح هدایه مرقوم ست اعلم
انّ الرقص للهو معصيةٌ وهكذا في شرح البردوي المسمّى بالنوري واعلم انّ السماع الذي
اختلف علماؤنا في حقّه هو ما كان على سبيل اللهو واللعب كجمع الفسّاق شاربي الخمر
وتاركي الصلوة واما من سمع السماع وهو صالح دائم الصلوة لا تاركها الورع [illegible]
فهو حلال بلا خلاف بين علمائنا وكذا الرقص التواجد وقد ورد في ذلك كلّه الاحاديث وفي
عمدة [illegible] الاخبار مباح وفي الوجيز سماع الغناء والرقص وسماع الدفّ والالحان فيه

جلاجل لیس بحرام و درین باب بسیار احادیث و روایات در مصنفات خود ها حضرت
قاضی ثناء الله پانی پتی و حضرت شیخ عبدالحق محقق دهلوی و مولانا جمال محدث و امام غزالی علیهم الرحمة
نوشته اند بنظر اختصار درین کتاب مندرج نشد انتهی **فصل فی بیان المواضع التی یحرم
فیها السماع بعوارض** بدانکه سماع حرام می شود به پنج عوارض عارضی در مسمع و عارضی در آله
اسماع و عارضی در نظم صوت و عارضی در نفس مستمع یا در مواظبت آن و عارضی در بودن شخص از عوام
خلق عارض اول آنکه از زنی شنود یا از کودکی که در محل شهوت باشد این حرام بود اگرچه کسی را دل بکار
حق تعالی مستغرق بود چون شهوت در اصل آفرینش هست و صورتی نیکو در چشم آید شیطان بمعاونت
آن برخیزد و سماع بحکم شهوت بود و سماع از کودکی که در محل فتنه نباشد مباح ست و آواز زنی که زشت
بود مباح نیست چون او را ببیند که نظر در زنان بهر صفت که باشد حرام ست اما اگر آواز از پس پرده
شنود اگر بیم فتنه بود حرام باشد و اگر نه مباح بود بدلیل آنکه دو کنیزک در خانه عائشه رضی الله عنها
سرود می گفتند و بی شک رسول صلی الله علیه وسلم آواز ایشان می شنید پس آواز زنان عورت نبود
همچون روی کودکان و لیکن نگریستن در کودکان بشهوت جائیکه بیم فتنه بود حرام باشد و آواز زنان
همچنین ست و این باحوال بگردد چه کس باشد که بر خود ایمن بود و کس باشد که ترسد و این همچنان بود
که حلال خود را بوسه دادن در ماه رمضان حلال باشد کسی را که از شهوت خود ایمن بود و حرام بود کسی را
که ترسد که شهوت او را در مباشرت افگند یا از انزال ترسد بمجرد بوسه دادن عارض دوم آنکه با سرود
و رباب و چنگ و بربط و چیزی از رودها یا نای عراقی بود که از رودها نهی آمده است نه بسبب آنکه خوش
باشد که اگر کسی نیز ناخوش و ناموزون بزند هم حرام ست بسبب آنکه این عادت شراب خوارگان ست
و هرچه با ایشان مخصوص ست حرام کرده اند به تبعیت شراب بآن سبب که شراب را بیاد دهد
و از روی آن بجنباند اما طبل و شاهین و دف اگرچه دران جلاجل بود حرام نیست که درین چیزے
نیامده است و این چون رودها نیست که این نه اشعار شراب خوارگان هست پس بران قیاس نتوان
کرد بلکه دف خود در پیش رسول صلی الله علیه وسلم زده اند و فرموده است آنرا زدن در عروسی و مانند

جلاجل در او افزایند حرام نشود و طبل حاجیان و غازیان زدن خود رسم ست اما طبل مخنثان حرام بود که شعار
ایشان ست و آن طبلی دراز بود میان باریک و هر دو سر پهن اما شاهین اگر بسر فرود بود و اگر نباشد حرام نیست
که شبانان را عادت بوده است که زده اند و شافعی میگوید دلیل بر آنکه شاهین حلال ست آن ست که آواز
آن در گوش رسول صلی الله علیه و سلم آمد انگشت در گوش کرد و ابن عمر را رضی الله عنهما گفت گوش دار
چون دست بدارد مرا خبر ده پس رخصت دادن ابن عمر را تا گوش دارد دلیل آن باشد که مباح است
اما انگشت در گوش کردن رسول صلی الله علیه و سلم دلیل آنست که او را در آن وقت حالی بوده باشد
شریف و بزرگوار که دانسته باشد که آن آواز او را مشغول کند که سماع اثری دارد در جنبانیدن شوق
حق سبحانه و تعالی تا نزدیکتر رساند کسی را که در عین آن کار نباشد و این بزرگ بود باضافت با حال ضعفا
که ایشانرا خود این حال نبود اما کسی که در عین کار بود باشد که سماع او را شاغل بود در حق او نقصان بود و پس
نا کردن سماع دلیل حرامی نبود که بسیار مباح باشد که از آن دست بدارند اما دستوری او دلیل مباحی بود
قطعا که آنرا هیچ وجه دیگر نبود عارض سیوم آنکه در سرود فحش باشد یا هجا یا طعن در اهل دین چون شعر
روافض که در صحابه گویند یا صفت زنی معروف باشد که صفت زنان پیش مردان گفتن نشاید و این همه
شعرها گفتن و شنیدن حرام بود اما شعری که در آن صفت زلف و خال و جمال و صورت بود و حدیث
وصال و فراق و آنچه عادت عشاق ست گفتن و شنیدن آن حرام نیست و بدان حرام گردد که کسی در
اندیشه خود بر زنیکه او را دوست دارد یا بر کودکی فرود آورد آنگاه اندیشه وی حرام بود اما اگر بر زن و کنیزک
خود سماع کند حرام نبود اما صوفیان و کسانیکه ایشان بدوستی حق تعالی مشغول و مستغرق باشند و سماع
بدان کنند این ابیات ایشان را زیان ندارد که ایشان از هر یکی معنی فهم کنند که در خور احوال ایشان باشد
و باشد که از زلف ظلمت کفر فهم کنند و از نور روی نور ایمان و باشد که از زلف سلسله اشکال حضرت
الوهیت فهم کنند چنانکه شاعر گوید **بیت** گفتم بشمارم سر یک حلقه زلفش + تا بو که بتفصیل سر جمله
بر آرم + خندید بمن بر سر زلفین که مشکین + یک پیچ نه پیچید و غلط کرد شمارم + که از این زلف
سلسله اشکال فهم کنند کسیکه خواهد که بتصرف عقل بآن رسد تا سر یک موی از عجائب حضرت الهی

بشناسد یک پیچ که در وی افتد همه شمارها غلط شود و همه عقلها مدهوش شود و چون حدیث شراب
و مستی رود در شعر نه ظاهر آن فهم کنند مثلا چون گویند **بیت** گر می دو هزار رطل برپیمائی + تا می نخوری
نباشدت شیدائی + آن فهم کنند که کار دین بحدیث و تعلم راست نیاید بلکه بذوق راست آید چه اگر
بسیار حدیث محبت و عشق و زهد و توکل و دیگر معانی بگوئی و دران کتب بسیار تصنیف کنی و کاغذ
بسیار دران سیاه کنی هیچ سودت نکند تا بدان صفت نگردی و آنچه از بیتهای خرابات گویند فهمی دیگر
کنند مثلا چون گویند **بیت** هر کو بخرابات نشد بیدین است + زیرا که خرابات اصول دین است +
ایشان ازین خرابات خرابی صفات بشریت فهم کنند که اصول دین آنست که این صفت که آبادانست
خراب شود تا آنکه ناپیداست در گوهر آدمی پیدا آید و آبادان شود و شرح فهم ایشان دراز بود چه هر کسی را در خور
نظر خود فهمی دیگر باشد و لیکن سبب گفتن این آنست که گروهی از ابلهان و گروهی از مبتدعان بر ایشان تشنیع
میزنند که ایشان حدیث صنم و زلف و خال و مستی و خرابات میگویند و می شنوند و این حرام باشد و می پندارند
که این خود حجتی باشد عظیم که بگفته اند و طعنی عظیم کردند منکر که از حال ایشان خبر ندارند بلکه سماع ایشان خود باشد
که نه بر معنی بیت بود بلکه بر مجرد آواز باشد که از آواز شاهین خود سماع افتد اگرچه هیچ معنی ندارد و ازین بود
که کسانیکه تازی ندانند ایشان را بر بیتهای تازی سماع افتد و ابلهان میخندند که او خود این نمیداند سماع چرا
میکند و این ابله این مقدار نداند که شتر نیز تازی نداند و باشد که بسبب حدی عرب چندان برود با بار گران
بقوت سماع و نشاط آنکه چون بمنزل رسد و سماع آخر شود در حال بیفتد و هلاک شود باید که این ابله با شتر جنگ
و مناظره کند که تو تازی نمیدانی این چه نشاط است که در تو پیدا می آید و باشد که از بیت تازی نیز چیزی
فهم کنند که نه معنی آن بود ولیکن چنانکه ایشان را خیال افتد فهم کنند که مقصود ایشان نه تفسیر شعر بود چنانکه
یکی میگفت مَا زَارَنِي فِي النَّوْمِ إِلَّا خَيَالُكُمْ صوفی را حالت آمد گفتند این حال چرا کردی که خود نمیدانی
که او چه میگوید چرا نمیدانم میگوید ما زاریم راست میگوید ما همه زاریم و درمانده و در خطریم پس سماع
ایشان باشد که چنین بود و هر کرا کاری بر دل غلبه گرفت هر چه شنود آن شنود و هر چه بیند آن بیند و کسیکه
آتش عشق حق یا در باطل مذهبه باشد این معنی او را معلوم نبود عارض چهارم آنکه شنونده جوان باشد

وشهوت بروی غالب بود و دوستی حق تعالی خود نشناسد که چه باشد غالب آن بود که چون حدیث
زلف و خال و صورت نیکو شنود شیطان پای بگردن او در آورد و شهوت او را بجنباند و عشق
نیکورویان در دل او آراسته کند و آن احوال عاشقان که می شنود او را نیز خوش آید و آرزو کند و در طلب
آن ایستادی نیز بطریق عشق برخیزد و بسیار ند از مردان و زنان که جامهٔ صوفیان در ازند و باین کار
مشغول شده اند و آنگاه هم بعبارات طامات این را عذرها نهند و گویند فلانرا سودائی و شوری پدید
آمده است و خاشاکی در راه او افتاده است و گویند این عشق دام حق است او را در دام کشیده اند گویند
دل او را نگاه داشتن و جهد کردن تا او معشوق خود را ببیند چیزی بزرگ است و قوادی را نظر لطفی و نیکو
خوئی نام کنند و فسق و لواطت را شور و سودا نام کنند و باشد که عذر خود گویند که فلان پیر را بفلان
کودک نظری بوده و این همیشه در راه بزرگان افتاده است و این نه لواطت است که این شاهد بازی است
و بشاهد نگریستن غذای روح بود و ازین جنس ترهات گویند تا فضیحت خود بچنین بیهوده بپوشند و هر که اعتقاد
ندارد که این حرام و فسق ست اباحتی ست و خون او مباح ست و آنچه از پیران گویند و حکایت
کنند که ایشان بکودکی نگریستند یا دروغی باشد که میگویند برای عذر خود یا اگر نگریسته باشند بشهوة
نبوده باشد بلکه چنانکه کسی در سیبی سرخ نگرد یا در شگوفهٔ نیکو یا باشد که آن پیر را نیز خطا افتاده باشد
که نه همه پیران معصوم باشند با آنکه پیری را خطائی افتد یا بروی معصیتی برود آن معصیت مباح نشود
و حکایت زلّت داود علیه السلام برای آن گفته اند تا گمان نبری که هیچکس از چنین صغائر ایمن شود اگرچه
بزرگ بود و آن نوحه و گریستن و توبهٔ وی ازان حکایت کرده اند تا آنرا بحجت نگیری و خود را معذور داری
و یک سبب دیگر هست لیکن آن نادرست که کس بود که او را در ان حالت که صوفیانرا باشد چیزها
نمایند و باشد که جواهر ملائکه و ارواح انبیا ایشان را کشف افتد بمثالی و آنگاه آن کشف باشد که بصورت
آدمی بود در غایت جمال که مثال لابد در خور حقیقت معنی بود و چون آن معنی در غایت کمال بود در میان
معانی عالم ارواح مثال آن از عالم صورت در غایت جمال باشد و در عرب هیچکس نیکوتر از دحیهٔ کلبی نبود
و رسول جبرئیل را علیهما السلام در صورت او دیدی آنگاه باشد که چیزی ازان کشف افتد در صورت

امر دی نیکو وا ازان لذتی عظیم بیابد و چون آن ازان حال باز آید آن معنی باز در حجاب شود و وی در طلب آن معنی افتد که آن صورت مثال وی بود و باشد که آن معنی باز نیابد نگاه اگر چشم ظاهر وی بر صورتی نیکو افتد که با آن مناسبتی دارد آن حالت بروی تازه شود و آن معنی گم شده را باز یابد و او را ازان وجدی وحالتی پدید آید پس روا باشد که کسی رغبت نموده باشد در نگاه کردن صورت نیکو برای باز یافتن این حالت و کسیکه ازین اسرار خبر ندارد چون رغبت او ببیند پندارد که او هم ازان صفت می نگرد که صفت وی است که ازان دیگر خود خبر ندارد و در جمله کار صوفیان کاری عظیم و باخطر است و بغایت پوشیده است و در هیچ چیز چندان غلط راه نیابد که دران و اینمقدار اشارت کرده آمد تا معلوم شود که ایشان مظلومند که مردم پندارند که ایشان هم ازین جنس بوده اند که درین روزگار پیدا آمده اند و بحقیقت مظلوم آنکس بود که چنین پندارد که بخود ظلم کرده باشد که در ایشان تصرف کند تا بدیگران قیاس کند عارض پنجم اینکه آن شخص از عوام الناس بود و غالب نباشد بروی حب اللہ تعالیٰ حتی که سماع در حق وی محبوب بود و غالب نباشد بروی شهوت حتی که سماع در حق وی محظور بود لیکن مباح کرده شد در حق او مثل سائر انواع لذات مباحه لیکن بشرط آنکه پیشه نگیرد و مواظبت بر آن نکند که چنانکه بعضی از گناهان صغیره است چون بسیار شود بدرجه کبیره رسد بعضی از چیزها مباح است بشرط آنکه گاه گاه بود و اندک چون بسیار شود حرام بود چه زنگیان یکبار در مسجد بازی کردند و رسول صلی اللہ علیہ وسلم منع نکرد و اگر مسجد را بازیگاه ساختندی منع کردی و عائشه رضی اللہ عنها را از نظارت منع نکرد و اگر کسی همیشه با ایشان بیگردد و پیشه گیرد روا نباشد و مزاح کردن گاه گاه مباح است ولیکن اگر کسی بعادت گیرد مسخره باشد و نشاید و نظیر آن استحسان خال بر خد دا اگر فرا گیر خیلان وجه را هر آئینه قبیح گرداند در الپس حسن قبیح بیگردد بسبب کثرت پس نسبت هر حسن که حسن بود کثیر آن نیست هر مباح که مباح بود و کثیر آن کله غیر مباح است و استکسار ازان حرام است پس این مباح مثل سائر مناجات است اگر کوئی بتحقیق بودی شد صادق این کلام بطرف اینکه سماع مباح است در بعض احوال نه بعض دیگر پس چرا مطلق داشتی او لا قول بااباحت را چه اطلاق قول در مفصل بلا یا نعم خلاف و خطا است گوییم این غلط است چه اطلاق ممتنع نمی شود مگر حیث تفصیل که ناشی میگردد از عین انچه

در ونظر است ماآنچه ناشی میگرود وازاحوال عارضه که متصل است آن از خارج پس منع نمی کند اطلاق را آیا نه بینی که هرگاه سوال کرده می شویم از عسل آیا حلال ست یا نه میگوئیم علی الاطلاق که آن حلال است با اینکه آن حرام است بر محروری که ضرر می یابد از ان و هرگاه سوال کرده میشویم از خمر می گوئیم که آن حرام است با آنکه حلال است شرب آن مر کسی را که بگلوی آن طعام درماند وقتیکه نیابد غیر آنرا لیکن خمر بحیثیت اینکه خمر است حرام است و مباح کرده نشد مگر بعارض حاجت و عسل بحیثیت اینکه عسل ست حلال است و حرام کرده نشد مگر بعارض ضرر و هرچه بود بسبب عارض التفات کرده نمی سود بطرف وے چه بیع حلال است و حرام می شود بعارض وقوع در وقت ندا و زجمعه پس سماع از جمله مباحات است بحیثیت اینکه آن سماع صوت طیب موزون مفهوم المعنی است و نیست تحریم آن مگر بعارض خارج از حقیقت ذات آن فقط۔ **فصل فی آثار السماع و آدابه** بدانکه اول درجه سماع فهم مسموع و تنزیل آن بر معنی است که واقع شود مر مستمع را پس ثمره میدهد فهم وجد را و ثمره میدهد وجد حرکت جوارح را پس باید که نظر کرده شود درین مقامات ثلثه مقام اول در فهم است و آن مختلف میشود باختلاف احوال مستمع و مر مستمع را چهار احوال است حالت اولی آنکه سماع او بمجرد طبع بود ای حظی نبود مراد او در سماع مگر استلذاذ الحان و نغمات و این مباح است و این اخس رتب سماع است چه شتر مراد را شریک است در معنی و همچنین سائر بهائم بلکه استدعا نمیکند این ذوق مگر حیوة را پس مر هر حیوان را است نوع تلذذ باصوات طیبه حالت ثانیه اینکه سماع کند بفهم لیکن نازل کند آنرا بر صورت مخلوقی معین یا غیر معین و این قسم سماع سماع شباب و ارباب شهوت است و می بود تنزیل ایشان مر مسموع را حسب شهوات ایشان و مقتضای احوال ایشان و این حالت خسیس تر از ان است که تکلم کرده شود در ان مگر به بیان خست آن و نهی کردن از ان حالت ثالثه اینکه نازل کند مسموع را بر احوال نفس خود در معامله وی بر اسے خدا تعالی و تقلب احوال او مر تبه و تمکن و مرتبه در تعذر و این سماع مریدان است خصوصا مبتدیان حالت رابعه سماع کسی که مجاوزت کرد احوال و مقامات را پس غائب شد از فهم ما سواے الله تعالی حتی که غائب شد از نفس خود و احوال و معاملات خود پس بدانکه حالت ثالثه حالت مرید بود که وسے را

در طلب و سلوک راه خود احوال مختلف باشد از قبض و بسط و آسانی و دشواری و آثار قبول و آثار رد و همگی
دل او آن فرو گرفته باشد چون سختی شنود که دران حدیث عتاب و قبول و رد و وصل و هجر و قرب و بعد و رضا
و سخط و امید و نومیدی و خوف و امن و وفا بعهد و بیعهدی و شادی وصال و اندوه فراق بود
و آنچه باین ماند بر احوال خود تنزیل کند و آنچه در باطن او باشد از دریختن گیرد و احوال مختلف در وی پدید آید و او را
دران اندیشها مختلف افتد و اگر قاعدهٔ علم و اعتقاد او محکم نباشد باشد که اندیشها افتد او را در سماع
که آن کفر بود که در شان حق تعالی چیزی بسماع فهم کند که آن محال بود چنانکه مثلا این بیت شنود +
بیت: تا اول بهشت میل بدان میل کجاست + و امروز ملول گشتن از بهر چه است +
هر مریدی که او را ابتدایی تیز و روان بوده باشد و آنگاه ضعیف تر شده پندارد که حق تعالی را عنایتی و میلی
با وی بوده است و اکنون بگردید و این تغیر در شان حقتعالی فهم کند این کفر بود بلکه باید که بداند تغیر را بحق
راه نبود که او مغیر است و متغیر نیست و باید که بداند که صفت او بگردید تا آن معنی که گشاده بود در حجاب
شد اما از ان جانب خود هرگز منع و حجاب و ملال نباشد بلکه درگاه گشاده است بمثل چون آفتاب که نور آن مبذول
است مگر کسی که در پس دیواری رود و از ان در حجاب افتد آنگاه تغیر در وی پیدا آمده باشد نه در آفتاب
پس باید که میگوید بیت: خورشید بر آمدی نگارین و پرست + بر بنده اگر نتابد از ادبیرست + و باید که حوالت
حجاب با دبار خود کند و به تقصیری که از وی رفته باشد نه بحق تعالی و مقصود ازین مثال آنست که باید که هر چه صفات نقص و
تغیر است در حق خود نفس خود فهم کند و هر چه جمال و جلال و جود است در شان حق تعالی فهم کند اگر این
سرمایه ندارد از علم زود در کفر افتد و نداند و باین سبب است که خطر سماع در دوستی حقتعالی عظیم بود و حالت
رابعه حالت آن شخص بود که از درجهٔ مریدان گذشته باشد و احوال و مقامات باز پس کرده باشد و بنهایت آن حال
رسیده باشد که آنرا فنا و نیستی گویند چون اضافت کنند با هر چه جز حق تعالی بود و توحید و یگانگی گویند
چون بحق اضافت کنند و سماع اینکس نه بر سبیل فهم معنی بود بلکه چون سماع بوی رسد آن حالت نیستی و یگانگی
بروی تازه شود و بکلی از خود غائب شود و ازین عالم بیخبر گردد و باشد که اگر بمثل در آتش افتد بیخبر بود چنانکه
شیخ ابو الحسین نوری در سماع بجائی در رود که نی کشته بودند و درو ده بودند و همه پایش می برید و وی بیخبر

وسماع این تمام تر بود اما سماع مریدان بصفات بشریت آمیخته باشد واین آن بود که او را از خود بکلی بازستاند
چنانکه آن زنان که یوسف علیه السلام را دیدند همه خود را فراموش کردند ودست خودها ببریدند وباید که این نیستی را
انکار نکنی وگوئی که من او را می بینم چگونه نیست شده است چه او نه آنست که تو می بینی که این شخص است وچون
بمیرد هم می بینی ووی نیست شده پس حقیقت وی آن معنی لطیف است که محل معرفت است چون معرفت
همه چیزها از وی غائب شد همه در حق وی نیست شد وچون از خود نیز بیخبر شد خود در حق خود نیست شد وچون
جز حق تعالی وذکر حق تعالی هیچ نماند هرچه فانی بود رفت وآنچه باقی است ماند وبس معنی یگانگی این بود که چون جز حق را نبیند
گوید که همه خود اوست ومن نیم یا گوید که من خود ویم وگروهی از اینجا غلط کرده اند واین معنی را بحلول عبارت کرده اند
وگروهی باتحاد واین همچنان بود که کسی که هرگز آئینه ندیده باشد ودران نگرد وصورت خود ببیند پندارد که وی در آئینه
فرود آمده یا پندارد که آن صورت خود صورت آئینه است که صفت آئینه خود آنست که سرخ وسفید
شود اگر پندارد که در آئینه فرود آمد این حلول بود واگر پندارد که آئینه خود صورت او باشد این اتحاد بود وهر دو
غلط باشد بلکه هرگز آئینه صورت نشود وصورت آئینه نگردد ولیکن چنان نماید وچنین پندارد کسی که کار را تمام
نشناخته بود وشرح این در چنین کتابی دشوار توان گفت که علم این دراز است وما شرح این در کتاب
احیا گفته ایم مقام دوم چون از فهم فارغ شد حالت است که پدید آید که آنرا وجد گویند ووجد یافتن بود ومعنی
آنست که حالتی یافت که پیش از این نبود ودر حقیقت آن حالت سخن بسیار است که آن چیست ودرست
آنست که آن از یک نوع نبود بلکه انواع بسیار باشد اما دو جنس باشد یکی از جنس احوال یکی از جنس مکاشفات
اما احوال چنان بود که صفتی از آن غالب شود واو را چون مستی گرداند وآن صفت گاه شوق بود وگاه خوف
وگاه آتش عشق بود وگاه طلب وگاه اندوهی بود وگاه حسرتی واقسام این بسیار است اما چون آن آتش
در دل غالب شود ودود آن بدماغ رسد وحواس او را غلبه کند تا نه بیند ونشنود چون خفته واگر ببیند وشنود
از آن غائب وغافل بود وچون هست نوع دیگر مکاشفات است که چیزها نمودن گیرد از آنچه صوفیانرا
بود بعضی در کسوت مثال وبعضی صریح واثر سماع دران از آن وجه است که دل را صافی کند وچون آئینه
باشد که گرد بران نشسته بود وپاک کند از آن گرد تا صورت دران پدید آید وهرچه از این معنی بعبارت توان آورد

علمی باشد و قیاسی و مثالی و حقیقت آن جز آنکس را معلوم نبود که بآن رسیده باشد آنگاه هر کسی را قدمگاه
خود معلوم بود و اگر تصرف در دیگری کند بقیاس قدمگاه خود کند و هر چه بقیاس بود از ورق علم بود نه از ورق
ذوق اما این مقدار گفته آمد تا کسانیکه ایشان را این حال بذوق نباشد باری باور کنند و انکار نکنند
که انکار ایشان را زیان دارد و سخت ابله کسی بود که پندارد که هر چه در گنجینهٔ او نباشد در خزانهٔ ملوک هم نبود و ابله تر از وی کسی بود
که خود را با مختصری که دارد بادشاهی داند و گوید من خود همه رسیده ام و همه را گشته و هر چه مرا خود نیست نیست و همه انکارها ازین درد
ابلهی خیزد و بدانکه باشد که وجد بتکلف بود و آن همین نفاق بود مگر آنکه بتکلف اسباب آن را در دل می آورد تا باشد
که حقیقت وجد پیدا آید و در خبر است که چون قرآن شنوید بگریید و اگر گریستن نیاید تکلف کنید
یعنی آن است که بتکلف اسباب حزن در دل آورید و آن تکلف را اثر است و باشد که بحقیقت ادا کند سوال اگر گویی چه حال است
این قوم را که ظاهر نمی شود وجد ایشان در وقت سماع قرآن و آن کلام الله تعالی است و ظاهر میشود در غنا
و آن کلام شعر است پس اگر بودی آن وجد حق از لطف خدای تعالی و نبودی باطل از غرور شیطان
هر آینه قرآن بآن اولی بودی از غنا گوییم وجد حق آنست که ناشی شود از فرط حب الله تعالی و صدق
ارادت آن شوق بسوی لقاء آن و این برانگیخته میشود بسماع قرآن نیز و آنچه برانگیخته نشود بسماع
قرآن نیست مگر حب خلق و عشق مخلوق دلالت میکند برین قول وی تعالی اَلَا بِذِکْرِ اللّٰهِ تَطْمَئِنُّ
الْقُلُوْبُ و قول وی تعالی مَثَانِیَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُوْدُ الَّذِیْنَ یَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِیْنُ
جُلُوْدُهُمْ وَ قُلُوْبُهُمْ اِلٰی ذِکْرِ اللّٰهِ و هر آنچه یافته شود عقیب سماع بسبب سماع در نفس آن
وجد است پس طمانینت و اقشعرار و خشیت و لین قلب جمله آن وجد است و تحقیق فرموده الله تعالی
اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ الَّذِیْنَ اِذَا ذُکِرَ اللّٰهُ وَجِلَتْ قُلُوْبُهُمْ و فرموده الله تعالی لَوْ اَنْزَلْنَا هٰذَا
الْقُرْاٰنَ عَلٰی جَبَلٍ لَرَاَیْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْیَةِ اللّٰهِ پس وجل و خشوع وجد
است من قبیل احوال اگر چه نیست من قبیل مکاشفات لیکن گاهی میشود سبب مر مکاشفات
و تنبیهات را و ازین جهت فرمود صلی الله علیه و سلم زَیِّنُوا الْقُرْاٰنَ بِاَصْوَاتِکُمْ و فرمود مر ابوموسی
اشعری لَقَدْ اُوْتِیَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِیْرِ اٰلِ دَاوٗدَ عَلَیْهِ السَّلَامُ اما حکایات داله برینکه

ظاهر شده بر ارباب قلوب وجد وقت سماع قرآن پس کثیر ست پس قول رسول صلی الله علیه وسلم شیبتنی
سورة هود واخوات آن خبر ست از وجد زیرا که شیب حاصل نشود از حزن وخوف آن وجد ست
در روایت کرده شد که ابن مسعود رضی الله عنه قرائت کرد بر رسول الله صلی الله علیه وسلم سوره نساء را پس
وقتیکه منتهی شد بسوی قول وی تعالی فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى
هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا فرمود حَسْبُكَ وبود هر دو چشم وی سیلان میکرد اشک ها را ودر روایتی بدرستیکه
نبی صلی الله علیه وسلم قرائت کرد این آیت را یا قرائت کرده شد نزدیک وی إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا
وَطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَعَذَابًا أَلِيمًا پس خروشید ودر روایتی بدرستیکه نبی صلی الله علیه وسلم قرائت کرد
إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ پس بگریست بود علیه السلام وقتیکه میگذشت بآیت رحمت
دعا میفرمود واستبشار میکرد واستبشار وجد ست وبتحقیق ثنا فرموده الله تعالی بر اهل وجد بسبب
قرآن پس فرمود وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ
مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ ودر روایت کرده شد بدرستیکه رسول الله صلی الله علیه وسلم بود که نماز میخواند ومر سینه مبارک
را جوش بودی مانند جوش دیگ مس ما هر چه نقل کرده شد از وجد بسبب قرآن از صحابه وتابعین پس کثیر
است بعضی از ایشان کسی ست که نعره زد بعضی از ایشان کسی ست که بگریست بعضی از ایشان کسی ست
که غش آمد بر وی وبعضی از ایشان کسی ست که بمرد در غشیت خود ودر روایت کرده شد که زراره بن ابی اوفی
وبود از تابعین امامت میکرد مردمان را در رقه پس قرائت کرد فَإِذَا نُقِرَ فِي النَّاقُورِ پس نعره زد ومرده شد در
محراب خود رحمه الله وشنید عمر رضی الله عنه مردی را که قرائت میکرد إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ
مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ پس آواز کرد آواز کردنی وافتاد در حالیکه غش آمده بود بر وی پس برداشته شد
بسوی خانه او پس همیشه مانند مریض در خانه خود یکماه وبود ابو جریر از تابعین قرائت کرد بر وی صالح مری
پس شهیق کرد وبمرد وشنید شافعی قاریی را که قرائت میکرد هٰذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ
فَيَعْتَذِرُونَ پس غش آمد بر وی وشنید علی بن الفضیل قاریی را که قرائت میکرد يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ
لِرَبِّ الْعَالَمِينَ پس افتاد در حالیکه غش آمده بود بر وی پس گفت فضیل شکر الله لک ما قد علمت منه

وهمچنین نقل کرده شد از جماعتی از ایشان وهمچنین طائفهٔ صوفیه پس بتحقیق بود شبلی در مسجد خود شبی از رمضان
و وی نماز میخواند خلف امام خود پس قراءت کرد امام وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ پس
آواز کرد شبلی آوازی که گمان کرد مردمان که بتحقیق طیران نمود روح او و زرد شد خسارهٔ او و بلرزه آمد گوشتهای
شانهٔ او و بود که میگفت بمثل هذا يخاطب الاحباب تردید میکرد این را بار بار و گفت جنید داخل شدم
بر سری سقطی پس دیدم پیش وی مردی را که غش آمده بود بر وی پس گفت مرا این مردیست بتحقیق سماع کرد
آیتی از قرآن پس غش آمد بر وی گفتم بخوانید بر وی آن آیت را بعینها پس خوانده شد پس افاقه کرد پس گفت
از کجا گفتی این را گفتم دیدم یعقوب را علیه السلام که بود نابینائی او از برای مخلوق پس بسبب مخلوق بینا شد و
اگر بودی نابینائی او از برای حق بینا نمی شد از برای مخلوق پس مستحسن داشت این سخن را و اشاره میکند بسوی
آنچه گفت آنرا جنید قول شاعری شعر وكاس شربت على لذة • واخرى تداويت منها بها وگفت
بعض صوفیه بودم من که قراءت میکردم شبی این آیت را كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ پس شروع کردم تردید کردن
آنرا پس ناگاه هاتفی آواز داد مرا تا چند تردید میکنی این آیت را بتحقیق قتل کردی تو چهار نفر را از جن که نه برداشتند
سرهای خود را بسوی آسمان از وقتیکه مخلوق شدند و گفت ابو علی المغازلی مر شبلی را بسا اوقات راه می یابد
در گوش من آیتی از کتاب الله تعالی پس میکشد مرا بطرف اعراض از دنیا پس رجوع میکنم بسوی احوال
خود و بسوی مردمان پس باقی نمی مانم بر آن حالت گفت آنچه راه یافت در گوش تو از قرآن پس کشید ترا بسبب
آن بطرف خود پس آن عطف است از جانب او بر تو و لطف است از جانب او با تو و وقتیکه رد کرد ترا بسوی نفس
تو آن شفقت است از جانب وی بر تو زیرا که صالح نیست ترا اگر تبری از حول و قوت در توجه بسوی وی
و شنید مردی از اهل تصوف قاریی را که قراءت میکرد يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَى
رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً پس استعاده کرد آنرا از قاری و گفت کم أَقُولُ لَهَا ارْجِعِي وَلَيْسَتْ تَرْجِعُ
و بوجد آمد و آواز کرد آوازی که ولی بیرون آمد روح وی و شنید بکر بن معاذ قاریی را که قراءت میکرد وَأَنْذِرْهُمْ
يَوْمَ الْآزِفَةِ الآية پس باضطراب آمد پس آواز کرد ارحم من انذرته ولم يقبل اليك بعد
الانذار بطاعتك بعد از آن غش آمد بر وی و بود ابراهیم بن ادهم چون می شنید کسی را که قراءت میکند

اِذَا السَّمَآءُ انْشَقَّتْ مضطرب میشد او وصال او حتی که بود که بلرزه می آمد و حکایت کرده شد از محمد
بن صبیح که گفت بود مردی که غسل میکرد در فرات پس گذشت نزدیک وی مردی بر کناره فرات که قرائت
میکرد وَامْتَازُوا الْيَوْمَ اَيُّهَا الْمُجْرِمُوْنَ پس همیشه بود آن مرد که اضطراب میکرد حتی که غرق شد و بمرد
و ذکر کرده شد بدرستیکه سلمان فارسی رض دید جوانی را که قرائت میکرد پس آمد بر آیتی پس موی بر تن وی خاست
پس دوست داشت آنرا سلمان رض و گم کرد آن را پس سوال کرد از حال وی گفته شد مر او را که وی مریض است
پس آمد نزد وی برای عیادت پس آن وقت وی در موت بود و گفت یا اباعبدالله ارایت تلک القشعریرة التی
کانت بی فانها اتتنی فی احسن صورة فاخبرتنی ان الله غفرلی بها کل ذنب و بالجمله خالی نباشد
صاف قلب از وجد وقت سماع قرآن پس اگر قرآن تاثیر نکند در وی مطلقا پس مثل آن کَمَثَلِ الَّذِیْ
یَنْعِقُ بِمَا لَا یَسْمَعُ اِلَّا دُعَآءً وَّنِدَآءً صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لَا یَعْقِلُوْنَ بلکه صاف قلب تاثیر میکند
در وی کلمه از حکمت که میشنود آنرا گفت جعفر خلدی داخل شد مردی از اهل خراسان بر سید الطائفه جنید و
و نزدیک وی جماعتی بود پس گفت جنید کدام وقت برابر شود نزدیک عبد حامد و ذام او گفت بعض شیوخ
وقتیکه داخل شود بیمارستان را و مقید کرده بدو قید گفت جنید نیست این از شان تو سپس پیش آمد بر آنمرد
و گفت هرگاه محقق شود که وی مخلوق است پس آواز کرد آن مرد آواز کردنی و مرد سوال اگر گوئی پس اگر باشد
سماع قرآن مفید مر وجد را پس چه حالست ایشان را که مجتمع میشوند بر سماع غنا از قوالان نه قاریان پس باید
که بود اجتماع ایشان و تواجد ایشان در حلق قرآن نه در حلق مغنیان و باید که طلب کرده شود وقت هر
اجتماع و هر دعوت قاری را نه قوال را چه کلام الله تعالی لامحاله افضل است از غنا گوئیم بدانکه غنا اشد است
از روی تهییج وجد از قرآن به هفت وجه وجه اول آنکه آیات قرآن همه بحال عاشقان مناسبت ندارد
که در آن قصه کافران و حکم معاملت اهل دنیا و چیزهای دیگر بسیار است چه قرآن شفای همه اصناف
خلق است و چون قاری مثل آیت میراث برخواند که مادر را از میراث ششم یکی است و خواهر را
نیمه یا آنکه زنی را که شوهر بمیرد چهار ماه و ده روز عدت باید داشت و امثال این آتش عشق را تیز نگرداند
مگر کسیکه بغایت عاشق بود و از هر چیزی او را سماعی باشد اگرچه از مقصود وی بود و آنچنان نادر است

وجه دوم آنکه بیشتر قرآن یاد دارند و بسیار خوانده باشند و هرچه بسیار شنوده آید آگاهی فرا دل ندهد تا بتغییر
احوال تا بینی که کسی دل با شنود و بران حال کند بار دوم آن حال نبود و سرود نو بر نو توان گفت و قرآن
نو بر نو نتوان خواند و در روزگار رسول صلی الله علیه وسلم چون اعراب می آمدند و قرآن تازه میشنیدند
میگریستند و احوال بر ایشان پیدا می آمد ابوبکر رضی الله عنه گفت کنا کما کنتم ثم قست قلوبنا
گفت ما نیز همچون شما بودیم اکنون دل ما سخت گشت یعنی بقرآن قرار گرفت و خو فرا کرد پس هرچه
تازه بود اثر آن بیش باشد و برای این بود که عمر رضی الله عنه حاج را فرمودی تا زود بشهرهای خود
باز روند و گفتی ترسم که چون خوی با کعبه کنند حرمت آن از دل ایشان برود وجه سوم آنکه مر وزن کلام
را بذوق شعر تاثیر است در نفس پس نیست صوت موزون طیب مانند صوت طیبی که موزون نیست
و یافته میشود وزن مگر در شعر نه در آیات و اگر زحاف کند مغنی در بیتی که میخواند آنرا یا لحن کند یا مائل شود
انصدا آن طریقه در سخن هر آئینه مضطرب شود قلب مستمع و باطل شود وجد و سماع او و نفرت کند طبع او
برای عدم مناسبت چون نفرت کند طبع مضطرب شود قلب و تشویش گردد پس وزن درین وقت مؤثر است
وازین جهت طلب کرده شده شعر را وجه چهارم آنکه بیشتر دلها حرکت نکند تا او را بالحان و وزن بجنبانی
و بسا این است که بر حدیث سماع کم افتد و بر آواز خوش افتد چون موزون و بالحان بود آنگاه هر دستانی
در وی اثری دیگر داشد و قرآن نشاید که در الحان افگنند و بر دستان راست کنند و دران تصرف کنند
و چون بی الحان بود سخن مجرد بماند مگر کسی که گرم بود که بآن برافروزد وجه پنجم آنکه الحان را نیز مدد باید داد بآوازهای
دیگر تا اثر بیشتر کند چون قصب و دف و طبل و شاهین و غیر آن و این صورت هزل دارد و قرآن عین جد است
آنرا صیانت باید کرد ازانکه با چیزی یار کنند که در چشم عوام آنرا صورت هزل بود چنانکه رسول صلی الله
علیه وسلم در خانه ربیع بنت معوذ بود و کنیزکان دف میزدند و سرود میگفتند چون او را دیدند ثنای او
بشعر گفتن گرفتند گفت خاموش باشید همانکه میگفتید میگوئید چه ثنای او عین جد بود بر دف گفتن که صورت
هزل دارد نشاید وجه ششم آنکه هر کسی را که حالتی باشد و حریص بود بر آنکه بیتی شنود موافق حال خود
چون موافق نبود آنرا کاره باشد و نشاید که گوید این مگو و دیگر بگو و نشاید قرآن را در بیان معرض آوردن

که از آن کراهت آید و باشد که هر آنچه مهیا موافق هر کس نبود و اگر بیتی موافق او نباشد بر وفق حال خود تنزیل
کند چه واجب نیست که از شعر آن فهم کنند که شاعر خواسته است اما قرآن را نشاید که تنزیل کنند بر اندیشه
خود و از معنی قرآن بگردانند پس سبب اختیار مشایخ قوال را این بوده است که گفته آمد و حاصل این
معانی به دو سبب باز آید یکی ضعف شنونده و دیگر بزرگ داشتن حرمت قرآن تا در تصرف اندیشه
نیفتد اما وجه هفتم ذکر کرد آنرا ابو نصر سراج طوسی باعتذار از آن پس گفت قرآن کلام الله است و صفتی
از صفات وی آن حق است طاقت ندارد آنرا البشریت چه آن غیر مخلوق پس طاقت ندارد آنرا صفات
مخلوقه و اگر کشف کرده شود برای قلب ها ذره از معنی او و هیبت او هر آئینه منقطع و مدهوش و متحیر شود
و الحان طیبه مناسب است مر طباع را و نسبت آن نسبت حظوظ است نه نسبت حقوق و شعر نسبت
آن نسبت حظوظ است پس هرگاه متعلق کرده شود الحان و اصوات را با آنچه در ابیات است از اشارات
و لطائف مشاکل گردد بعض آن مر بعض دیگر را پس باشد قریبتر بسوی حظوظ و خفیفتر بر قلوب
برای مشاکلت مخلوق مر مخلوق را پس مادامیکه بشریت باقی است و ما بصفات و حظوظ ما ملتبس بوده ایم
متنعم کنیم با نغمات شجیه و اصوات طیبه پس انبساط ما برای مشاهده بقای این حظوظ بسوی قصیده ها
اولی است از انبساط ما بسوی کلام الله تعالی که صفت وی و کلام وی است که از وی بدایت
کرد و بطرف وی رجوع خواهد کرد این حاصل مقصود است از کلام وی و اعتذار وی فقط مقام سوم
در سماع حرکت و رقص و جامه دریدن است هر چه در آن مغلوب بود وی و اختیار باشد با آن با خود خود و هر چه بریا
کند تا به مردمان نماید که او صاحب حالت است و نباشد حرام بود که این عین نفاق باشد ابو القاسم نصرآبادی
گفت من میگویم که این قوم چون بسماع مشغول باشند بهتر از آنکه بغیبت ابو عمرو بن نجید گفت اگر سی سال
غیبت کنند بهتر از آنکه در سماع حالتی نمایند بدروغ و بدانکه کاملترین کسی باشد که سماع بشنود و ساکن
باشد که بر ظاهر وی پیدا نیاید و قوت او چنان بود که خود را نگاه تواند داشت که آن حرکت و بانگ
و گریه از ضعف بود ولیکن چنین قوت کمتر بود و همانا معنی آنکه ابو بکر رضی الله عنه گفت کنا کما کنتم ثم
قست قلوبنا آن بود که قویت قلوبنا یعنی سخت شد بقوت شد که طاقت آن داریم که خود را نگاه داریم

وآنکه خود را نگاه نتوان داشت باید که تا بضرورت نرسد خود را نگاه دارد و ظاهر نگرداند چنانکه آورده‌اند جوانی در صحبت
جنید بود چون سماع بشنیدی بانگ کردی جنید گفت اگر دیگر چنین کنی در صحبت من نباشی پس او صبر میکرد
تا بجهد عظیم بسید یک و نخود را نگاه داشت آخر یک بانگ بزد و شکمش بشگافت و فرمان یافت اما اگر کسی از
خود حالتی اظهار نکند و رقص کند یا بتکلف خود را بگریستن آورد آن روا بود چه رقص مباح است
که زنگیان در مسجد رقص میکردند و عائشه رضی الله عنها بنظاره رفت و رسول صلی الله علیه وسلم
با علی رضی الله عنه گفت که تو از منی و من از تو علی رضی الله عنه از شادی این رقص کرد و چند بار پای بر زمین زد
چنانکه عادت عرب باشد که در شادی و نشاط کنند و با جعفر رضی الله عنه گفت تو بمن مانی بخلق او
نیز از شادی رقص کرد و زید بن حارثه رضی الله عنه را گفت تو برادر و مولای مائی از شادی رقص کرد
پس کسیکه میگوید که این حرام است خطا میکند بلکه غایت این آنست که بازی باشد و بازی نیز حرام نیست
و کسیکه بآن سبب کند که آن حال که در دل وی پیدا می آید قوی تر شود آن خود محمود بود اما جامه دریدن
باختیار نشاید که این ضائع کردن مال بود ولیکن چون مغلوب باشد روا بود هر چند که جامه باختیار دریده
ولیکن باشد که در آن اختیار مضطرب بود که چنان شود که اگر خواهد که نکند نتواند که ناله بیمار اگر چه باختیار
بود ولیکن اگر خواهد که نکند نتواند و نه هر چه باراده وی و قصد بود آدمی دست از آن تواند داشت
همه وقتی و چون چنین مغلوب بود ما خود نبود اما آنکه صوفیه جامه خرقه کنند باختیار و پاره‌ها قسمت کنند
گروهی اعتراض کرده اند که این نشاید و خطا کرده اند که کرباس نیز پاره کنند تا پیراهن و دوزند ولیکن چون
ضائع نکنند و برای مقصود پاره کنند روا باشد همچنین چون پاره‌ها چهار سو کنند بآن غرض تا همه را
از آن نصیب بود و بر سجاده و مرقع دوزند روا باشد که اگر کسی ثانی کرباس بچهار صد پاره کند و هر پاره
بکسی بخشد مباح بود چون هر پاره چنان بود که بکاری آید آداب سماع بدانکه در سماع سه چیز نگاه
باید داشت زمان و مکان و اخوان چه اگر در وقت نماز بود یا وقت طعام خوردن یا وقتیکه دلها بشغلی مشغول
بود سماع بیفائده باشد اما مکان چون راه گذری باشد یا جای تاریک و ناخوش یا بخانه ظالمی باشد
همه وقت شولیده شود اما اخوان آن بود که هر که حاضر بود اهل سماع باشد که اگر متکبری از اهل دنیا

یا قاییلی که منکر سماع باشد یا متکلفی حاضر بود که وی بتکلف بهر زمان حال و رقص کند یا قومی از اهل غفلت
حاضر باشند که ایشان سماع بر اندیشهٔ باطل کنند یا بحدیث بیهوده مشغول باشند و بهر جا می نگرند و بجز نمایند
یا قومی از زنان بنظارت باشند و درمیان قوم جوانان باشد کان اندیشهٔ یکدیگر خالی نباشد بچنین سماع
بکار می نیاید و این معنی آنست که جنید گفته که در سماع زمان و مکان و اخوان شرط ست اما نشستن جائیکه
زنان جوان بنظارت آیند و مردمان جوان باشند از اهل غفلت که شهوت بر ایشان غالب بود
حرام باشد چه سماع درین وقت آتش شهوت تیز کند از هر دو جانب هر کسی بشهوت بجالی نگرد و باشد
که نیز بدان آویخته گردد و آن تخم بسیار فسق و فساد شود و هرگز چنین سماع نباید کرد پس چون کسانیکه
اهل سماع باشند و سماع نشیند ادب آنست که همه سر در پیش افگنند و در یکدیگر ننگرند و هر کسی بجای خود
باآن دهد و در میانه سخن نگویند و آب نخورند و از جوانب ننگرند و دست و سر نجنبانند و بتکلف هیچ حرکت
نکنند بلکه چنانکه در تشهد نماز نشینند بادب بنشینند و همه دل با حق دارند و منتظر آن باشند که چه فتوح
پدید آید از غیبت بسبب سماع و خود را نگاه دارند تا باختیار بر نخیزند و حرکت نکنند و چون کسی بسبب
غلبات وجد برخیزد با وی موافقت کنند و اگر یکی را دستار بیفتد همه دستار بنهند و این همه اگرچه بدعت
است و از صحابه و تابعین نقل نکرده اند ولیکن نه هرچه بدعت بود نشاید که بسیار بدعت نیکو باشد
که شافعی رح میگوید که جماعت در تراویح وضع امیر المومنین عمر رض است و این بدعتی نیکوست پس بدعتی
که مذموم ست آن بود که مخالف سنتی باشد اما حسن خلق و دل مردم شاد کردن و شرع محمودست
و هر قومی را عادتی باشد و با ایشان مخالفت کردن در اخلاق ایشان بدخوئی بود و رسول صلی الله علیه
وسلم گفت خالق الناس باخلاقهم با هر کسی زندگانی بر وفق عادت و خوی وی کن و چون
این قوم باین موافقت شاد شوند و ازین موافقت ناکردن متوحش شوند موافقت ایشان ا سنت
بود و صحابهٔ از برای رسول صلی الله علیه وسلم بنخاستندی که وی آنرا کاره بودی اما چون جائی
عادت شد و از برنخاستن متوحش شوند برخاستن برای دل خوشی ایشان اولی بود که عادت عرب
دیگر است و عادت عجم دیگر والله تعالی اعلم تعریف و توصیف سماع و بیان تاثیر و فضائل آن لاتعد و لا تحصی

است مجال زبان ناطقه کو که اندکے از بسیار و یکے از هزار ش بمعرض تبیان آوردن تواند اما
برائے تنشیط خواطر و تطمین قلوب ارباب سماع که آتش شوق و ذوق ایشان باستماع نغمات داؤدے
مشتعل میشود و دلہا چون موم میگدازد شمہ از حال موسیقی و سماع درین کتاب درج کرده میشود
کما فی تذکرة مرآة الخیال که از مؤلف افصح زبان شیر خان بن محمد امجد خان
لودہی نور الله مرقده است

اشعار

بیا ساقی ای دلبری پیشه ات	سے نے بزم با قلقل شیشه ات
که ما هم برآریم از ین پرده شور	با لحان داؤد سے آریم زدر
درین نشاء دل سخت جادو نواست	قیامت رقم ساز لوح هواست
ولیکن بجز آب گردیدنش	محال ست چون سنگ غلتیدنش
کل نغمه رنگ گداز دل ست	چو دل آب شد مدعا حاصل ست

بباید دانست که موسیقی لفظ سریانی ست و در اصطلاح آن طائفه هوا را گویند و سیقی بمعنی گره
آمده یعنی صاحب این فن گره بر هوا میزند اگرچه در تعریف و توصیف این علم غامض دست و زبان کشادن
نظر بر پاس امر شریعت بے ادبی ست اما بتحریر بعضے روایات صوفیه بطریق نقل مے پردازند
اکثرے از ثقات بر آنند که در ابتداے آفرینش روح لطیف بصحبت جسم کثیف تن در نمیداد و حل
اقامت درین دامگاه ظلمانی نمیکشاد تا آنکه آهنگ دلکشای روان پرور از پرده غیب بسمع
وی رسید روح آن صدا بے کیف را بجنسیت فرا گرفته صحبت بدن قبول فرموده بر تقدیر صدق
این قول باید که تعلق روح با صوت مرغوب از تعلق بدن مقدم باشد و ایضا خبر بروایات صحیحه در کتب
معتبره مثل کشف المحجوب و کیمیای سعادت مذکور ست که نوبتی حضرت خاتم الانبیا صلوات الله و سلامه
علیه از غزوه بفتح و فیروزی بمدینه مطهره تشریف آوردند زنان مطربه زنگیان بنابر نذرے که خود ها
مقرر کرده بودند در صحن مسجد بگفتن سرود و دف زدن پا کوفتن شروع کردند پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم

بعائشه صدیقه رضی الله عنها فرمودند میخواهی که تماشا کنی گفت آری پس آنحضرت بر سر دروازه آمدند
و صدیقه از عقب سید رنج بر دوش مبارک بنهاد و تماشا میکرد و بعد از لمحه پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فرمود
بس نباشد گفت نه و تا سه نوبت این سخن تکرار یافت نوبت سوم گفت بس است درین حال عمر فاروق رضی الله
عنه رسید و بیک دستی آنها را برانداز زنان مطربه بگریختند چنانکه چادر از سرهای بعضے افتاد ولی ستر شدند پیغمبر خدا
علیه السلام فرمود که ان الشیطان یفر من ظل عمر و گویند و حدیث واقع شد السماع معراج
الاولیاء مخصوص علی انفسهم والله اعلم بصحته حضرت سلطان المشایخ نظام الدین اولیا
قدس سره بارها میفرمود که ما را در روز میثاق ندای الست بربکم در آهنگ پوربے بگوش رسیده بود
و آن صوت بنوعی مشاهد میشود که گویا دیروزه بوده بلکه آن روز را هنوز شب نیامده است و در رساله
ترجمه العوارف که در زمره اهل تحقیق اعتبار تمام دارد مذکور است که هر کس از آواز خوش لذت نیابد نشان آن است
که دلش مرده است یا سمع باطنش باطل گشته اِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتٰى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ وَاِنَّهُمْ
عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُوْلُوْنَ وصف حال اینطایفه است وقتی شافعی رضی الله عنه در راهی میگذشت یکے با او همراه
بود بجای رسید که قوالی نغمه میخواند بایستاد و با آن رفیق گفت تو ازین سماع در خود هیچ طرب می یابی گفت
نے شافعی گفت معلوم شد که حس باطن نداری از جنید قدس سره پرسیدند که سبب چیست شخصی آرمیده
باوقار ناگاه آواز می شنود اضطراب قلق در نهادش می افتد و حرکات غیر معتاد صادر میشود گفت
حق سبحانه در عهد ازل و میثاق اول بذرات و ذریات بنی آدم خطاب الست بربکم کرد و عذوبت آن کلام در مسامع
ارواح ایشان بماند لاجرم هرگاه آواز خوش بشنوند لذت آن خطاب شان یاد آید و بذوق آن در حرکت
آیند سمنون محب رحمة الله علیه گوید اَلسَّمَاعُ نِدَاءٌ مِّنَ الْحَقِّ لِلْاَرْوَاحِ وَالْوَجْدُ عِبَارَةٌ عَنْ اِجَابَةِ
الْاَرْوَاحِ لِذٰلِكَ النِّدَاءِ وَالتَّغَشِّيْ عِبَارَةٌ عَنِ الْوُصُوْلِ اِلَى الْحَقِّ وَالْبُكَاءُ اَثَرٌ
مِنْ اٰثَارِ فَرَحِ الْوُصُوْلِ یکی از ابوسهل صعلوکے پرسید که سماع چیست گفت يُسْتَحَبُّ
لِاَهْلِ الْحَقَائِقِ وَيُبَاحُ لِاَهْلِ الْعِلْمِ وَيُكْرَهُ لِاَهْلِ الْفِسْقِ وَالْفُجُوْرِ درین مقام احتراز از اطناب
بدین قدر اکتفا افتاد و هنگام آن رسید که قلم شکسته رقم بصفیر صریر نغمه از حقیقت آواز بگوش

اہل ہوش رساند مقصود. بیان آواز که بزبان هندی ناد گویند مخفی نماند که آواز بر دو نوع است یکی
آنکه بی توسط موجودات ممکنه باشد و آنرا بطور علمای هند اناهد گویند و آن صدای است که در ازل آمده
بوده و الحال نیز بمقتضای الآن کما کان همان صفت جاریست اکثری برانند که علامات فعلیات سبحون هرته
تحت همان صدای بی انقطاع بود و فقرای مسلمین و هنود آن صدا را از جملهٔ اذکار بزرگ شمرده بریاضات
شاقه حاصل نمایند و چون بکمال رسد همه تن در استماع آن گوش گردد و خصوصیت سامعه از میان
برخیزد اما در فریقین اینقدر تفاوت است که مسلمانان اسم الله را بران آواز تصور نموده بذکر سماعی و سلطان
الاذکار موسوم گردانند و هنود لفظ شوهنگ ابران فرود گرمی بازار انبساط نمایند در کتب سلف هر قوم است
که چون حضرت موسی علی نبینا و علیه السلام از کوه طور برگشته دعوای استماع کلام حق سبحانه و تعالی نمود
یکی از حکمای یونان بصورت انکار آنحضرت آمده گفت ای پسر زن حائض بگر تو دعوی آن می کنی
که کلام ازلی حق تعالی شنیده و اراده حکیم از ایراد این عبارت آن بود که شخصی که ماده وجودی خون
حیض بوده باشد آنکلام پاک را چگونه تواند شنید و ندانست که این استماع معجزهٔ نبوت انبیا است
و اگر از یمین پیروی آنها پرتوی از آن صدا نصیبهٔ اولیای امت نیز می شده باشد چه عجب القصه حضرت موسی
فرمود بلی من کلام حق شنیدم حکیم پرسید که بچگونه شنیدی گفت از جمیع اعضا و جمیع جهات شنیدم حکیم
تصدیق نموده بازگشت دوم آوازی که بتوسط موجودات بصدور پیوندد و آنرا اهل هند آهد
گویند و آن کیفیتی است قایم بهوا که یکی از عناصر چهارگانه است و حکما گفته اند هرگاه دو چیز که
صلب و مقاوم یکدیگر باشند چون بسختی جدا شوند که آنرا قلع نامند یا بشدت پیوندند که آنرا قرع
گویند هوای میان آن متموج گردد بر مثال تموج آب و آن تموج باعث بر حدوث کیفیتی گردد که آنرا صوت
و آواز گویند صدای رعد و برق و سنگ و آهن و چوب و غیره که بر هم خورند از این قبیل است اما آنچه
مفهوم میگردد در آواز آدمی و سایر حیوانات لطیفهٔ دیگر نیز هست چه هوای که از دهان و بینی
در بدن راه یابد چون آنرا از سینه اخراج نمایند بنابر ضیق مخرج حنجره آن کیفیت حاصل آید و بسبب
حرکت کام و زبان و شفتین حروف و کلمات با عوارض دیگر مثل زیر و بم و غنه باختلاف ظاهر گردد

ذٰلِكَ تَقْدِيْرُ الْعَزِيْزِ الْعَلِيْمِ و لیکن صفا و کدورت آواز بحسب اختلاف امزجه است گفته‌اند
که چون در خلق آدمی همیشه تولید بلغم لزج میشود اگر قوت طبیعت بدفع یا تحلیل آن اکتفا نماید
آواز صاف و مرغوب بود و اگر بتحلیل نتواند برد مکدر و نامطبوع باشد و ازین جاست که اکثر
مردم سال خورده را آواز مکدر میباشد چه قوت طبیعت آنها در انحطاط است و بر تحلیل مواد لزجه چنانچه
باید قادر نیست و از معالجات مجربهٔ اطبای هند است که اگر قدر سی جو پاک کرده در شیرهٔ برگ تانبول تا سه
روز تر نمایند روز چهارم در آفتاب خشک نموده بآتش نرم بریان کنند و هر روز چهار پنج بار بوزن
دو سه ماشه اختیار نمایند در عرصهٔ یک هفته کما ینبغی صفای حنجره حاصل آید شروع در اصل مدعا
بعد از تمهید مقدمات نموده میشود که چون لذت موسیقی بر طوائف انام اعم و اشمل افتاده است هر گروهے
از آهنگ زیر و بم بطریقے که مطبوع و مستحسن نموده عشرت پیرا و بهره اندوز اند هر طائفهٔ بحسب حالی +
دانند ترا بگفت و گوئی + مرغان چمن بهر صباحی + خوانند ترا باصطلاحی + انتهی و باقی اقسام سرود
که در ان کتاب بشرح و بسط مندرج است بعدم ضرورت بیانش درین محل فرو گذاشته شد اگر کسی را
شوق استقصای آن باشد بکتاب مسطور رجوع می باید کرد و بر ارباب فطرت و اصحاب خبرت مخفی
مباد که اگرچه در طریقهٔ علیهٔ قادریه با استماع سماع معمول و مرسوم نیست و مشائخان کبار این طریقه
قویمه مستقیمه بترویج و اشاعتش نرفته اند و نیز مرشد ارشد من از ارباب سماع نیستند اما اظهار حق
از امورات لابدیه است از ترک کدام یک مر انکار آن لازم نمی آید زیرا که ترک شیٔ چیزی دیگرست
و انکار آن شیٔ دیگر پس مجوزان و عاملان را باید که آنرا از واجبات تصور نسازند و سمند همت را
بوادی عملش علی الاستمرار تیز جولان نمایند و مانعان و تارکان را نباید که زبان طعن و تشنیع بر عاملان بکشایند
بلکه هر دو فریق بزبان حال و قال این نغمه را که حَلَالٌ لِاَهْلِهٖ وَحَرَامٌ لِغَيْرِهٖ سرائیده باشند نظم

مکن عیب درویش حیران و مست — که غرق است ازان می زند پا و دست
نه بینی شتر بر حُدیٔ عرب — که چونش برقص اندر آرد طرب
شتر را چو شور و طرب در سر است — اگر آدمی را نباشد خر است

حلالش بود رقص بر یاد دوست — که هر آستینیش جانے در وست
بگویم سماع اے برادر که چیست — اگر مستمع را بدانم که کیست
گر از برج معنے بود طیر او — فرشته فروماند از سیر او
مگس پیش شوریده دل پر نزد — که او چون مگس دست بر سر نزد
نه بم داند آشفته سامان نه زیر — بر آواز مرغے بنالد فقیر
سرانیده خود نه گردد خموش — ولیکن نه هر وقت باز ست گوش
چو شوریدگان مے پرستی کنند — بر آواز دولاب مستے کنند
برقص اندر آیند دولاب وار — چو دولاب بر خود بگریند زار
به تسلیم سر در گریبان برند — چو طاقت نماند گریبان درند

بیان حقیقت مرغ ققنس از شنیدن آواز فنا شدن الس

هست ققنس طرفه مرغ دلستان — موضع آن مرغ در هندوستان
سخت منقارے عجب دارد دراز — همچو نے در وے بسے سوراخ باز
قرب صد سوراخ در منقار اوست — نیست جفتش طاق بودن کار اوست
هست در هر ثقبه آوازے دگر — زیر هر آواز او رازے دگر
چون بهر ثقبه بنالد زار زار — مرغ ماهے گردد از وے بیقرار
جمله درندگان خامش شوند — در خوشے بانگ او بیهش شوند
فیلسوفے بود دمسازش گرفت — علم موسیقی ز آوازش گرفت
سال عمر او بود قرب هزار — وقت مرگ خود بداند آشکار
چون ببرد وقت مردن دل ز خویش — هیزم آرد گرد خود یک خرمن بیش
در میان هیزم آید بیقرار — در دهد صد نوحه پس زار زار

پس از آن هر ثقبهٔ از جان پاک ... نوحهٔ دیگر بر آرد درد ناک
چون بدان هر ثقبهٔ چون نوحهٔ گر ... نوحهٔ دیگر کند چون نوحه گر
درمیان نوحه از اندوه مرگ ... هر زمان بر خود بلرزد همچو برگ
از نفیر او همه پرندگان ... وز خروش او همه درندگان
سوی او آیند از نظارگی ... دل ببرند از جهان یکبارگی
از غمش آن روز از خون جگر ... پیش او بسیار میرد جانور
جمله از زاری او حیران شوند ... بعضی از بی قوتی بیجان شوند
بس عجب روزی بود آن روز او ... خون چکد از نالهٔ دلسوز او
بار چون عمرش رسد با یک نفس ... بال و پر برهم زند از پیش و پس
آتش بیرون جهد از بال او ... بعد از ان آتش بگردد حال او
زود در آتش فتد هیزم همی ... پس بسوزد هیزمش خوش خوش همی
مرغ و هیزم هر دو چون اخگر شوند ... بعد اخگر نیز خاکستر شوند
چون نماند ذرهٔ اخگر پدید ... ققنسی آید ز خاکستر پدید
آتش آن هیزم چو خاکستر کند ... از میان ققنس بچه سر بر کند

فصل فی بیان انشاد الشعر و انشاده و ذکر شعراءه صلی الله علیه وسلم و روایت الشعر عنه علیه الصلوة والسلام

بدانکه بیان انشاد شعر و ما یتعلق به ضمناً رقم ثبت یافت و معهذا برای اهتمام شان آن در بیان آن فصلی علیحده وضع کرده شد اما انشاد شعر پس گفت فقیه ابو اللیث رحمه الله در کتاب بستان العارفین قد تکلم الناس فی انشاء الشعر فکرهه بعض الناس و رخص فیه الاخرون فاما من کرهه فاحتج بما روی الاعمش عن ابی صالح عن ابی هریرة رضی الله عنه عن النبی

صلی اللہ علیہ وسلم انہ قال لان یمتلی جوف احدکم قیحا ودما حتی یریہ خیر لہ
من ان یمتلی شعرا ولان اللہ تعالے قال والشعراء یتبعھم الغاوون الخ واما حجۃ
من اباح ذلک فما روی ہشام بن عروۃ عن ابیہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم
قال ان من الشعر حکمۃ وروی سماک بن حرب عن جابر بن سمرۃ رضی اللہ عنہ
انہ قال کان اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتناشدون الشعر والنبی صلی اللہ
علیہ وسلم جالس بینھم یتبسم وعن ہشام عن ابیہ قال ما رایت امراۃً اعلم
بشعر ولا بطلب ولا بفقہ من عائشۃ رضی اللہ عنہا وعن ابیہا وروی
عکرمۃ رضی اللہ عنہ عن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال اذا قرأ احدکم شیئا
من القران ولا یدری ما تفسیرہ فلیلتمس من الشعر فان الشعر دیوان العرب وقیل لابی الدرداء
رضی اللہ عنہ ان کل الانصار قال الشعر غیرک قال وانا اقول ایضا الشعر یرید المرء ان
یعطی مناہ ویابی اللہ الا ما اراد یقول المرء فائدتی بما لی وتقوی اللہ افضل ما
استفاد وروی عن الکلبی عن ابی صالح عن ابن عباس رضی عنہما ان عائشۃ
رضی اللہ عنہا لما بلغھا خبر ابی ہریرۃ قالت رحم اللہ ابا ہریرۃ انما قال قال النبی
صلی اللہ علیہ وسلم لان یمتلی جوف احدکم قیحا ودما حتی یریہ خیر لہ من ان
یمتلی شعرا من الشعر الذی ھجیت بہ وقیل ایضا ان معنی النھی فی الشعر اذا اشتغل بہ
فیشغلہ عن قراءۃ القران والذکر واما اذا لم یشغلہ فلا باس بہ انتھی اما بیان روایت شعر
از وی صلی اللہ علیہ وسلم پس گفت فقیہ ابو اللیث تکلم الناس فی روایۃ الشعر عن رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم قال بعضھم لم یثبت عنہ شعر ویحتجون بما روی عن
عائشۃ رضی اللہ عنہا انہ قیل لھا ھل کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یتمثل بالشعر
قالت کان ابغض الحدیث الیہ الشعر غیر انہ تمثل مرۃ ببیت اخی بنی قیس بن طرفۃ
فجعل اخرہ اولہ قال الشعر ستبدی لک الایام ما کنت جاھلا

و یاتیك بالاخبار من لم تزود + الخ و قال بعضهم یجوز عنه الشعر کما جاء عنه فی الاخبار وهو ما روی ابن طاؤس عن ابیه ان النبی صلی الله علیه و سلم قال یوم الخندق اللهم لا عیش الا عیش الاخرة فارحم الانصار و المهاجرة فاجابت الانصار بهذا الشعر نحن الذین بایعوا محمدا + علی الوفاء ما بقینا ابدا + و روی ابو عثمان النهدی عن سلمان الفارسی رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وسلم لما ضرب فی الخندق بالمعول فقال بسم الله وبه بدینا + ولو عبدنا غیره شقینا + و روی البراء بن عازب رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال انا النبی لا کذب + انا ابن عبد المطلب + و روی اسود بن قیس عن جندب ان النبی علیه الصلوة والسلام کان یمشی فی طریق مکة فعثر فاصاب حجر اصبعه فدمیت فقال هل انت الا اصبع دمیت + و فی سبیل الله ما لقیت + و یروی و فی کتاب الله ما لقیت قال الفقیه رحمه الله هذه الاخبار صحیحة و لکن یحتمل انه لم یقصد به الشعر و لکنه کلام خرج موافقا للشعر من غیر ان یکون قصد بذلك الشعر + و لان هذه الابیات التی رویت عنه انما هی رجز و الرجز لا یکون شعرا و انما هو مثل السجع من الکلام انتهی اما بیان شعراء آنحضرت صلی الله علیه وسلم و دربیان آن بیان انشاد شعرست و هم انشاد آن پس بدانکه شعراء آنحضرت صلی الله علیه وسلم از انها کردفع میکردند و بازمیداشتند شر کافران را از اسلام و اهل آن و مدح رسول صلی الله علیه وسلم و هجو کفار لعنهم الله می کردند سه کس شمرده اند حسان بن ثابت و کعب بن مالك و عبد الله بن رواحه در روضة الاحباب میگوید که شاعران خادمان رسول صلی الله علیه وسلم از مردان صد و شصت و نه اند و از زنان دوازده کس بوده اند الخ اما حسان بن ثابت ابو الولید یقال ابو عبد الرحمن و یقال ابو الحسام حسان ابن ثابت بن المنذر بن حرام ضحاك الانصاری نجاری خزرجی شاعر رسول الله صلی الله علیه وسلم از فحول شعراست در جاهلیت و اسلام و اجماع کرده اند عرب بر انکه اشعر اهل مدر اهل یثرب اند

پسر عبد القیس ثم ثقیف و بدانکه اشعر اهل مدینه حسان بن ثابت ست و زندگانی کرد او و پدر او
ثابت و جد او منذر و پدر جد او حرام هر یک صد و بیست سال و گفته است ابو نعیم شناخته نمیشود
در عرب چهار کس که تناسل کرده اند از صلب واحد که اتفاق افتاده باشد بمدت اعمار ایشان این مقدار غیر
ایشان و عبد الرحمن پسر حسان بن ثابت چون فخر میکرد این را می افتاد بر قفای خود بر فراش خود و دراز
میکرد پایهای خود را و خنده میکرد و فارغ از زدو مردن بگمان آنکه پس من نیز باین سن خواهم رسید پس مرد چهل و هشت
ساله و از اصمعی آمده که گفت حسان بن ثابت از فحول شعراست و ابو حاتم گفت که می آیند وی را اشعار نرم پس گفت
اصمعی نسبت کرده می شود بوی اشیائی که صحیح نیست از وی و ابو حاتم از ابو عبیده آورده که گفت
فضل داده شد حسان بر شعرا بسه چیز شاعر انصار بود در جاهلیت و شاعر رسول خدا بود در نبوت و
شاعر تمام یمن بود در اسلام و میگویند شعر جاهلیت وی که خوب بود از شعر اسلام وی زیرا که اسلام باز میدارد
از کذب و منع میکند از آن و شعر تزئین میدهد او را کذب و افراط در وصف و تزئین بغیر حق و اینهمه
کذب ست و زندگانی کرد حسان شصت سال در جاهلیت و شصت در اسلام و دریافته بود نابغه
ذبیانی را و اعشی را و خوانده بود پیش ایشان شعر خود را و هردو مسلم داشتند او را و گفتند که تو شاعری
و وی هجو میکرد مشرکان قریش را آنانی که هجو میکردند رسول خدا را صلی الله علیه و سلم مثل عبد الله
ابن الزبعری بکسر زاء و فتح موحده و سکون عین مهمله و فتح راء و در آخر الف و ابو سفیان بن الحارث از
عبد المطلب ابن عم رسول الله و عمرو بن العاص و غیرهم آورده اند که گفت یکی از مسلمانان بعلی مرتضی
رضی الله عنه که هجو کن از جانب ما این قوم را که هجو میکنند ما را گفت اگر اذن کند پیغمبر خدا صلی الله علیه و سلم
میکنم و چون شنید این سخن را آنحضرت صلی الله علیه و سلم فرمود علی نیست نزد وی آنچه خواسته شود درین
باب و نیست علی مر آنجا که میخواهید شما از وی بعد از آن فرمود چه منع میکند قوم را که نصرت داده اند
رسول خدا را بسلاحهای خود از ینکه نصرت دهند او را بزبانهای خود پس گفت حسان من برای این کارم
یا رسول الله و گرفت طرف لسان خود را و گفت خدا آسان گرداند مرا بوی مقولی میان بصری بضم با
و سکون صاد بلده ایست از شام و میان صنعا که شهری از یمن ست گفت آنحضرت صلی الله علیه و سلم

چگونه هجو میکنی ایشان را و می بافی در نسب ایشان و من از ایشانم و در نسب ایشان داخلم و چگونه
هجو میکنی ابا سفیان را و وی ابن عم من است گفت حسان رض الله بیرون میکشم ترا یا رسول الله از ایشان
چنانکه بیرون کشیده می شود موی از خمیر پس فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم برو با ابابکر رض او رجوع
کن بوی که وی اعلم است بانساب از تو پس میرفت ابوبکر رض تا مطلع گرداند او را بر انساب ایشان
و میگفت باز دار خود را از فلان و فلانه و ذکر کن فلان و فلانه را پس شروع کرد حسان رض هجو کردن
مشرکان و چون شنیدند قریش شعر حسان بن ثابت را شناختند که این شعر از وی نیست بلکه از
ابن ابی قحافه است و پس هجو کرد حسان ابو سفیان بن الحارث را و چون شنید شعر او را ابی سفیان گفت
این کلامیست که غائب نیست از این ابن ابی قحافه و آنحضرت می نهاد برای حسان منبر در مسجد که
می ایستاد بر آن مدح آنحضرت و هجو دشمنان و کرد فرمود آنحضرت اِنَّ اللهَ یُؤَیِّدُ حَسَّانًا بِرُوحِ القُدُس
مَادَامَ یُنَافِحُ عَنْ رَسُوْلِ اللهِ و در روایتی یُفَاخِرُ و میگفت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
که قول حسان بن ثابت سخت ترست بر ایشان از آمدن تیر و خلیدن آن ایشان را و گفته اند
که هر کرا خدا تعالی زبانی عطا کند و بر تکلم قدرت بخشد باید که در مدح آنحضرت صلی الله علیه وسلم و هجو
دشمنانش تقصیر نکند که بهترین کارها این است و گفته اند که کار حسان بن ثابت آن بود که معارضه میکرد
مشرکان را در وقائع و ایام و مآثر و هجو میکرد ایشان را و ذکر میکرد قبائح و مثالب ایشان را و گذشت
عمر بن الخطاب روزی بر حسان رض حال آنکه او شعری میخواند در مسجد پس تیز نگاه کرد عمر بجانب
حسان و گفت شعر میخوانی در مسجد پس گفت حسان مرا و انشد من شعر در مسجد نزد کسی که بهتر بود از تو یعنی
پیغمبر صلی الله علیه وسلم پس خاموش گشت عمر و از اشعار جیده حسان است انچه آورد در سبیل ارتجال
در پیش آنحضرت رض در وقت قدوم بنی تمیم وقتی که آوردند ایشان شاعر و خطیب خود را و مفاخرت کردند چنانچه
در وقائع سال نهم در سریه عیینه بن حصن بر بنو تمیم گذشت پس حسان قصیده انشا کرد و ثابت بن قیس
ابن شماس خطبه خواند و اقرار کردند بنو تمیم بعجز و نادانی خود و گفتند که شاعر محمد بهتر از شاعر ماست و خطیب
وی بهتر از خطیب ما و وارد شده است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود حسان حاجز است میان

مومنین و منافقین دوست میدارد و را منافق و دشمن ندارد و را مومن فرمود نسبت حسان را
نیز اگر وی منافقت در مخاصمت و معارضت میکند از خدا و رسول وایخ هذا کله فی مدارج النبوة
و نیز معوار انشاد شعر از نص ثابت شده چنانچه در تفسیر کشاف تحت قول تعالی والشعراء یتبعهم
الغاوون ٥ الم تر انهم فی کل واد یهیمون ٥ وانهم یقولون ما لا یفعلون ٥ الا الذین
امنوا وعملوا الصالحات وذکروا الله کثیرا وانتصروا من بعد ما ظلموا الخ مذکور ست
والشعراء مبتداء ویتبعهم الغاوون خبره ومعناه انه لا یتبعهم علی باطلهم وکذبهم
وفضول قولهم وما هم علیه من الهجاء وتمزیق الاعراض والقدح فی الانساب
والنسیب بالحزم والعزل والابتهار ومدح من لا یستحق المدح ولا یستحسن ذلک
منهم ولا یطرب علی قولهم الا الغاوون والسفهاء والشطار وقیل الغاوون الراوون
وقیل الشیاطین - وقیل هم شعراء قریش عبد الله بن الزبعری وهبیرة بن ابی وهب
المخزومی ومسافع عن عبد مناف وابو عزة الجمحی ومن ثقیف امیة بن ابی الصلت
قالوا نحن نقول مثل قول محمد وکانوا یهجونه ویجتمع الیهم الاعراب من قومهم یستمعون
اشعارهم واهاجیهم - وقرأ عیسی بن عمرو الشعراء بالنصب علی اضمار فعل یفسره
الظاهر قال ابو عبید کان الغالب علیه حب النصب قراء حمالة الحطب
والسارق والسارقة وسورة انزلناها وقری یتبعهم علی التخفیف ویتبعهم
بسکون العین تشبیها لبعه بعضد - ذکر الوادی والهیوم فیه
تمثیل لذهابهم فی کل شعب من القول واعتسافهم وقلة مبالاتهم
بالغلو فی المنطق ومجاوزة حد القصد فیه حتی یفضلوا اجبن الناس
علی عنترة واشحهم علی حاتم وان یبهتوا البری ویفسقوا التقی - وعن الفرزدق
ان سلیمان بن عبد الملک سمع قوله شعر فبتن بجانبی مصرعات وبت افض
اغلاق الختام فقال قد وجب علیک الحد فقال یا امیر المومنین قد درا الله

عنى الحد بقوله وانهم يقولون مالا يفعلون استثنى الشعراء المومنين الصالحين الذين يكثرون
ذكر الله وتلاوة القران وكان ذلك اغلب عليهم من الشعر واذا قالوا شعرا قالوه فى توحيد الله
والثناء عليه والحكمة والموعظة والزهد والاداب الحسنة ومدح رسول الله صلى الله
عليه وسلم والصحابة وصلحاء الامة وما لا باس به من المعانى التى لا يتلطخون فيها
بذنب ولا يتلبسون بشائنة ولا منقصة وكان هجاؤهم على سبيل الانتصار
ممن يهجوهم قال الله تعالى لَا يُحِبُّ اللّٰهُ الْجَهْرَ بِالسُّوْءِ مِنَ الْقَوْلِ اِلَّا مَنْ ظُلِمَ
وذلك من غير اعتداء ولا زيادة على ما هو جواب لقوله تعالى فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ
فَاعْتَدُوْا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ وعن عمرو بن عبيد ان رجلا من العلوية
قال له ان صدرى ليجيش بالشعر فقال فما يمنعك منه فيما لا باس به والقول
فيه ان الشعر باب من الكلام فحسنه كحسن الكلام وقبيحه كقبيح الكلام وقيل المراد
بالمستثنين عبد الله بن رواحة وحسان بن ثابت والكعبان كعب بن مالك
وكعب بن زهير والذين كانوا ينافحون عن رسول الله صلى الله عليه وسلم ويكافحون
هجاة قريش - وعن كعب بن مالك ان النبى صلى الله عليه وسلم قال له اُهْجُهُمْ
فوالذى نفسى بيده لهو اشد عليهم من النبل وكان يقول لحسان قل وروح القدس
معك - انتهى وذكر فى التفسير البيضاوى وَالشُّعَرَآءُ يَتَّبِعُهُمُ الْغَاوٗنَ واتباع محمد
صلى الله عليه وسلم ليسوا كذلك هو استيناف ابطل تعالى كونه شاعرا وقرره بقوله
اَلَمْ تَرَ اَنَّهُمْ فِىْ كُلِّ وَادٍ يَّهِيْمُوْنَ+ لكن اكثر مقدماتهم خيالات لا حقيقة لها
واغلب كلماتهم فى النسيب بالحرم والغزل والابتهار وتمزيق الاعراض والقدح
فى الانساب والوعد الكاذب والافتخار الباطل ومدح من لا يستحقه والاطراء
فيه واليه اشار بقوله وَاَنَّهُمْ يَقُوْلُوْنَ مَالَا يَفْعَلُوْنَ وكانه لما كان اعجاز القران من
جهة المعنى واللفظ وقدحوا فى المعنى بانه مما تنزلت به الشياطين

وفی اللفظ بانہ من جنس کلام الشعراء تکلم فی القسمین وبین منافاۃ القرآن لہا ومضادۃ
حال الرسول صلی اللہ علیہ وسلم بحال اربابہا وقرأ نافع یتبعہم علی التخفیف وقرئ بالتشدید
وتسکین العین تشبیہا لبعہ بعضہ الا الذین امنوا وعملوا الصالحات وذکروا اللہ کثیرا
وانتصروا من بعد ما ظلموا استثناء للشعراء المؤمنین الصالحین الذین یکثرون ذکر اللہ ویکون اکثر
اشعارہم فی التوحید والثناء علی اللہ تعالی والحث علی طاعتہ تعالی ولو قالوا ہجوا ارادوا بہ الانتصار
ممن ہجاہم ومکافحۃ ہجاۃ المسلمین کعبد اللہ بن رواحۃ وحسان بن ثابت والکعبین وکان علیہ
الصلوۃ والسلام یقول لحسان قل وروح القدس معک وعن کعب بن مالک انہ علیہ الصلوۃ والسلام
قال لہ اہجہم فوالذی نفسی بیدہ لہو اشد علیہم من النبل انتہی وذکر فی التفسیر الاحمدی اعلم ان الآیات
الدالۃ علی تقبیح الشعر اکثر من ان یحصی لانہ قال فی اکثر المواضع وما علمناہ الشعر ولما کانت
ہذہ الآیۃ ظاہرۃ فی ہذا المعنی ومشتملۃ علی فائدۃ الاستثناء اخترتہا فقولہ تعالی والشعراء
یتبعہم الغاوون مبتدا وخبر ویتبعہم بالتشدید عند الاکثرین وقرأ نافع یتبعہم بالتخفیف
والمعنی لا یتبعہم علی باطلہم وکذبہم وتمزیق الاعراض والقدح فی الانساب ومدح من لا یستحق
المدح والہجاء ولا یستحسن دینا منہم الا الغاوون ای السفہاء او الراوون او الشیاطین او المشرکون
ہکذا فی المدارک وقیل الشعراء ہم شعراء قریش وقد نزل حین شعر الشاعران
فی باب الرسول علیہ السلام ہمنہ الاسلاف وکانت الاعراب یحفظون تلک الاشعار ویقرؤنہا ہکذا ذکر
فی الحسینی نقلا عن البشیر وقد یشیر الی ذلک کلام صاحب الکشاف ایضا ویفہم من ہدی الزاہدی والبیضاوی وانہ رد
لما قالوا ان محمدا شاعر ولفظ القرآن من جنس کلام الشعراء یعنی ان محمدا لیس بشاعر لان الشعراء یتبعہم
الغاوون واتباع محمد لیسوا بغاوین فابطل بہ کونہ شاعرا ثم قررہ بقولہ تعالی الم تر انہم فی کل واد
یہیمون وانہم یقولون ما لا یفعلون یعنی انہم فی کل واد من القول یتحدثون فی کل لغو وباطل
یخوضون ویقولون من الوعد ما لا یفعلون الہائم فی الاصل الذاہب علی وجہہ لا مقصد لہ وانما
قال ذلک لان اکثر مقدماتہم خیالات لا حقیقۃ لہا واغلب کلماتہم فی النسیب بالحرم والغزل
والابتہار والوعد الکاذب والافتخار الباطل ومدح من لا یستحقہ والاطراء فیہ

وغیر ذلک علی ما عرفت وفی الکشاف والمدارک وعن الفرزدق ان سلیمان بن عبد الملک
سمع قوله شعر فبتن بجانبی مصرعات * وبت افض اغلاق الختام * فقال قد وجب علیک الحد
فقال قد درأ الله عنی الحد بقوله تعالی وانهم یقولون ما لا یفعلون حیث وصفهم بالکذب
والوعد ثم لما ذکر ان الشعراء یتصفون بالاوصاف الذمیمة المذکورة وکان جما من الصحابة
رضی الله عنهم کعبد الله ابن رواحة وحسان بن ثابت والکعبین شعراء یهجون المشرکین جوابا
لهجوهم وخافوا ان یکونوا موصوفین بهذه الصفات واقبلوا الی النبی صلی الله علیه وسلم نزل فی حقهم
قوله تعالی الا الذین امنوا فهو استثناء مما سبق یعنی ان الشعراء موصوف بالصفات المذکورة
الا الشعراء المومنین الذین یعملون الصالحات ویذکرون الله کثیرا ای یکون اکثر
اشعارهم فی التوحید والثناء علی الله ورسوله والحث علی طاعته وانتصروا من بعد ما ظلموا یعنی لو قالوا
هجو الاحد لم یریدوا به الهجو بل انما ارادوا به الانتصار ممن هجاهم من بعد ما کانوا مظلومین
ومکافحة هجاء المسلمین وذلک هجا جائز بوجه الا ان جزاء سیئة مثلها ولا یحب الله الجهر بالسوء من القول
الا من ظلم وقد قال علیه السلام لحسان قل وروح القدس معک وقال لکعب بن مالک اهجهم
فوالذی نفسی بیده لهو اشد علیهم من النبل هذا ما قالوا وبهذا القدر تم ما نحن فیه فی بیان الشعر انتهی
و در تفسیر حسینی عرائس این مضامین نگین از نهانخانه بطن بدین آئین بر منصه رقم جلوه داده منظر علمای
فحول در آورده که والشعراء وشاعران مشرک چون ابن زبعری وهبیره ومسافع وامیه ثقفی یتبعهم الغاوون پیروی
ایشان میکنند سفهاء عرب یعنی روایت ایشان در تفسیر علم الهدی ره نقل کرده که دو شاعر در باب حضرت رسالت
پناه صلی الله علیه وسلم و مذمت اسلام شعرها گفتند و مشرکان یاد گرفته میخواندند این آیت در شان ایشان
نازل شد الم تر انهم آیا نمی بینی که ایشان فی کل واد در هر وادی از فنون کلام یهیمون سرگردان میشوند چون تشبیب
وهزل ومطایبه وطعن در انساب و مدح نامستحق و هجو نالائق وافراط در مدح و ذم وامثال آن وانهم
وآنکه ایشان یقولون میگویند ما لا یفعلون آنچه نمیکنند یعنی بفسق ناکرده بر خود گواهی میدهند و پیغامها
ناداده بکسی در سلک نظم میکشند واگر کسی تفحص اشعار اهل جاهلیت کند بر بسیاری از این مقوله مطلع
شود و در تفسیر کواشی آورده که بعد از نزول این آیت حسان بن رواحه و جمعی از شعرای صحابه رضی

بجناب نبوت پناه صلی الله علیه وسلم آمده بموقف عرض رسانیدند که حق سبحانه میداند که ما شاعریم و این حج
گفت می ترسیم که بدین وصف بمیریم حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم فرمود که مومن جهاد میکند بنفس خود
و بزبان خود و شعر که شما در شان کفار میگوئید بر ایشان سخت تر است از تیغ و نیزه و این آیت نازل شد
که اِلَّا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا شعرای متبوع این همه بوادی سرگردانند مگر آنانکه ایمان آورده اند وَعَمِلُوا
الصّٰلِحٰتِ و عملهای شایسته کردند یعنی پیغامبر را علیه السلام ستائش نمودند و به هجو و مذمت کفار مشغول گشتند
وَذَكَرُوا اللهَ و یاد کردند خدای تعالی را در اشعار خود كَثِیْرًا بسیار یعنی اکثر اشعار شعرای اسلامیه بتحمید و توحید است
و تحریض بطاعت و تنبیه از غفلت وَانْتَصَرُوْا و انتقام کشیدند از مشرکان مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوْا پس
از آنکه ستم دیده شده بودند بهجا یعنی هجو ایشان را بر ایشان رد کردند و حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم حسان را
گفت اهج المشرکین فان جبرئیل معک حضرت حقائق پناهی قدس سره در دیباچهٔ دیوان اول آورده
که هر چند قادر حکیم جل ذکره در آیت کریمهٔ وَالشُّعَرَآءُ یَتَّبِعُهُمُ الْغَاوٗنَ شعرا که سیاحان بحر شعر اند
جمع ساخته و کمند لام استغراق در گردن ایشان انداخته گاه در غرقاب بعد و غایت غوایت می اندازد
و گاه تشنه لب در وادی حیرت و ضلالت سرگردان می سازد اما بسیاری از ایشان بواسطهٔ صلاح
عمل و صدق ایمان در زورق امان اِلَّا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ نشسته اند و بواسطهٔ بادبان
وَذَكَرُوا اللهَ كَثِیْرًا بساحل خلاص و ناحیهٔ نجات پیوسته و یکی از افاضل گفته است شعر شاعرانی را که غاو
خوانده در قرآن خدای هست از ایشان هم بقرآن ظاهر استثنای شان ❊ و ذکر فی التفسیر الکبیر
والشعراء یتبعهم الغاوون الم تر انهم فی کل واد یهیمون وانهم یقولون ما لا یفعلون الا الذین
وعملوا الصالحات وذکروا الله کثیرا وانتصروا من بعد ما ظلموا وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب
ینقلبون اعلم ان الکفار لما قالوا لم لا یجوز ان یقال ان الشیاطین تنزل بالقرآن علی محمد
کما انهم ینزلون بالکهانة علی الکهنة وبالشعر علی الشعراء ثم انه سبحانه
فرق بین محمد صلی الله علیه وسلم وبین الکهنة فذکر هٰهنا ما یدل
علی الفرق بینه علیه السلام وبین الشعراء وذلک هو ان الشعراء

يتبعهم الغاوون اى الضالون ثم بين تلك الغواية بامرين الاول انهم فى كل واد يهيمون والمراد منه الطرق المختلفة كقولك انا فى واد وانت فى واد وذلك لانهم قد يمدحون الشيء بعد ان ذموه وبالعكس وقد يعظمونه بعد ان استحقروه وبالعكس وذلك يدل على انهم لا يطلبون بشعرهم الحق ولا الصدق بخلاف امر محمد صلى الله عليه وسلم فانه من اول امره الى اخره بقى على طريق واحد وهو الدعوة الى الله تعالى والترغيب فى الاخرة والاعراض عن الدنيا **الثانى** انهم يقولون ما لا يفعلون وذلك ايضا من علامات الغوات فانهم يرغبون فى الجود ويرغبون عنه وينفرون عن البخل ويصرون عليه ويقدحون فى الناس بادنى شيء صدر عن واحد من اسلافهم ثم انهم لا يرتكبون الا الفواحش وذلك يدل على الغواية والضلالة واما محمد صلى الله عليه وسلم فانه بدأ بنفسه حيث قال الله تعالى له فلا تدع مع الله الها اخر فتكون من المعذبين ثم بالاقرب فالاقرب حيث قال الله تعالى له وانذر عشيرتك الاقربين وكل ذلك على خلاف طريقة الشعراء فقد ظهر بهذا الذى بينا ان حال محمد صلى الله عليه وسلم ما كان يشبه حال الشعراء ثم ان الله تعالى لما وصف الشعراء بهذه الاوصاف الذميمة بيانا لهذا الفرق استثنى عنهم الموصوفين بامور اربعة احدها الايمان وهو قوله الا الذين امنوا وثانيها العمل الصالح وهو قوله وعملوا الصالحات وثالثها ان يكون شعرهم فى التوحيد والنبوة ودعوة الخلق الى الحق وهو قوله وذكروا الله كثيرا ورابعها ان لا يذكروا هجو احد الا على سبيل الانتصار ممن يهجوهم وهو قوله وانتصروا من بعد ما ظلموا قال الله تعالى لا يحب الله الجهر بالسوء من القول الا من ظلم ثم ان الشرط فيه ترك الاعتداء لقوله تعالى فمن اعتدى عليكم فاعتدوا عليه بمثل ما اعتدى عليكم وقيل المراد بهذا الاستثناء عبد الله بن رواحة وحسان بن ثابت وكعب بن مالك وكعب بن زهير لانهم كانوا يهجون قريشا وعن كعب بن مالك ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال له اهجهم فوالذي نفسي بيده لهو اشد عليهم من رشق النبل

وکان یقول لحسان بن ثابت قل وروح القدس معک فاما قوله وسیعلم الذین ظلموا
ای منقلب ینقلبون فالذی عندی فیه واللہ اعلم انه تعالیٰ لما ذکر فی هذه السورة
تزیل الحزن عن قلب رسوله صلی اللہ علیه وسلم من الدلائل العقلیة ومن اخبار الانبیاء المتقدمین
ثم ذکر الدلائل علی نبوته علیه السلام ثم ذکر سوال المشرکین فی تسمیتهم محمدا صلی اللہ
علیه وسلم تارةً بالکاهن وتارةً بالشاعر ثم انه تعالیٰ بیّن الفرق بینه بین الکاهن اولاً
ثم بیّن الفرق بینه وبین الشاعر ثانیاً ختم السورة بهذا التهدید العظیم یعنی ان الذین ظلموا
انفسهم واعرضوا عن تدبّر هذه الآیات والتامل فی هذه البینات فانهم سیعلمون بعد ذلک ای
منقلب ینقلبون وقال الجمهور المراد منه الزجر عن الطریقة التی وصف اللہ بها هولاء الشعراء
والاول اقرب الی نظم السورة من اولها الی آخرها واللہ اعلم والحمد للہ رب العلمین وصلواته علی سیدنا
محمد النبی الامی واله وصحبه اجمعین وعلی ازواجه امهات المؤمنین وعلی التابعین لهم
باحسان الی یوم الدین۔ و در مدارج النبوة مذکور ست که درمیان صحابه غیر این سه کس مذکور
مشهور را نیز در شعر انوشته اند ابو سفیان بن الحارث بن عبد المطلب و عباس بن مرداس السلمی و عدی
ابن حاتم الطائی و احوال ایشان در مواضع سابقه معلوم شده ست و حمید بن ثور الهلالی که شاعر
محمود بود وقدوم آورد برآنحضرت صلی اللہ علیه وآله وسلم وانشاد کرد قصیده را که در اول این ست شعر
اَصْبَحَ قَلْبِی مِنْ سلیمی مقصدا ۔ اِنْ اَخْطَأَ مِنْهَا وَاِنْ تعبد ۔ او در آخر میگوید شعر حتّی اتانا
نَبِیُّنَا مُحَمَّدٌ یَتْلُوا مِنَ اللّٰهِ کِتَابًا مُرْشِدًا ۔ و نیز همون کتاب در باب السماع فرموده است نداند که
نظم بر نثر تفوق دارد که آن موزون ست واین ناموزون و فرق که درمیان موزون و ناموزون ست
برا ولا الباب ظاهر و هویدا است بعضی شعرگوئی را منسوب بکفر کنند و آیه کریمه الشعراء یتبعهم
الغاوون دلیل آرند و غافل از استثنای آیه کریمه که آخرش الا الذین امنوا وعملوا الصالحات
واقع ست اگر فی الحقیقت چنین بودی جناب ولایت مآب علی علیه السلام و دیگر ائمه اطهار
علیهم التحیات و اصحاب کرام علیهم الرضوان و مشایخ کبار امت و علمای نامدار ملت قدس اللہ سرهم

ہر لیز مطرف شعر الصفات نظر موقوف بود و در حق شاعران الشعراء تلامیذ الرحمٰن ملقب ہی و جناب
حضرت سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم باصلاح قصیدهٔ کعب بن زہیر توجہ نظر مبذول فرمود و نیز قصائد حسان
ابن ثابت که در زمانهٔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وسلم بود در مدحت آنجناب نبوت مآب تصنیف کرده بحضور
معروض میداشت و صلهٔ تحسین مے یافت دلیلی ست قوی بر فضیلت شعر و شاعری حضرت فریدالدین عطار
گوید شعر شاعری جز دلیست از پیغمبرے + جاہلانش کفر خوانند از خری + ہزل گویان و ہذیان سرایان
مردودان طائفهٔ مقبولان شعراند ہزل گو ہر چند طبعش عالی و کلامش موزون باشد مقبول خاطر مقبلان
نگردد سخن را که جوہر لیست لطیف و زبان را که آلهٔ نطق ست شریف ہرگز بمذمت و دشنام و لغویات و
واہیات آلوده ساخت شعر + نطق آدمی بہتر ست از دواب + دواب از تو به گر نگوئے صواب +
و ہمچنین اکثر صحابه و تابعین و تبع تابعین و صلحای امت شعرگوئی و سخن پروری و مداحی کرده اند بروایات
صحیحه آمده است پس بقول نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم عَلَیْکُمْ بِسُنَّتِیْ وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِیْنَ
شاعریت و مداحیت بر کل امت سنت گردید حقا که در عالم احدی نیست که کلمهٔ موزون از زبان او بر نیامده
باشد چنانچه در کلمات الشعرا این عبارت ثبت نموده فقیر حقیر محمد افضل سرخوش واضح میگرداند که سخن قدیم
است و لایزال زیرا که کلام از جملهٔ صفات سبعهٔ الٰہی ست و چون ذاتش قدیم و لایزال ست صفاتش
نیز مے باید که قدیم و لایزال باشد غرض تا بہار نطق در جوش ست ہر معانی رنگارنگ گلفروش و
در جمیع افواه و السنه مرتبهٔ کلام موزون از ناموزون و نظم از نثر زیاده و افزون ست بیت
آب بود معنی روشن غنی + خوب اگر بسته شود گوہر ست + گواه صدق این دعوی مصرع برجستهٔ
بسم اللہ الرحمن الرحیم + ست که دیباچه طراز عنوان آدم و آثار است بر روان اجابالا چشمهای خوبرویان
و خوش نگاہان حکما گویند که در بدن آدمی عجائب بسیار ست اما دو چیز بغایت غریب و نادر ست که عقل در
ادراک آن عاجز و قاصر اول جستن نبض که بے نطق خبر از اختلاف و اعتدال امزجه میدهد اطبا از ان
بر سقم و صحت ابدان مطلع میگردند دوم شعر یعنی کلام موزون که گرہے بر باد و بیش نیست لیکن بلطافت و صنائع
و بلاغت و فصاحت و نزاکت ترکیب می یابد که موجب یادگار و باعث زندگی نام در روزگار میگردد

بنطق آدمی برترست پس آدم ازانکه سخنور ترست و نسبت شعرای کرام با انبیا علیهم الصلوة والسلام
اقرب و اوقع ست زیراکه رجوع این دو طائفه علیه همیشه بمبدی فیاض و عالم غیب است شیخ نظام الدین گنجوی
میفرماید بیت پیش و پس قلب صف کبریا پس شعرا آمد و پیش انبیا و در بالابد منه وردے که شعر
کلام ست موزون حسن او حسن ست و قبیح او قبیح ست انتهی قوله شعر کلام ست این قول ترجمه
این حدیث شریف ست الشعر کلام حسنه حسن و قبیحه قبیح کذا فی المشکوة قوله
حسن او حسن ست اگر مضمون آن مشتمل باشد بر حمد خدا یا نعت رسول صلی الله علیه وسلم یا تحریص بر ذکر
خدا و عبادات یا مسائل دینیه پس گفتنش و خواندن هر دو موجب ثواب ست و اگر مشتمل باشد بر امر مباح پس
مباح است و اگر متضمن باشد بر امر ممنوعه مثل بیان سراپا و خال و خط امردی یا زنے صاحب حسن که در آن شهر
زنده موجود باشد یا هجو مسلمانی غیر ظالم پس انشا و انشادش هر دو حرام و اگر در آن ذکر شخص غیر معین
موجود یا معین میت باشد مضائقه ندارد کذا فی العینی شرح الکنز پس ازین مفهوم گردید که بیان سراپا و خال
و خط امردی یا زنے بسبیل غیر تعیین یا بصورتیکه معینه میت باشد یا ممدوحه هم وطن مداح نباشد جائز است
و مباح و اگر آن نسا و امردان صاحب کمالات بوده باشند پس بیان خال و خط ایشان از مستحبات ست
چه ایشان مظهر تجلیات الٰهیه اند انتهی و در مشکوة آورده است که ابو مسعود انصاری رضی الله عنه که او را
بدری نیز میگویند یا بسبب آنکه در غزوهٔ بدر حاضر بود یا بجهت آنکه مسکن وی وادی بدر بود و صحابی
دیگر از اعیان صحابه با هم نشسته بودند و سماع غنا میکردند مردی دیگر که حاضر بود شنیدن ایشان غنا را
بر وی گران آمد و انکار نمود و گفت ای صاحبی رسول الله انتما ای دو یار پیغمبر خدا صلی الله علیه
وسلم شما سرود میشنوید ایشان گفتند اگر میخواهی که تو نیز بشنوی با ما بنشین و بشنو و اگر نه برو اذن
داده است ما را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم که بشنویم و این در عروسی بود و تغنی در آن باتفاق مباح ست

اشعار

این سخنے چند که من گفته ام	گوهر ناسفته نگر سفته ام

بلبل این نوگل باغ خودم　　بادہ کش جام ایاغ خودم
شاہ سخن را بسخن میشناس　　سکۂ نو را ز کہن میشناس
بشنو از انصاف اگر مقبلے　　شعر بود حجت روشن وسے
در شرف شعر رسولؐ خدا　　گفت بسے قول بمدح وثنا
شعر کہ اصحابؓ نبیؐ گفتہ اند　　چون در و یاقوت وگہر سفتہ اند
شعر علیؓ گفت و حسینؓ و حسنؓ　　کعب وانس گفت و اویسؓ قرن
شعر کہ حسان عرب گفتہ است　　سید کونین پذیرفتہ است
منع ز اشعار نکردش نبیؐ　　تائب از ان کار نکردش نبیؐ
بلکہ برو کرد ہزار آفرین　　سید کونین رسولؐ امین
شعر بسے خواندہ ام از اولیا　　شعر بسے دیدہ ام از اصفیا
شعر کہ در فقہ حرام آمدہ　　آن ہمہ اشعار عوام آمدہ
گاہ بطبع وصف خسان میکنند　　گہ بحسد ہجو کسان می کنند
در صفت شعر گواہ متین　　رو بصحیحین و مشکوۃ بین
تابع غاوون کہ حقارت شدہ　　از پئے آن قوم اشارت شدہ
کان شعرا وصف بتان کردہ اند　　رغم نبیؐ کفر عیان کردہ اند
در صفت شاعر مومن خدا　　گفت در ان آیۂ ثانی ثنا
بی خردی چند بطبع غبی　　فرق نکردند ز نبی تا نبیؐ
دشمن شعر اند بذہن سقیم　　طعنہ زنانند بطبع سلیم
طبع غبی دشمن شاعر بود　　خصم نبیؐ ابلہ و کافر بود
بودے اگر شعر قبیح و کریہ　　نسخۂ منظومہ نکردے فقیہ
ہست باشعار فوائد بسے　　مسئلہ فقہ و عقائد بسے

مجتہدان شعر پذیرفتہ اند — نکتۂ اغراق بسے گفتہ اند

شعر کہ در وعظ و نصائح بود — پاک ز اطوار قبائح بود

شعر کہ آن در خط و خال آمدہ — سربسرش رنج و وبال آمدہ

شعر چو انسان بشرف ظاہر ست — لیک درو مومن و ہم کافر ست

مثلہ سخن گفتہ ام از صد طرب — نیست درو صورت لہو و لعب

صورت حال آمدہ در قال من — نیست برون قال من از حال من

این ہمہ حالت کہ مرا رو نمود — از مدد و موہبت پیر بود

پیر کہ آن ہادی راہ خدا ست — در ہمہ شیخان جہان مقتدا ست

شیخ جہان مہر علی غوث نام — ہست مرا مرشد عالی مقام

چشم خدا بین شدہ پر نور ازو — اہل حقائق شدہ مسرور ازو

سینۂ او مخزن اسرار بود — جبہۂ او مطلع انوار بود

سخت دلان نرم ازو میشدند — سرد دلان گرم ازو میشدند

تا کہ بود کرسی و لوح و قلم — رحمت حق باد برو دمبدم

مظہر حق ست بعلم و کمال — سوی سخن گفتن نازک خیال

باد خدای دو جہان یاورش — شاہد اقبال ابد در برش

الباب الثانی فی اثبات الاستمداد من حضرات الاولیاء رضی اللہ عنہم فی الحیوۃ و بعد الممات و بیان بعض حالات الحضرۃ الغوثیۃ علی آبائہ و علیہ الصلوۃ والتحیۃ وفیہ بعض مسائل زیارۃ القبور

شیخ عبد الحق محدث دہلوی رحمۃ اللہ علیہ در باب زیارت قبور از شرح مشکوۃ نوشتہ زیارت قبور

مستحب است باتفاق زیرا که سبب رقت قلب و تذکر موت و بوسیدگی استخوان و فنای دنیا
است و جز آن از فوائد و عمده در آن دعا مر اموات را و استغفار برای ایشان است و باین وارد
شده است سنت و بود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که به بقیع میرفت و سلام میداد بر اهل آن
و استغفار میکرد برای ایشان و اما استمداد باهل قبور در غیر نبی صلی الله علیه وسلم یا غیر انبیا علیهم السلام
منکر شده اند آنرا بسیاری از فقها و میگویند نیست زیارت مگر برای دعای میت و استغفار برای
ایشان و رسانیدن نفع بایشان بدعا و استغفار و تلاوت قرآن و اثبات کرده اند آنرا مشایخ صوفیه
قدس الله اسرارهم و بعض فقها رحمة الله علیهم این امری محقق و مقرر است نزد اهل کشف و کمال از ایشان
تا آنکه بسیاری را فیوض و فتوح از ارواح رسیده و این طائفه را در اصطلاح ایشان اویسی خوانند امام شافعی
گفته است قبر موسی کاظم تریاق مجرب است مر اجابت دعا را و حجة الاسلام امام محمد غزالی گفته هر که استمداد کرده شود
بوی در حیات استمداد کرده میشود بوی بعد از وفات و یکی از مشایخ عظام گفته است دیدم چهار کس را از مشایخ
که تصرف میکنند در قبور خود مانند تصرفهای ایشان در حیات خود یا بیشتر شیخ معروف کرخی و شیخ عبدالقادر
جیلانی و دو کس دیگر را از اولیا شمرده و مقصود حصر نیست آنچه خود دیده و یافته است گفته و سیدی احمد بن زروق
که از اعاظم فقها و علما و مشایخ دیار مغرب است گفت که روزی شیخ ابوالعباس حضرمی از من پرسید که امداد حی اقوی
است یا امداد میت من گفتم قومی میگویند که امداد حی قوی تر است و من میگویم که امداد میت قوی تر است پس
شیخ گفت نعم زیرا که وی در بساط حق است و در حضرت اوست و نقل درین معنی ازین طائفه بیشتر از آن است
که حصر و احصا کرده شود و یافته نمی شود در کتاب و سنت و اقوال سلف صالح که منافی و مخالف این باشد
و رد کند این را و بتحقیق ثابت شده است بآیات و احادیث که روح باقی است و او را علم و شعور بزائران
و احوال ایشان ثابت است و ارواح کاملان را قربی و مکانتی در جناب حق ثابت است چنانکه در حیات بود یا بیشتر
از آن و اولیا را کرامات و تصرف در اکوان حاصل است و آن نیست مگر ارواح ایشان را و ارواح باقی است و متصرف
حقیقی نیست مگر خدا عز شانه و همه بقدرت اوست و ایشان فانی اند در جلال حق در حیات و بعد از ممات پس اگر
داده شود مر احدی را چیزی بوساطت یکی از دوستان حق و مکانتی که نزد خدا دارد دور نباشد چنانکه

در حالت حیات بود و نیست فعل و تصرف در هر دو حالت مگر حق را جل جلاله و عم نواله و نیست چیزی
که فرق کنند میان هر دو حالت و یافته نشده است دلیلی بر آن و در شرح شیخ ابن حجر هیتمی مکی در شرح حدیث
لعن الله الیهود والنصارى اتخذوا قبور انبیائهم مساجد گفته است که این بر تقدیری ست
که نماز گزارد بجانب قبر از جهت تعظیم وی که آن حرام ست باتفاق و اما اتخاذ مسجد در جوار پیغمبری یا صالحی
و نماز گزاردن نزد قبر وی نه بقصد تعظیم قبر و توجه بجانب قبر بلکه بنیت حصول مدد از وی تا کامل شود
عبادت ببرکت قرب و مجاورت مر آن روح پاک را حرجی نیست در ان و در آخر این باب مشکوة حدیث
آورده و عن عائشة رض قالت کنت ادخل بیتی الذی فیه رسول الله صلی الله علیه وسلم
وانی واضع ثوبی واقول انما هو زوجی وابی فلما دفن عمر فوالله ما دخلته الا وانا مشدودة
علی ثیابی حیاء من عمر رواه احمد و درین حدیث دلیلی واضح ست بر حیات میت و علم وی و آنکه ادب
است احترام میت نزد زیارت و بخصوص صالحان و مراعات ادب قدر مراتب ایشان چنانچه
در حالت حیات ایشان بود زیرا که صالحان را مدد بلیغ ست مر زیارت کنندگان خود را باندازه ادب
ایشان کذا فی شرح الشیخ انتهى و در کتاب الجهاد در قصه قلیب بدر از مشکوة این حدیث آورده و عن
قتادة قال ذکر لنا انس بن مالک عن ابی طلحة ان النبی صلی الله علیه وسلم امر یوم
بدر باربعة وعشرین رجلا من صنادید قریش فقذفوا فی طوی من اطواء بدر خبیث
مخبث وکان اذا ظهر علی قوم اقام بالعرصة ثلث لیال فلما کان ببدر الیوم الثالث امر براحلته فشد
علیها رحلها ثم مشی واتبعه اصحابه حتی قام علی شفة الرکی فجعل ینادیهم باسمائهم واسماء
آبائهم یا فلان بن فلان ویا فلان بن فلان ایسرکم انکم اطعتم الله ورسوله فانا قد وجدنا
ما وعدنا ربنا حقا فهل وجدتم ما وعد ربکم حقا فقال عمر یا رسول الله ما تکلم من اجساد
لا ارواح لها قال النبی صلی الله علیه وسلم والذی نفس محمد بیده ما انتم باسمع لما اقول
منهم وفی روایة انتم باسمع منهم ولکن لا یجیبون متفق علیه وزاد البخاری قال قتادة
احیاهم الله حتی اسمعهم قوله توبیخا وتصغیرا ونقمة وحسرة وندما گفت شیخ رحمه الله

بحث این حدیث بدانکه این حدیث صحیح متفق علیه صریح ست در ثبوت سماع مر اموات را و حصول
علم مر ایشان را بانچه خطاب کرده میشود و همچنین در حدیث مسلم آمده است که میت میشنود کوفتن نعال
مردم را وقتیکه بر میگردند از دفن و همچنین آنکه در زیارت آن حضرت صلی الله علیه و سلم اهل بقیع را آمده که
سلام کرد بر ایشان و خطاب کرد مر ایشان را و گفت سلام بر شما ای اهل دیار از مسلمانان آمد شما را انچه وعده
کرده شده بودید و ما نیز ان شاء الله تعالی میپیوندیم بشما زیرا که خطاب با کسی که نشنود و نفهمد معقول نیست نزدیک
است که شمار کرده شود از جمله عبث و در حدیث ترمذی آمده که چون زیارت کرد عائشه رضی الله عنها قبر برادر
خود را عبد الرحمن بن ابی بکر بمکه خطاب کرد او را و گفت اگر حاضر میبودم وقت موت تو دفن میکردم ترا آنجا
که مرده بودی و اگر حاضر میشدم دران وقت زیارت نمیکردم ترا چنانکه در باب زیارت القبور گذشت
و نقل کرده است شیخ ابن الهمام در شرح هدایه که اکثر مشایخ حنفیه برانند که میت نمیشنود و تصریح کرده اند
در کتاب الایمان که اگر یکی سوگند خورد که کلام نکنم او را پس کلام کرد او را بعد از مردن او حانث نمیگردد
زیرا که یمین منعقد میگردد بر کسیکه وی حیثیت قابلیت فهم دارد و میت این چنین نیست و جواب داده اند از
جماعه از حدیث مسلم که ناطق ست بسماع میت قرع نعال مردم را بآنکه این مخصوص بوقت نهادن میت
در قبر ست از برای مقدمه سوال و این تخصیص خلاف ظاهر ست و دلیلی نیست بران و ظاهر حدیث آنست
که این حالت حاصل ست میت را در قبر و جواب داده اند از این حدیث مذکور درین باب که نص ست
در خلاف مذهب ایشان گاهی بآنکه این مخصوص ست بآن حضرت صلی الله علیه و سلم و معجزه اوست زیادة
حسرت ست کافران را و پوشیده نماند که حمل برین مجرد احتمال و تاویل ست که حمل نمی توان کرد بر دسی
تا قائم نشود دلیل بر استحالت سماع و پروردگار عز و جل قادر ست بران و نسبت حواس و ادراک عادی
ست و بمجرد خلق باری تعالی ست چنانکه در کتب مذهب مقرر شده است و گاهی جواب میدهند بآنکه آن از
باب ضرب المثل ست و مراد حقیقت کلام نیست و این از جواب اول بعیدتر ست و ضعیف تر و بنای
ایمان بر عرف و عادت ست نه بر حقیقت فافهم و قوی ترین وجوه تاویل ایشان آن ست
که این روایت مردود ست از عائشه رضی الله عنها که چون این از عمر رضی الله عنه شنید گفت چگونه

چگونه گوید این را رسول الله صلی الله علیه وسلم وحال آنکه میگوید خدای تعالی إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَمَا أَنتَ
بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ یعنی ونیستی تو ای محمد صلی الله علیه وسلم شنواننده کسانی را که در قبرها اند کذا قال الشیخ ابن الهمام
ودر مواهب لدنیه میگوید که تاویل کرده است عائشه رضی الله عنها وگفته است که مراد پیغمبر صلی الله
علیه وسلم آنست که بگوید ایشان الآن میدانند که آنچه من میگفتم حق ست وگفته که وهم شد عمر رض را که بجای علم سمع گفت
وبالجمله عائشه رض انکار کرد سماع موتی را واستدلال کرد باین دو آیت قرآنی که مذکور شدند ولیکن علما جواب داده اند
از قول عائشه رض واستدلال او بقرآن وقبول نکرده اند این قول را از عائشه رض ودر مواهب لدنیه نقل کرده اند
از اسماعیل که گفته بود نزد عائشه رض از فهم وذکا وکثرت روایت وغوص در غوامض علوم آنچه زیاده بر آن
متصور نباشد لیکن سبیل نیست بسوی رد روایت ثقه مگر بنص که مثل او باشد ودلالت کند بر نسخ یا تخصیص
یا استحاله آن وهم مراد بآیت قرآنی آنست که تو نمی شنوانی بلکه خدای تعالی می شنواند ونیز مراد بموتی ومن فی القبور
کافرانند ومراد بسماع عدم اجابت ست حق را بدلیل آنکه این دو آیت نازل شده در دعوت کفار
بایمان وعدم اجابت ایشان مر حق را ونیز گفته اند که مراد بموتی موتی القلوب اند وبقبور اجساد ایشان که در وی
آن دلها مرده افتاده است وتحقیق ذکر کرده است در مواهب لدنیه که در مغازی محمد بن اسحاق باسناد
جید وامام احمد بن حنبل نیز باسناد حسن از عائشه رض مثل حدیث عمر رض آورده پس گویا عائشه رجوع کرده از انکار
بسبب آنچه ثابت شد نزد وی از روایت این صحابه کبار زیرا که وی رضی الله عنها حاضر نبود در آن قضیه
ودر شروح صحیح بخاری نیز مثل اینکلام مذکور شده وتمسک کرده اند جماعه که اثبات سماع میکنند بقول
قتاده که در آخر حدیث مذکور شد که حاصل او آنست که موتی را در قبور حالتی وقسمی از حیات می بخشند که حاصل
میشود بآن سماع ودرین قول قتاده تخصیص بآنحضرت نیست صلی الله علیه وسلم که بطریق معجزه واقع
شده است ونه تخصیص باین اموات بلکه خدا قادرست که آن حالت در همه اموات نیز پیدا کند از تخصیص
که باشد در هر زمان که بود فتدبر وبالله التوفیق ودرینجا سخن دیگر ست که فرضا اگر از ثبوت سماع نیز ابا کنیم
باعتبار آنکه سماع بجاسه سمع میباشد وسمع بخرابی بدن خراب شد بگوییم از نفی سمع نفی علم لازم نمی آید وعلم بروح
بود که باقی ست پس علم بمبصرات ومسموعات حاصل باشد نه بر وجه ابصار وسمع چنانکه بعضی متکلمان سمع وبصر

الهی تعالی را بعلم مسموعات و مبصرات تاویل کرده اند بتخصیص وارد شده اخبار و آثار در علم موتی
باحوال زیارت کنندگان و شناختن ایشان را تا آنکه آمده است که زیارت روز جمعه محبوب تر است زیراکه
درین روز علم میت اتم و اکمل می باشد و احوال زائرین بر ایشان اکشف و اظهر و نیز شک نیست
در حصول علم مر موتی را در آخرت و برزخ و بحقیت این اسلام چنانکه عائشه رضی الله عنها گفته و متفق علیه دیده علم و
بحدیث پس ممکن است علم باحوال دنیا و اهل دنیا و چیست دلیل بر زوال این علم و نسیان آن با وجود
بقای روح و آمده است که کافران تمنا خواهند کرد عود بدنیا و آمده است که چون میت از سوال منکر و نکیر
جواب بخیر دهد و راحت یابد آرزو میکند و میگوید ای کاش کسی باشد که خبر کند باهل من که من راحتم و خوشم
و بالجمله کتاب و سنت مملو و مشحون اند باخبار و آثار که دلالت میکنند بر وجود علم مر موتی را بدنیا و اهل آن
پس منکر نشود آن را مگر جاهل باخبار و منکر دین و گفتم من بخدا التوفیق و اما استمداد باهل قبور منکر شده اند آن را
بعض فقها اگر انکار از جهت آن است که سماع و علم نیست ایشان را بزائران و احوال ایشان پس بطلان وی
ثابت شد و اگر بسبب آن است که قدرت و تصرف نیست مر ایشان را در ان موطن تا مدد کنند بلکه محبوس و
ممنوع اند و مشغول اند بآنچه عارض شده است مر ایشان را از محنت و شدت و آنچه باز داشته از دیگران
گو این کلیه نمی ماند خصوصا در شان متقین که دوستان خدا اند شاید که حاصل شود ارواح ایشان را از قرب
در برزخ و منزلت و قدرت بر شفاعت و دعا و طلب حاجات مر زائران را که متوسل اند بایشان چنانکه
در روز قیامت خواهد بود و چیست دلیل بر نفی آن و تفسیر کرده است بیضاوی کریمه والنازعات غرقا
را الآیه بصفات نفوس فاضله در حال مفارقت از بدن که کشیده میشوند از ابدان و نشاط میکنند
بسوی عالم ملکوت و سیاحت میکنند در ان پس سبقت میکنند بحظایر قدس پس میگردانند بشرف
و قوت از مدبرات و لیت شعری چه میخواهند ایشان باستمداد و امداد که این فرقه منکر اند آن را آنچه ما میفهمیم
از ان این است که داعی محتاج فقیر الی الله دعا میکند خدا را و طلب میکند حاجت خود را از جناب عزت
و غنای وی و توسل میکند بروحانیت این بنده مقرب و مکرم در درگاه عزت وی و میگوید خداوندا
به برکت این بنده تو که رحمت کرده بر وی و اکرام کرده او را بلطف و کرمی که با وی داری برآورده گردان

حاجت مرا که تو معطی کریمی یا اینکه گویند این بندهٔ مکرم و مقرب را که ای بندهٔ خدا و ولی وی شفاعت کن
مرا و بخواه از خدا که بدهد مسئول و مطلوب مرا و قضا کند حاجت مرا پس معطی و مسئول و مامول پروردگار
است تعالی و تقدس و نیست این بنده درمیان مگر وسیله و نیست قادر و فاعل و متصرف در وجود مگر حق سبحانه
و اولیای خدا فانی و هالک اند در فعل الهی و قدرت و سطوت وی و نیست ایشان را فعل و قدرت و تصرف اکنون
که در قبور اند و نه در آن هنگام که زنده بودند در دنیا و اگر این معنی که در امداد و استمداد ذکر کردیم موجب
شرک و توجه بما سوای حق باشد چنانکه منکر زعم میکنند پس باید که منع کرده شود توسل و طلب دعا از صالحان
و دوستان خدا در حالت حیات نیز و این ممنوع نیست بلکه مستحب و مستحسن است باتفاق شرائع است
در دین و اگر میگویند که ایشان بعد از موت معزول شدند و بیرون آورده شدند از آن حالت که کرامت
که بود ایشان را در حالت حیات چیست دلیل بر آن یا گویند که مشغول و ممنوع شدند بانچه عارض شد
از آفات بعد از ممات پس این کلیه نیست و دلیل نیست بر دوام و استمرار آن تا روز قیامت نهایت آنکه
این کلیه نباشد و فائدهٔ استمداد عام نباشد بلکه ممکن است که بعضی منجذب باشند بعالم قدس و مستهلک باشند
در لاهوت حق چنانکه ایشان را شعوری و توجهی بعالم دنیا نمانده باشد و تصرفی و تدبیری در وی چنانکه در این عالم
نیز از تفاوت حال مجذوبان و متمکنان ظاهر میگردد نعم اگر زائران اعتقاد کنند که اهل قبور متصرف و مستبد
و قادر اند بی توجه بحضرت حق و التجا بجناب وی تعالی چنانکه عوام و جاهلان غافلان اعتقاد دارند و چنانکه
میکنند آنچه حرام و منهی عنه است در دین از تقبیل قبر و سجده مر آنرا و نماز بسوی وی و جز آن از آنچه نهی و تحذیر
واقع شده است این اعتقاد و این افعال ممنوع و حرام خواهد بود و فعل عوام اعتباری ندارد و خارج مبحث است
و حاشا از عالم بشریعت و عارف باحکام دین که اعتقاد بکند این اعتقاد را و این فعل را بکند و آنچه مروی
و محکی است از مشائخ اهل کشف در استمداد از ارواح کمل و استفاده از آن خارج از حصر است و مذکور است
در کتب و رسائل ایشان و مشهور است میان ایشان حاجت نیست که آنرا ذکر کنیم و شاید که منکر و متعصب
سود نکند او را کلمات ایشان عافانا الله من ذلک سخن درینجا از وجه علم و شریعت است آری مروی
و مسنون در زیارت سلام بر موتی و استغفار مر ایشان را و قرائت قرآن است و لیکن درینجا نهی از استمداد نیست

پس زیارت برای امداد مر موتی را و استمداد از ایشان هر دو باشد بر اتفاق و بحال اکثر مرتبا باید دانست
که خلاف در غیر انبیاست صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین که ایشان احیا اند بحیات حقیقی دنیاوی
باتفاق و اولیا بحیات اخروی و معنوی و کلام درین مقام بحد اطناب و تطویل کشید برغم منکران
که در قریب این زمان فرقه پیدا شده اند که منکر اند استمداد و استعانت را از اولیا خدا که نقل کرده شده اند
ازین دار فانی بدار بقا و زنده اند نزد پروردگار خود و مرزوق اند و خوشحال اند و مردم را از ان شعور
نیست و متوجهان بجناب ایشان را مشرک بخدا و عبده اصنام میدانند و میگویند انچه میگویند و عمرهاست
که تحقیق و تفصیل این مسئله مخطور خاطر فاتر بود و الآن توفیق الهی بدان مساعدت کرد والحمد لله اللهم
ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا وارزقنا اجتنابه والله اعلم وعلمه احکم
و مولانا عبد العزیز قدس سره العزیز در تفسیر خود به تفسیر آیهٔ اِیَّاکَ نَعْبُدُ وَاِیَّاکَ نَسْتَعِیْنُ آورده
لیکن درینجا باید فهمید که استعانت از غیر بوجهی که اعتماد بر آن غیر باشد و او را مظهر عون الهی نداند حرام است
و اگر التفات محض بجانب حق است و او را یکی از مظاهر عون الهی دانسته و نظر بکارخانه اسباب و حکمت او تعالی
در آن نموده بغیر استعانت ظاهری نماید دور از عرفان نخواهد بود و در شرع نیز جائز و رواست و انبیا
و اولیا این نوع استعانت بغیر کرده اند و در حقیقت این نوع استعانت بغیر نیست بلکه استعانت
بحضرت حق است لا غیر انتهی و در مدارج النبوة مذکور است که فاطمه خزاعیه گفت که روزی در صحرای
احد میگذشتم گفتم السلام علیک یا عم رسول الله آواز شنیدم وعلیک السلام ورحمة الله وبرکاته
و ظاهر است که این احادیث هم دلیل اند بر غائب و هم دلیل سماع و علم و ادراک موات اند در عموم مومنین
چنانچه شیخ در جمله تصانیف خود مثل جامع البرکات و شرح مشکوة و شرح سفر السعادت و جذب القلوب
و ما ثبت من السنة و مدارج النبوة تحقیق آن فرموده است و اثبات کرده است که عموم مومنین را
سماع و علم و ادراک حاصل است بعد ممات بلا خلاف علما عقائد اهل سنت و جماعت و حدیثی
یا آیتی یا دلیلی بر رد آن وارد نشده و انچه از زیاده انکار و تعصب بعضی آورده اند جواب همه شبهات
نوشته و رسیدن سلام مومنان موتی و رد جواب بنام سلام احیا را از بسیاری احادیث ثبوت میشود

در کتب مصنفهٔ وی موجود ست چنانچه در جذب القلوب نوشته که تمامهٔ اہل سنت وجماعت عقیدہ
دارند به ثبوت ادراکات مثل علم وسمع مر سائر اموات را از احاد بشر خصوصاً انبیا را علیہم السلام
و قطع میکنم بعود حیات مر ہر میت را در قبر چنانچه در احادیث ورود یافته و وارد نشده که بعد از عود حیات
در قبر بار دیگر موت عود میکند بلکه نعیم قبر و عذاب آن را تا قیام قیامت ادراک می کنند انتہی و در
مدارج النبوة نوشته است اما علم وسماع شک نیست در ثبوت آن مر ایشان را یعنی شہدا را بلکه سائر اموات
را کما صرح به العلما انتہی ۔ و در مقام دیگر ہمین کتاب میفرمایند و بالجمله اخبار و آثار در سماع موتے و علم و
شعور بسیار ست و دلیلی قاطع بر خلاف آن به ثبوت نپیوسته و کلام درین مقام در شرح مشکوة مستوفے
ذکر کرده شد والله و رسوله اعلم ۔ انتہی بعبارته ۔ و صلوٰۃ وسلام بطفیل رسول صلی الله علیه وآله وصحبه وسلم
بر اصحاب و آل و اہل بیت و عشیرہ و عترہ و خدام وی صلی الله علیه وعلیہم اجمعین که در احادیث واقع است
رسیدن آن ثابت ست و شکے نیست دران و چون سلام بعوام مؤمنین در قبر بلا وسیله ملائکه خاص
بسمع ایشان رسد در خواص چرا نرسد و حال آنکه از صلوٰۃ و سلام بر ایشان بطفیل خود خبر داده است
مخبر صادق پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وصحبه وسلم اگر فرستادن صلواة و سلام مہمل بودے و نرسیدے و نفع
و ترقیات نیکه بدان متعلق ست نبودے آل و اصحاب خود را داخل صلوٰۃ و سلام بلا فرق قرب و بعد نه فرمودے
و ظاہر ست که این صلوٰۃ و سلام بر مؤمنین و آل و اصحاب از قرب و بعد یا ملائکه رسانند یا بسمع خاص ایشان
باشد قال جل جلاله و عز شانه و توالی احسانه فی تنزیله المحکم هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم
مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَكَانَ بِالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا و در جذب القلوب مذکور ست که عبد الحق
که از اکابر علما و ائمه حدیث ست در احکام صغری باسناد صحیح از ابن عباس رضی الله عنہما روایت آرد
که آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرمود ہیچ احدے بقبر برادر مومن خود که او را در دنیا مے شناخت نگذرد و بروے
سلام نکند مگر آنکه برادر وی او را بشناسد و رد سلام وے بکند و ابن عبد البر نیز این حدیث
را روایت کرده و تصحیح نموده چنانچه ابن ہمیشه آنرا نقل کرده است باندک تفاوتے در لفظ
و ابن ابی الدنیا او از ابو ہریره نیز ہمچنین روایتے ورده انتہی بعبارته و فی المرقاة شرح المشکوة للملا

علی القاری قال الانبیاء فی قبورهم احیاء والعرض والسماع بعد الموت لیس مخصوصاً بالانبیاء بل سائر الموتی یسمعون السلام والکلام ویعرض علیهم اعمال اقاربهم فی بعض الایام نعم الانبیاء یکون حیاتهم علی الوجه الاکمل + وقال الحکیم ترمذی الارواح تجول فی البرزخ فتبصر احوال الدنیا + و فی المواهب اللدنیة للعلامة القسطلانی من انتقل الی عالم البرزخ من المومنین یعلم احوال الاحیاء غالبا + قال المجاهد ان الرجل یبشر بصلاح ولده فی قبره انتهی ترجمه در مرقات شرح مشکوه ملا علی قاری میگوید انبیا در قبور خود زنده اند عرض احوال وسماع بعد موت مخصوص نیست انبیا را بلکه تمام مردگان بشنوند سلام وکلام را وعرض کرده میشود برایشان اعمال اقارب ایشان در بعضے ایام هان مگر حیات انبیا کاملتر ست وحکیم ترمذی گفته که ارواح جولان میکنند در عالم برزخ پس مے بینند احوال دنیا را ودر مواهب لدنیه علامه قسطلانی نوشته که هر که انتقال کرد از عالم دنیا بعالم برزخ از مومنین بیداند احوال زندگان را اکثر وبیشتر وگفت مجاهد بدرستیکه مرد خوش میشود از نیکی ولد خود در قبر خود انتهی ودر طریقه وسطے مذکور ست که مقصود اثبات علم وادراک ست برای اموات خواه کسی بر قبور ایشان بیان کند خواه ملائکه یا مرده ها خبر رسانند بهر طرز اموات را اطلاع از احوال اینجا وعلم وشعور حاصل ست ودر کتاب طیبی در شرح حدیث اَلْمَیِّتُ یُؤْذِیْهِ فِیْ قَبْرِهٖ مَا یُؤْذِیْهِ فِیْ حَیَاتِهٖ مذکور ست المیت یبلغ من افعال الاحیاء واقوالهم انتهے یعنے میت را میرسد خبر از افعال زندگان واقوال ایشان ودر شرح برزخ ست اخرج ابن ابی الدنیا عن عبید بن عمرة قال اِذَا مَاتَ الْمَیِّتُ تَلَقَّاهُ الْاَرْوَاحُ وَیَسْتَخْبِرُوْنَهٗ کَمَا یَسْتَخْبِرُ الرَّاکِبُ مَا فَعَلَ فُلَانٌ وَفُلَانٌ وَعَنْ اَبِیْ هُرَیْرَةَ اِلٰی اَنَّهُمْ یَسْئَلُوْنَ عَنْ هٰذِهِ الْمَیِّتِ قال رضی الله عنه رُوِیَ اِنْ اُخْبِرَ بِصَلَاحِ الْاَحْیَاءِ یَفْرَحُوْنَ وَاِنْ اُخْبِرَ بِفِسْقِهِمْ یَغْتَمُّوْنَ انتهے یعنے روایت کرد ابن ابی الدنیا از عبید بن عمره که گفت وقتیکه میت می میرد ملاقات میکنند آنرا ارواح وخبرے جویند از ان مرده چنانکه خبر میجویند از سوار که چه کرد فلان وفلان واز ابو هریره است تا آنکه سوال میکنند از گریه میکنان گفت شارح برزخ که روایت کرده شده است آنکه اگر خبر یافتند از نیکوئی زندگان تفریح میکنند واگر خبر یافتند از شان

از فسق مغموم میشوند و بروایت انس بن مالک ثابت شده قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اعمالکم تعرض علی اقاربکم وعشائرکم من الاموات فان کان خیرا استبشروا وان کان غیر ذلک قالوا اللھم لا تمتھم حتی تھدیھم واخرج ابن ابی الدنیا والاصبہانی فی الترغیب عن ابی ھریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم لا تفضحوا موتاکم بسیئات اعمالکم فانھا تعرض علی اولیاءکم من اھل القبور یعنے گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدرستیکہ اعمال شمایان عرض کردہ میشود بر اقربای شما وعشائر شما از اموات پس اگر باشد خیر خوش میشوند واگر باشد جز این یعنے بد میگویند الٰہی موت مدہ ایشانرا تا آنکہ ہدایت کنی ایشانرا واخراج کرد ابن ابی الدنیا واصبہانی در کتاب ترغیب خود از ابو ہریرہ گفت فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فضیحت مکنید اموات خود را ببدیہای اعمال خود پیش اعمال شمایان عرض کردہ میشود براولیای شما از اہل قبور و در کتاب شرح الصدور فی احوال الموتی والقبور شیخ جلال الدین سیوطی کہ از اعاظم علمای حدیث ست بابی مستقل برای اثبات این مطلب منعقد کردہ است چنانکہ گفتہ است باب عرض اعمال الاحیاء علی الموتی واسنا دبسیار از احادیث و روایات درین باب وردہ است و در تفسیر زاہدی سے قول تعالے ولا تحسبن الایہ آوردہ ست کہ فی الخبر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انہ قال ان اعمالکم تعرض علی عشائرکم فی قبورھم فان کان خیرا استبشروا وان کان غیر ذلک قالوا اللھم الھمھم ان یعملوا بطاعتک یعنی اعمال شمایان عرض کردہ میشود بر اقران شمایان در قبور پس اگر خیر ست خوش وقت میشوند واگر خیر نیست میگویند کہ الٰہی الہام کن ایشانرا کہ عمل کنند بطاعت تو پس ازین روایات ظاہر شد کہ عرض اعمال احیا بر موتی عموماً ست علی الخصوص اولیاء اللہ کہ محتاج بعرض ہم نیستند وخود از راہ کشف وکرامت اطلاع اند وازشواہدآن قصہ عمر رضی اللہ عنہ است وقول شیخ عبدالحق محدث کہ اولیا مخلوق اند از اسما صفاتیہ حق وآنکہ در مدارج النبوۃ نوشتہ ست کہ اولیا از امت محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ واولیائہ وسلم یافتند در باطن از خدا آنچہ یافتند انبیاء در ظاہر و باطن و بیانش [illegible] قسم دوم محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وصحبہ وسلم وآنچہ شیخ نوشتہ است

در جامع البرکات که ارواح کاملان را قرب و مکانتی در جناب حق ثابت و واقع ست چنانکه در حیات
بود یا بیشتر ازان و اولیا را کرامات و تصرفات در اکوان حاصل ست و آن نیست مگر ارواح ایشانرا
و چون ارواح باقیست تصرف بعد از ممات نیز باشد و متصرف حقیقی نیست مگر حق عز شانه و همه بقدرت
اوست و ایشان فانی اند در جلال حق در حیات و بعد از ممات پس اگر داده شود مر احدی را چیزی بوساطت
یکی از دوستان حق و مکانتی که نزد خدا دارد دور نباشد چنانکه در حالت حیات بود و نیست فعل و تصرف
در هر دو حالت مگر حق را جل جلاله و عم نواله و نیست چیزی که فرق کند میان هر دو حالت و یافته نشده است
دلیلی بران انتهی. و هم نوشته است که نقل درین معنی ازین طائفه بیشتر ازان ست که حصر و احصا کرده شود
و یافته نمیشود در کتاب و سنت و اقوال سلف صالح چیزی که منافی و مخالف این باشد و رد کند این اهـ
و نیز در جذب القلوب نوشته است که اما توسل بجناب وی در نشأ حیات دنیای وی ظاهرست که از خصائص
آنحضرت صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم نیست بلکه بعضی تابعان او را که بشرف متابعت و نسبت و قربت
او مشرف اند چنانچه آل و اصحاب و دیگر اولیای امت رضوان الله علیهم اجمعین نیز ثابت ست و ثبوت
کرامت و تصرف ایشان در مکونات که ما نحن فیه فردی از افراد آن ست در اثبات مطلب کافی ست
انتهی و مولوی عبد العزیز علیه الرحمه در تفسیر خود در تعریفات اولیا نوشته که دعاهای ایشان مستجاب
میشوند بلکه هر که در حاجتی بایشان توسل نماید حاجت او روا میگردد و خصوصیات و علامات که ایشانرا
در عالم برزخ و مواقف قیامت و در عالم ملکوت میدهند از ان قبیل نیست که عوام مومنین آن را استدلال
توانند کرد الا بعد از مشاهده آن عوالم انتهی و هم در تفسیر فتح العزیز نوشته است که صلاح قسم پنجم سحر عقد
همت ست که از مشائخ کبار و اولیای ابرار برای حل مشکلات بوقوع آمده و آن تعلیق همت ست تکیف بکیفیت
عظمی ست که بسبب استغراق در ملاحظه اسمی از اسمای الهی دست داده که هر اسمی برزخ است روح در ترقی
آن از عالم ادنی سوی الوهیت ست انتهی و نیز در تفسیر ان الابرار لفی علیین نوشته که تعلق بقبر نیز این ارواح
را میباشد که بحضور زیارت کنندگان و اقارب و دیگر دوستان بر قبر مطلع و مستانس میگردند زیرا که روح
را قرب و بعد مکانی مانع این دریافت نمیشود و مثال آن در وجود انسانی روح بصری ست که ستارها را

هفت آسمان را از درون چاه میتواند دید انتهی و نیز در تفسیر سورهٔ اقرا در معنی عَلَّمَ الْاِنْسَانَ مَا لَمْ یَعْلَم
می نویسد که الهام و کشف و هتف هواتف و تمثل امور غیبیه که عرفا و اولیا را بتوسط ارواح انبیا و طفیل
اقتدای آنها حاصل میشود همه از توابع وحی است انتهی بعبارته علیه الرحمه و در جذب القلوب مذکور است
که شیخ علاء الدین قونوی میگوید که بعید نیست که گفته شود ارواح مقدسهٔ انبیا بعد از مفارقت منزله
ملائک است بلکه افضل از ایشان و همچنان که ملائکه متمثل شوند در صور مختلفه کذلک جائز باشد که ارواح مقدسه
انبیا نیز متمثل گردند و ممکن است که این تصرف مر بعضے خواص عباد را در حالت حیات نیز دست دهد
و روح واحد در ابدان متعدده غیر بدن معهود متصرف گردد چنانچه بعضے محققین در تسمیه ابدال گفته اند
که گاهے یکی از ایشان بمکانی رود و در مکان دیگر شبحی و مثالی در بدل خود بگذارد و حضرات صوفیه قدس
الله اسرارهم عالمی متوسط در عالم اجساد و ارواح اثبات کرده اند که آنرا عالم مثال گویند الطف از عالم
اجساد و اکثف از عالم ارواح و ظهور ارواح در صور مختلفه بران ساخته و ظهور جبرئیل بصورت دحیه کلبی
و تمثل او مر مریم را بصورت بشر سوی تخلق از ان عالم میدارند و بنا علیه جائز بود که موسی علیه السلام
باوجود استقرار او در آسمان ششم بشبح دیگر مثالی در قبر متمثل باشد و آن حضرت صلی الله علیه و آله وسلم
در هر دو مکان مشاهده فرموده و بعد از اثبات عالم مثال جواب از مسائل کثیره بیرون آید و اشکالات
بسیار مثل بیان وسعت جنت و رویت او در عرض حائط مثلاً منحل گردد انتهی کلام الشیخ و حقیقت
آنست که تحقیق مسئله حیات انبیاء علیهم السلام و غیر ایشان موقوف بر معرفت این عالم است و تحقیق
و دیدن آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم موسی و یونس علیهما السلام را بمعرفت زمان و مکان و حیات و تمیز
و فرق آنها از زمان و مکان جسمانیات چنانچه محققین صوفیه کرده اند دست دهد و حقیقت این حالت و دریافت
آن اعلی و ارفع است از قائل شدن به تمثل ایشان و دیدن آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم صور مثالیه
ایشان را انتهی بعبارته و حدیث علماء اُمَّتِی کَاَنبِیاءِ بنی اسرائیل و العلماء ورثة الانبیاء
مصحح علاقهٔ حیات و هم سماع صلوة و سلام بخود و هم بذریعهٔ ملائک مر اهل ولا راست چه بحقیقت آنکه
جامع علم ظاهر و باطن است وارث کامل انبیاست که معنے اعجاز و محبت هر دو دارد و در کافی

تشبیه نیز کرامات و حجت هر دو باید و مولانا عبد الرحمن جامی علیه الرحمه در نفحات در ضمن ذکر شیخ نجم الدین
عبد الله محمد اصفهانی شاگرد ابو العباس مرسی ذکر کرده است که بخط یکی از اکابر خراسان یافته ام که در
تاریخ سنه ثلث و سبعمائه بسعادت زیارت حرم مکه زادها الله تعالی شرفاً مستعد شدم و دران وقت
شیخ حرم شیخ نجم الدین اصفهانی بود و بخدمت وی میرسیدم روزی از من پرسید که این حدیث بتو
رسیده که بدلاء امتی اربعون اثنا عشر فی العراق و ثمانیة و عشرون فی الشام گفتم رسیده است
اما مرا مشکل میشود که چون این طائفه همین در شام و عراق می باشند شیخ فرمود که حضرت رسالت صلی الله
علیه وآله وسلم جمیع عالم را دو قسم کرده است نصفی شرقی و نصفی غربی از عراق نصف شرقی خواسته است
و از شام نصف غربی پس عراق و غیر آن چون خراسان و هندوستان و ترکستان و سائر بلاد شرقی
در عراق داخل ست و شام و غیر آن چون بلاد مصر و مغرب همه در شام داخل ست ناقل نوشته است
که درین وقت در خاطر من افتاد که از حال خواجه قطب الدین یحیی جامی نیشاپوری سوال کنیم بی آنکه
من سوال کنم فرمود که خواجه قطب الدین یحیی یکی ازان دوازده است که در عراق اند انتهی کلامه
مخفی مباد که بغداد نیز در عراق ست بلکه خاص از بلاد عراق ست بالجمله ازین روایات مستوعباً مستوفیا
احوال رسیدن سلام و ندا بغائبان و رعایه مومنین و عرض اعمال نیز واضح گشت خصوصاً در اولیاء الله
و انبیاء علیهم الصلوة والسلام بسبب کشف و کرامت و هم بسبب استوای حالت موت و حیات شهدا
را چنانچه آیات و احادیث ناطق ست بران و درینجا دانستنی ست که شهید آن ست که قلب او بمنتهی
متحقق باشد وانچه انبیا باو رسانیده اند بهمچی قلب وآنرا قبول کند که گویا می بیند و لهذا ادون جان دادن
در امر دین نزد او سهل کاری باشد گو بحسب ظاهر مقتول نشده باشد و قوت علمیه او در کمال
قریب بقوت انبیاست چنانکه حضرت شاه عبد العزیز علیه الرحمه در تفسیر خویش گفته است در معنی
آیه کریمه مِنَ النَّبِیّٖنَ وَالصِّدِّیْقِیْنَ وَالشُّهَدَآءِ وَالصّٰلِحِیْنَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِکَ رَفِیْقًا
و معنی ولی شامل این هر چهار گروه ست انتهی + و شهید ازین معنی بر هر ولی صادق ست کما لا یخفی
و هم از روی آنکه جهاد با نفس و قتل آن جهاد اکبر ست و دائم در جهاد ست چنانکه در اثنا عشریه در مقام بیان

و واقعه تحکیم تصریح آن کرده است + شیخ دہلوی رحمة الله علیه در مدارج النبوة تمرۂ حدیث قدسی ذکر فرموده است
فاذا احببته کنت له سمعه الذی یسمع به وبصره الذی یبصر به ولسانه الذی ینطق به
و فی تیکه دوست میدارم من بنده را میشوم من سمع او که ازان می شنود و بصارت وی که ازان می بیند و زبان
وی که ازان میگوید این روشن ترین دلیل است در دوستان محبوبان حق بسماع و علم و شعور و ادراک حاضراً و غائباً
قریباً و بعیداً در حیات و ممات + علی الخصوص شیخ الملک والجن والانس بالاتفاق + شیخ المشائخ علی
الاطلاق + قطب عراق + وتد آفاق + مستغنی عن الالقاب + رب الارباب + صاحب الکرامات الباہرہ
مختار التصرفات القاہرہ + نقاوۂ دودمان فتوت + خلاصۂ خاندان نبوت + وارث نبی + نائب علی رضی +
نور چشمان حسنین + صحیح النسبین + کریم الطرفین + صاحبزادہ والا قدر و منزلت + پیغمبر زادہ عالی مرتبت
شیخ المغارب والمشارق + عیسیٰ مردہ دلان + ہادی کون و مکان + الیق بالاستمداد + احق بالامداد +
عزیز غالب + حفیظ ناصر + حی و توانا + حاضر و قادر + دانا و بینا + مظہر عجائب + غوث نائب النوائب +
معین حاضر و غائب + المناد والمستغاث المطلوب + ہم شاہد ہم مشہود + ہم حبیب ہم محبوب + ہم
عارف ہم معروف + ہم داعی و ہم مدعو + ہم وسیلہ و ہم مقصود + مجمع بحرین شریعت و طریقت + مفتی
چار ملت + ہم عاشق و ہم معشوق + ہم والد و ہم مولود + کحل بصارت عریان + شکیب ناشکیبان +
نائب رسول الله + اقرب الی الله + غوث الثقلین + الابدال + الاوتاد + القطب الفرد مجدد طریق
کسب لمعات + قبل الکونیات + باقی بالذات + فانی فی الصفات + محبوب السبحانی + قطب ربانی
غوث الصمدانی + الاجل الاکرم + غوث اعظم و عالم + مشہور عرب و عجم + پیر پیران + مرشد زمان +
العالم + الامام العابد الزاہد التواب + ولی الله بالاتفاق السید الکریم + ابن الکریم الشیخ محی السنة والملة
والاسلام والدین ابو محمد عبد القادر الجیلانی الامین المکین غوث الاسلام والمسلمین
علی آبائه واجداده و علیه والصلوة والسلام ورحمة الله وبرکاته رضی الله عنه و عن
اتباعه و اشیاعه که شهرۂ کرامات و غلغلۂ تصرفات و دبدبۂ مقامات او آفاق را در گرفته است و تواتر
آثار و اخبار جلالت و عظمت و قرب منزلت او عالمگیر است محتاج بشرح و بیان نیست + الله الله فی جانب

اللہ اللہ فی جلالہ + اللہ اللہ فی کمالہ + اللہ اللہ فی قربہ و وصالہ مصرع آفتاب آمد دلیل آفتاب + تمامی
کتب اسلاف و اخلاف مملو از تذکرۂ خیر وے ست و ناطقۂ عالم گویا مے محامد وے ست چنانچہ شیخ عبدالحق
در بعضے تصانیف خود ذکر کردہ است و سابق گذشتہ کہ آثار و اخبار در ولایت و کرامات آنحضرت قدس سرہ
سماً بتواتر پیوستہ و مجال شک نماندہ بسر حد یقین رسیدہ از آنکہ متواتر تلقیص ست قاعدۂ اصول اینست
کہ تواتر فائدۂ یقین میدہد و از آنجملہ آنست کہ در مدارج النبوۃ در تحقیق معنے حدیث خضنا بحرا وقف
الانبیاء علی ساحلہ میفرماید کہ در آمدیم ما در دریائے کہ ایستادند انبیا بر کنارۂ آن زیرا کہ لحوق حقیقی بشخص نبی باشد
مگر کسے را کہ بیاید بعد وے و تابع گردد او را صورۃً و معنیً پس اولیائے کمل از امت محمدی لاحق اند بوے صورۃً
و معنیً و در آمدہ اند در بحر الحقوق بخلاف انبیا علیہم السلام کہ ایشان لاحق شدہ اند محمد را حکماً و تابع و لاحق
اند بدان من حیث المعنی نہ من حیث الصورۃ پس ازین جہت واقف شدہ اند بر ساحل بحر الحقوق بشکل محمدی را کہ
ایشان متبوع اند بحسب ذات خود و تابع نیستند غیر خود را در صورت لیکن تابع اند در معنی و اولیا تابع اند صورۃً و معنیً
و سیناً و حکماً پس کسیکہ توفیق دادہ شدہ او را کہ لحوق گرداند قطرۂ خود را بہ بحر حقیقت محمدی باشد مر او را اسعاد کبری
و مکانت زلفی و سزاوار است کہ بگوید آنچہ گفتہ است قطب الوقت عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ بر نداشت
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم قدمی را مگر آنکہ نہادم قدم خود را در موضع قدم وے مگر قدم نبوت کہ مخصوص ست
بحضرت وے صلی اللہ علیہ و آلہ و صحبہ و سلم انتہے بعبارتہ قدس سرہ و از آنجملہ آنست کہ در تفسیر سپارۂ عم در
معنے صدراک مولوی شاہ عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ زنشیمن وے وانذہم آوردہ اند کہ محبوبان زینتی ماہ جبینی
بلکہ کعبۂ مثالے کہ تجلی جمال الٰہی بدان ورا آشیانۂ خود ساختہ و طور تمثالی کہ انوار حسن ازلی بران تافتہ و شان محبوبیت
الٰہی در وے جلوہ گر شدہ صید دلہا بجاذبۂ محبت میکند و ہزاران ہزار عاشق حسن ازلی دیوانہ وار بتوقع
منفعتے و استفادۂ کمالی از وے روست بجاذبۂ کنند او دیدہ می آیند و بر آستانۂ او سجدات میکنند و مشتاق
لمعۂ از جمال وے بیند و این مراتب از ان مراتب ست کہ ہیچ کس را از بشر ندادہ اند مگر بطفیل این محبوب بجز را
از اہل بیت ائمہ اطہار و اولیائے امت و شمۂ از محبوبیت آن نصیب شدہ و مسجود خلائق و محبوب دلہا گشتہ اند
مثل حضرت غوث اعظم ابو محمد عبدالقادر محبوب سبحانی قطب ربانی علی آبائہ و اجدادہ و علیہ الصلوٰۃ

والسلام وسلطان المشائخ نظام الدین اولیا قدس اللہ تعالیٰ سرہ العزیز انتھے بعبارتہ و در شرح
فتوح الغیب شیخ عبدالحق دہلوی رحمۃ الحق آوردہ اند کہ سیدنا الشیخ عبدالقادر جیلانی رضی اللہ عنہ علیہ الصلوٰۃ
والسلام موت نیست حیات وممات برابر ست انتہی وملک العلما مولانا شہاب الدین جونپوری
مفسر تفسیر بحر مواج در ملفوظ خود نوشتہ ہست کہ سیدنا و مولانا شیخ ابو محمد سید عبدالقادر جیلانی را موت نیست
حیات وممات برابر ست انتہی و در ماثبت من السنۃ فی ایام السنۃ تصنیف شیخ عبدالحق دہلوی مذکور ست
ومافیہ ای فی شہر ربیع الآخر من قصۃ وفات سیدنا و مولانا القطب الفرد الغوث شیخ الاسلام
والمسلمین غوث الثقلین الشیخ محی الدین ابی محمد عبدالقادر الحسینی الجیلانی رضی اللہ عنہ
وارضاہ عنا و ذکر نبذۃ من الاختلاف فی یوم وصولہ الی جناب الکریم المتعال والاشارۃ
الی ماھو الارجح فیہ من الاقوال فنقول قد ذکر فی بہجۃ الاسرار الکتاب المشہور فی بیان
احوال ھذا الشیخ الکریم المختار بروایۃ الثقات من المشائخ الکبار وبین مصنف ھذا الکتاب
وبین الشیخ رضی اللہ واسطتان فبحسب انہ مرض رضی اللہ عنہ فی رمضان ایاما وعندہ
من المشائخ الشیخ علی بن الھیتی والشیخ ابو النجیب عبدالقاھر السہروردی والشیخ ابو الحسن
الجوسقی وغیرھم من المشائخ فجاءہ شخص بہی السمت علیہ وقار فقال السلام علیک یا ولی اللہ
انا شہر رمضان جئتک اعتذر الیک مما قدر علیک فی واودعک فھذا آخر اجتماعی بک
ثم انصرف ثم مات الشیخ لیلۃ السبت التاسع من ربیع الآخر من السنۃ الثانیۃ ولم یدرک رمضان
آخر انتھی ولقد ذکروا فی مناقبہ انہ کان تاتی الیہ الشہور قبل ان تھل فان کان فی قدر اللہ
تعالیٰ ان یکون فیہ نقمہ وسوء جاءہ فی صورۃ منکرۃ وان کان فی قدر اللہ تعالیٰ نعمۃ وخیر
جاء فی صورۃ جمیلۃ فقد ذکر فی بہجۃ الاسرار وفی خلاصۃ المفاخر فی مناقب الشیخ عبدالقادر
تالیف الشیخ العالم العارف الامام عبداللہ الیافعی تکملۃ کتابہ روض الریاحین انہ
اخبر المشائخ وفیھم ابنہ سید السادات سیف الدین عبدالوھاب قالوا کنا
جلوسا عند شیخنا الشیخ محی الدین عبدالقادر الجیلانی آخر نہار الجمعۃ سلخ

جمادی الاخریٰ من سنۃ ستین وخمسمائۃ وھو یتکلم فجاء شاب حسن الصورۃ
وجلس الی الشیخ وقال السلام علیک یا ولی اللہ انا شہر رجب جئتک اھنیک وما قُدِّر
ان یکون فی سوء عام علی الناس قال فلم یر الناس فی شہر رجب ذلک الا خیرا فلما کان
یوم الاحد سلخہ جاء رجل کریہ المنظر ونحن ایضا عندہ فقال لہ السلام علیک یا ولی اللہ
انا شہر شعبان جئتک وقد قدر فی ان یکون فناء ببغداد وغلاء بالحجاز وسیف بخراسان وکان کما قال انتہی
ترجمہ انچہ درین ست یعنی در شہر ربیع الآخر از قصہ وفات سیدنا ومولانا قطب فرد غوث شیخ الاسلام
والمسلمین غوث ثقلین وجہان شیخ محی الدین ابو محمد عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ وارضاہ عنا وذکر قلیل
از اختلاف در روز وصول وی بجناب کریم متعال واشارہ بدانچہ راجح ترست از اقوال پس میگویم
بدرستیکہ ذکر کردہ شدہ است درین بہجۃ الاسرار کتاب مشہور در بیان احوال این شیخ کریم مختار بروایت
ثقات از مشائخ کبار و درمیان مصنف این کتاب و درمیان حضرت غوث اعظم دو واسطہ بود فقط آنکہ
بیمار شد آنحضرت در ماہ رمضان شریف چند روز و نزدیک او بودند از مشائخ شیخ علی بن ہیتی و شیخ ابو النجیب عبد القاہر
سہروردی و شیخ ابو الحسن جوسقی و غیرہم از مشائخ پس آمد نزد وی شخصے خوبصورت و بروے ظاہر بود
وقار وہیبت پس گفت السلام علیکم یا ولی اللہ من شہر رمضان ہستم آمدم تراکہ اعتذار کنم از تو بدانچہ مقدر
بود برتو در من یعنے بیماری و وداع کنم ترا پس این آخر ملاقات ماست با تو پس برفت پس انتقال فرمود شیخ
در شب نہم ربیع الآخر از سال دوم و نیافت رمضان دیگر را وتحقیق کہ ذکر کردہ اند در مناقب آنحضرت
بدرستیکہ بود کہ مے آمد برای وی ہر ماہ قبل آنکہ بیاید پس اگر بودی در قدرت حقتعالی آنکہ شود در وے
بیماری و بلا بر خلق مے آمد بصورت خراب اگر بودی در قدرت حقتعالی کہ شود در انماہ نعمت و خیر مے آمد
بصورت جمیل پس بتحقیق ذکر کردہ شد در بہجۃ الاسرار و در خلاصۃ المفاخر فی مناقب الشیخ عبد القادر
تالیف شیخ عالم عارف امام عبد اللہ یافعی تکملہ کتاب روض الریاحین آنکہ خبر دادند مشائخ و درمیان
ایشان خلف آنحضرت ست سید السادات سیف الدین عبد الوہاب گفتند کہ بودیم با یشان نشستہ نزد
شیخ خود شیخ محی الدین عبد القادر جیلی آخر روز جمعہ سلخ جمادی الآخر سنہ ۵۶۰ سال و بود آنحضرت رضی اللہ عنہ

که باز الهام ربانی و بدل وحی القا کرده شد که المحبوب محبوب از ذریات طیبات سرور عالم فخر آدم
محبوب نیست و مسکنش در بغداد و زاد بومش در جیلان است بقرن خامس متولد شده روزی بر منبر
نشسته خواهد فرمود که قدمی هٰذہٖ علیٰ رقبۃ کل اولیاء اللہ تعالیٰ من المتقدمین والمتوسطین والمتاخرین
الیٰ یوم الدین اویس اشارت این بشارت دریافته سر خود فرو کرده عرض نمود که قدمه علیٰ راسی
وعلیٰ حدقۃ عینی انتهی و در حصن حصین آورده که اگر کسی را حاجتی باشد پس وضو ادا ساز و اگر وضو
کرده دو رکعت نفل گذارد و در حالت مناجات این الفاظ بر زبان آرد یا محمد انی توجهت بک الیٰ ربی
فی حاجتی هٰذہٖ لتقضی لی وملا علی قاری بشرح این نوشته است که در روایت دیگر لیقضی بصیغه معروف
هم آمده است یعنی قضا بکن حاجت من ای محمد صلی اللہ علیہ وسلم واین تاویل مجاز نیست و در شرح
برزخ هم دیگر یک حدیث مرفوع مرقوم است وآن اینکه اذا تحیرتم فی الامور فاستعینوا من اهل القبور
انتهی وشاه ولی اللہ قدس سره العزیز در حجۃ اللہ البالغہ بعبارت عربی آورده است ترجمه اش اینکه
هرگاه ارباب باطن از عالم فانی بعالم باقی تشریف میبرند با فرشتگان ملحق میشوند و با ملائکه همراه و
همکلام میباشند و بجلیل الشان داخل میگردند و هر چه ایشان میکنند این هم همون میکنند و مثل شان الهام میدهد
انتهی ونیز مولانا شاه عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ در تفسیر اِذَا السَّمَآءُ انْشَقَّتْ نوشته است که بعضی از
خواص اولیاء اللہ را که آله جارحه تکمیل وارشاد بنی نوع خود گردانیده اند درین حالت هم تصرف در دنیا
داده و استغراق آنها بجهت کمال وسعت مدارک مانع توجه باین سمت نمیگردد و اویسیان تحصیل کمالات
باطنی از آنها مینمایند و ارباب حاجت و مطالب حل مشکلات خود از آنها میطلبند و میبابند و زبان
حال آنها دران وقت هم مترنم باین مقالات ست مصرعه من آیم بجان گر تو آئی بتن انتهی
و هم در تفسیر سورۂ بقره ذکر کرده است که حیات و قیام بنی آدم بامداد و اعانت جبرئیل است و نیز
در تفسیر مذکور در بیان اصلاح قسم سوم سحر نوشته است که تحصیل ربط با ارواح طیبه صلحا و اولیاست
که اکثر اویسی مشربان بعمل مے آرند در حوائج خود و دیگر خلق با آن منتفع میشوند و در طریق تحصیل آن نیز طهارت
و تلاوت قرآن و ارسال ثواب صدقات برای آن ارواح منظور میدارند انتهی بعبارته و در تحصیل ربط.

بارواح طیبه فرق قرب و بعد نکرده است از راه بیان علم و ادراک و کشف ارواح و نیز دلیل بر این است
در سوره فاتحه در آیه کریمه اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِیْمَ صِرَاطَ الَّذِیْنَ اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ غَیْرِ الْمَغْضُوْبِ
عَلَیْهِمْ وَلَا الضَّآلِّیْنَ طلب هدایت طریق آنانکه انعام کرد بر ایشان از چهار گروه انبیا و صدیقان
و شهیدان و صالحان فرموده بندگان خود ساخت و مفاد آن جز این نیست که سلوک طریق ایشان
مفضی الی المقصود است که حق است که آن حق سبحانه است پس بلاشبهت این سلوک از وسائل وصول الی الحق است پس ازینجا
معنی توسل است ثابت شد و در کریمه وَمَنْ یُّطِعِ اللّٰهَ وَالرَّسُوْلَ فَاُولٰٓئِکَ مَعَ الَّذِیْنَ اَنْعَمَ اللّٰهُ
مِنَ النَّبِیّٖنَ وَالصِّدِّیْقِیْنَ وَالشُّهَدَآءِ وَالصّٰلِحِیْنَ وَحَسُنَ اُولٰٓئِکَ رَفِیْقًا بر آنانکه اطاعت
رسول کردند بمعیت این چهار گروه و رفاقت ایشان بشارت نهاد و حقیقت اطاعت رسول این است
که طریقه این حضرت را انبیا شرف ذرایع وصول الی الحق گردانند و ازینجا هم توسل ثابت شد چنانچه مولانا عبد العزیز
رحمة الله علیه در تفسیر این سوره بچند مقام میفرماید اول اینکه بدانکه راه راست راه این چهار فرقه را
ملحوظ نظر اجمالی سازد و راه اینها طلب کند انتهی دوم اینکه عوام مومنین رفاقت صالحان و صلحا را رفاقت شهیدان
و شهیدان را رفاقت صدیقان و صدیقان را رفاقت انبیا طلب باید و اگر کسی از عوام مومنین
خواهد که رفاقت انبیا نماید او را رفاقت این سه گروه درجه بدرجه ناچار است و لهذا دخول در طریق
اهل الله و توسل بانها هم و اهل اسلام شد انتهی سوم اینکه صِرَاطَ الَّذِیْنَ اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ تا آخر
سوره مفتاح باب اویسیت و اقتدا بارواح طیبه و استنزال برکات و انوار آنهاست که بسبب آن
سالکرا از رجوع و ترجیع امن حاصل میگردد انتهی چهارم اینکه صِرَاطَ الَّذِیْنَ اَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ اشارت است
از مقام اویسیت ارواح طیبه و غَیْرِ الْمَغْضُوْبِ عَلَیْهِمْ وَلَا الضَّآلِّیْنَ تحذیر است از صحبت بدان از
توسل بارواح خبیثه و ازین مقامات معنی توسل و استمداد بادنی تامل مستخرج میشود کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم
و نیز عبید و جواری و خدم و حشم و عدالت سلطانی و حکم دار القضا و حمیر و بغال و افراس و افیال
و چاکران و اهل حرفه بلکه همه اسباب دنیاوی را چه خواهد کرد که این جمله استعانت است و اگر در معنی استعانت
شرک بالله فهمیده است امثال مذکوره را که میسر شد تحریک دست و پای خویش نیز دشوار خواهد شد

پس نیست این استعانت بحسب الحقیقة مگر راجع الی الحق وہمین مراد از استعانت ست باولیاء
اللہ چہ ذوات حضرات ایشان از جانب حقتعالی بر حاجت روائی وبہی خواہی خلق مقرر اند چنانچہ حدیث فَاِنَّ
لِلّٰہِ عِبَادًا لَا تَرَوْنَھُمْ دال برین مضمون ست و بروایت دارمی ثابت شدہ قُحِطَ اَھْلُ الْمَدِیْنَةِ
قَحْطًا شَدِیْدًا فَشَکَوْا اِلٰی عَائِشَةَ فَقَالَتْ اُنْظُرُوْا اِلٰی قَبْرِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَصَحْبِہٖ وَسَلَّمَ
فَاجْعَلُوْا فِیْہِ کُوًی اِلَی السَّمَاءِ حَتّٰی لَا یَکُوْنَ بَیْنَہٗ وَبَیْنَ السَّمَاءِ سَقْفٌ فَفَعَلُوْا فَمُطِرُوْا مَطَرًا شَدِیْدًا
کذا فی جذب القلوب ومشکوة المصابیح بالجملہ استعانت عائشہ رض در استسقای مطر از قبر شریف و
قبول افتادن وظہور اثر آن کرامت ست مر عائشہ رض را ودر حقیقت معجزہ است مر آنحضرت را صلی اللہ
علیہ وسلم وبالتحقیق کرامات اولیا ہمہ معجزہ است مر پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم ہکذا فی شرح المشکوة پس
واضح شد آنکہ اگر در استعانت واستمداد مظنہ شرک می بود پس این مظنہ در صورت استمداد از قبر
شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم زیادہ تر ست زیرا کہ از عوام گمان تصرف آنحضرت در کائنات
نسبت باولیاء اللہ قریب الوقوع ست و ایضاً آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود اللہم لا تجعل
قَبْرِیْ وَثَنًا وَلَعَنَ اللّٰہُ الْیَھُوْدَ وَالنَّصَارٰی اِتَّخَذُوْا قُبُوْرَ اَنْبِیَائِھِمْ مَسَاجِدَ وَمِثْلُ
ذٰلِکَ کَثِیْرٌ وچون ام المومنین عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا این مظنہ فاسد را از درجہ اعتبار
ساقط کردہ مردم را باستمداد واستعانت از قبر آنحضرت امر نمود پس استمداد از قبور اولیا کہ مظنہ شرک
دران ضعیف تر ست بطریق اولی جائز بیشود وہکذا فی الرسالة القاسمیة ودر تمامہ کتب احادیث و
بیشتر کتب فتاوی وفقہ مسائل زیارت قبور واستمداد از اہل قبور تحقیق واثبات کردہ اند ودر مستحب
بودن آن بلکہ مسنون بودنش شکی نیست چرا کہ در احادیث مذکور ست کہ ہر سال آنحضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم بر قبور شہدای احد وبدر میگذشت وسلام میگفت ودر بقیع دعا بر اہل قبور میفرمود چنانچہ در شب برأت
سہ بار امر الٰہی شد وجبرئیل علیہ السلام آمد کہ در جنة البقیع رفتہ برای مردگان استغفار وشفاعت فرماید ذکرہ
فی بعض الکتب ومثلہ فی ما ثبت من السنة وبعض کتب الاحادیث فی باب
فضیلة لیلة البراءت وہمچنین در آخر صفر قریب زمان وفات سہ بار جہت استغفار برای

اہل بقیع و مشاہد احد و بدر امر فرمودہ شد چنانچہ در مدارج النبوۃ و غیرہم مسطور ست و صحابہ
و تابعین و فقہا و محدثین برین سنت سنیہ استنان کردہ اند چنانچہ از زیارات روضہ مقدسہ
نبویہ علی صاحبہا الصلوٰۃ والسلام و بقیع و غیرہ مشاہد و قباب مدینہ منورہ و ماسوای آن ظاہرست
محتاج بشرح و بیان نیست انتہی و در تفسیر عزیزی نوشتہ کہ ہر کہ در حاجتی بایشان توسل نماید حاجت او
روا گردد و ابن حجر در کتاب قلائد در بیان احوال روضہ منورہ حضرت امام ابوحنیفہ کوفی رحمۃ اللہ
علیہ نوشتہ اِعلَم انَّہٗ لَم یَزَلِ العُلَمَاءُ وَذَوُو الحَاجَاتِ یَزُورُونَ قَبرَہٗ وَیَتَوَسَّلُونَ عِندَہٗ فِی
قَضَاءِ حَوَائِجِہِم وَیَرَونَ نُجحَ ذٰلِکَ مِنہُمُ الامامُ الشَّافِعِیُّ رَحِمَہُ اللہُ لَمَّا کَانَ بِبَغدَادَ فَاِنَّہٗ
جَاءَ عَنہُ اَنَّہٗ قَالَ اِنِّی لَاَتَبَرَّکُ بِاَبِی حَنِیفَۃَ رحمہ اللہ وَاَجِیءُ اِلٰی قَبرِہٖ فَاِذَا عَرَضَت لِی حَاجَۃٌ صَلَّیتُ
رَکعَتَینِ وَجِئتُ اِلٰی قَبرِہٖ وَسَاَلتُ اللہَ عِندَہٗ فَیُقضٰی سَرِیعًا وَذَکَرَ بَعضُ المُتَکَلِّمِینَ علی منہاج النووی
ان الشافعی صلی الصبح عند قبرہ فلم یقنت فقیل لہ لم قال تادبا مع صاحب ہذا القبر وذکر
ذٰلِکَ غیرہ ایضا وزاد انہ لم یجہر بالبسملۃ الخ و حضرت شیخ عبد الحق محقق دہلوی الحنفی القادری
در شرح عربیہ مشکوٰۃ شریف در کتاب الجہاد مسائل استمداد از انبیا و اولیا و صلحا تفصیلا و طویلا اثبات
کردہ و در آخر بیان نوشتہ وَاِنَّمَا اَطنَبنَا الکَلَامَ فِی ہٰذَا المَقَامِ رَغمًا لِاَنفِ المُنکِرِینَ فَاِنَّہٗ قَد حَدَثَ
فِی زَمَانِنَا شِرذِمَۃٌ یُنکِرُونَ الاِستِمدَادَ مِنَ الاَولِیَاءِ الَّذِینَ نُقِلُوا مِن ہٰذِہِ الدَّارِ الفَانِیَۃِ اِلٰی
دَارِ البَاقِیَۃِ الَّذِینَ ہُم اَحیَاءٌ عِندَ رَبِّہِم وَلٰکِنَّہُم لَا یَشعُرُونَ الخ وقد سبق مثلہ
من شیخنا الفارسی ایضًا و در اخبار الاخیار نوشتہ **شعر** چو من بخیر کنم یاد رفتگان
دارم * امید آنکہ مرا ہم بخیر یاد کنند * چو شاد میکنم ارواح دیگران شاید * کسان رسند و مرا نیز
روح شاد کنند * بعلاوہ این امور و ماخطا این معنی من بجز خوان لوح نادانی رالہوس آن باشد کہ بذکر مناقب
و مفاخر این طائفہ علیہ بان کشایم و آثار مدارج مقدسہ حضرات مشایخ قدس اللہ اسرارہم استعانت
نمایم تا ایشان را وسیلہ سازم بجناب پیر دستگیر کہ قطب عالم و غوث بنی آدم ست و استعانت
استمداد من در مبدا و معاد منحصر در وست و توسل من در دنیا و آخرت مقتصر لطف و عنایت او اگرچہ

من گنهگار بدکردار را چه یارای آنکه نام خدا اندیشان بر زبان آرم و خود را در زمرهٔ مداحان و وصافان ایشان بشمارم انتهی انصاف فراجان حقیقت طلب را باید که لله در اینجا چشم تعصب بند نموده دیدهٔ انصاف بکشایند که هرگاه از قول شیخ شیخ عبد الحق محقق دهلوی رحمه الله و دیگر علما استمداد از ارواح سائر اولیا بپایهٔ جواز رسید پس به نسبت حضرت غوث اعظم قطب اکرم که تاج الاولیا و راس الاصفیا اند چه گمان برده اید

اَللّٰهُمَّ اكْشِفِ الْاَسْتَارَ عَنْ وُجُوْهِ الْحَقِيْقَةِ وَاَرِنَا اِيَّاهَا بِعَيْنِ الْبَصِيْرَةِ اِنَّكَ خَيْرُ مُوَفِّقٍ وَّمُعِيْنٍ وَاٰخِرُ دَعْوَانَا اَنِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ انتهى

الباب الثالث في اثبات جواز ورد یا شیخ عبد القادر شیئا لله وفیه اثبات جواز ندا غیره علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام من الاموات

بدانکه در باب استمداد تصریحا و تفصیلا بپایهٔ ثبوت رسید که مرحلهٔ اموات را بعد از ممات سماع ندا احیا و علم و ادراک ثابت است و ارواح کاملان را قرب و مکانتی در جناب حق ثابت است چنانکه در حیات بود و یا بیشتر از آن و بعضی از مشایخ رضی الله تعالی عنه تصرف میکنند در قبور خود مانند تصرف ایشان در حیات خود و یا بیشتر و منجمله آن سیدنا و مولانا شیخ عبد القادر جیلانی علی نبینا و علیه الصلوٰة والسلام بوده اند بلکه از قول شیخ عبد الحق محقق دهلوی در شرح فتوح الغیب و از قول ملک العلما مولانا شهاب الدین جونپوری مفسر تفسیر بحر مواج در ملفوظ ایشان ثابت شد که سیدنا الشیخ عبد القادر الجیلانی را علی آبائه و علیه الصلوٰة والسلام موت نیست حیات و ممات برابر است پس ازین مقدمات مسلم الثبوت نتیجه جواز ندا بلفظ مذکور بالبداهة برمی آید کما لا یخفی علی من له ذوق سلیم زیرا که ندا منادی قریب مخصوص نیست بلکه منادی غائب حاضر و قریب بعید را عام است و مقصود از ندا توجه منادی بوجه مخصوص نیست بلکه توجه بوجه و تطلب هر دو را شامل است چنانچه در قاموس گفته است یا حرفٌ لنداء البعید حقیقةً او حکما وقد ینادی بها القریب توکیدا او هی مُشْتَرِکَة بینهما وبین المتوسط وهی اکثر حروف النداء استعمالًا ولهذا لا یقدر عند الحذف سواها نحو یوسف اعرض عن هذا ای یا یوسف ولا ینادی اسم اللّٰهِ تعالی والاسم المستغاث وایها وایتها الا بها انتهى

و در صراح نوشته است وهي لنداء القريب في البعيد و نیز در کدامی کتاب از کتابهای متداول
نحو وضع این حرف را بحاضر و مقابل مقید نساخته بلکه برای حاضر و غائب عام گردانیده و مولانا عبدالرحمن
جامی در شرح خود بر کافیه در تعریف منادی نوشته است که هو المطلوب اقباله بحرف نائب مناب ادعوا حقیقة
توجه الیک بوجهه او بقلبه کما اذا نادیت مقبلا علیک بوجهه انتهى وهكذا في غيره من
من کتب النحو و نیز ظاهر است که اگر تخصیص مقابل حاضر کرده شود لازم می آید که ندا پس پرده و پس
دیوار و ندای بعید غیر محدود و منادی غیر معلوم المقام و ندای اعمی بلفظ یا رجلا خذ بیدی ممتنع شود
واللازم باطل فكذا الملزوم و این محاوره از وادی قاعده نحو بود اما از راه شرع پس از والی شریعت
غرا و صاحب نبوت کبری علیه صلوات الله و سلامه ندای صریح در حق اموات بتقریب سلام بثبوت
رسیده است و این را بر خصیصه از خصائص آنحضرت صلعم حمل نتوان کرد چه سلام بر موتی بلفظ السلام
عَلَيْكُمْ يَا اَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ الخ و امثال آن سنت عامه است در حق تمامه آدمیان و
در جذب القلوب حدیثی از ابن عمر رضی الله تعالی عنهما روایت فرموده که می فرمود وقت
زیارت روضه مطهر السلام علیک یا رسول الله السلام علیک یا ابا بکر السلام علیک یا ابتاه و روایت
کرد این حدیث را امام مالک در موطا و عبدالرزاق باسناد صحیح کذا ذکره الشیخ رحمه الله و نیز این ندا
مخصوص بسلام بر موتی نیست زیرا که در باب استمداد در حدیث ترمذی روایت کرده شد که چون
زیارت کرد عائشه رضی الله عنها قبر برادر خود را عبدالرحمن بن ابی بکر بکه خطاب کرد او را
و گفت اگر حاضر میشدم وقت موت تو دفن نمی کردم ترا مگر آنجا که مرده بودی تا آخر حدیث و نیز
در باب استمداد در حدیث قتاده ندا فرمودن آنحضرت صلعم موتی کفار را بلفظ یا فلان ابن فلان و مخصوص
نبودن آن بآنحضرت صلعم روایت کرده شد پس چه جای اموات مسلمانان علی الخصوص اعاظم
ایشان و نیز در حصن حصین در باب ندای غائب دو حدیث روایت کرده نص عبارتش
حدیث اول اینکه وَاِذَا انْفَلَتَتْ دَابَّتُهٗ فَلْيُنَادِ اَعِيْنُوْا عِبَادَ اللّٰهِ رَحِمَكُمُ اللّٰهُ حدیث
ثانی اینکه اِذَا اَرَادَ عَوْنًا فَلْيَقُلْ يَا عِبَادَ اللّٰهِ اَعِيْنُوْنِيْ يَا عِبَادَ اللّٰهِ اَعِيْنُوْنِيْ يَا عِبَادَ اللّٰهِ

اَعِينُونِي وَقَدْ جُرِّبَ ذٰلِكَ و نیز در حدیث آمده إِذَا أَضَلَّ أَحَدُكُمْ دَابَّةً أَوْ أَرَادَ عَوْنًا
وَهُوَ بِأَرْضٍ لَيْسَ بِهَا أَنِيسٌ فَلْيَقُلْ يَا عِبَادَ اللّٰهِ أَعِينُونِي يَا عِبَادَ اللّٰهِ أَعِينُونِي
يَا عِبَادَ اللّٰهِ أَعِينُونِي فَإِنَّ لِلّٰهِ عِبَادًا لَا تَرَوْنَهُمْ روایت کرد این حدیث در شرح
قول الجميل وغير ذلك من الفاظ الندا في حق الاموات وانچه مخالف در باره نفی جواز
ندای آنحضرت صلعم قدم نهاده و جواز ندای غیر آنحضرت را بطریق اولی نفی میسازد و بکریمه لَا تَجْعَلُوا
دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا قَدْ يَعْلَمُ اللّٰهُ الَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ
مِنْكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ
عَذَابٌ أَلِيمٌ بر دعوی خود استدلال مینماید جواب آن این ست که مراد ازین آیت آن
نیست که شما رسول را صلعم اصلا میخوانید و وی را ندا مکنید بسبب اینکه ندای غائب جائز
نیست بلکه معنی مراد وی دیگرست و درو چند وجوه محتمل ست وجه اول و آن اختیار مبرد
وقفال ست لا تجعلوا امره ايّاكم ودعاءه لكم كما يكون من بعضكم لبعض ان كان امره
فرضا لازما والذی يدل علی هذا قوله عقيب هذا فليحذر الذين يخالفون
عن امره وجه دوم لا تنادوه كما ينادی بعضكم بعضا يا محمد يا ابا القاسم
ولكن قولوا يا رسول الله يا نبی الله عن سعد بن جبير وجه سوم لا ترفعوا
اصواتكم فی دعائه وهو المراد من قوله تعالی ان الذين يغضون اصواتهم
عند رسول الله عن ابن عباس رضی الله تعالی عنه وجه چهارم احذروا
دعاء الرسول عليكم اذا استخطموه فان دعاءه موجب ليس كدعاء
غيره والوجه الاول اقرب الی التعظيم ذكر هذه الوجوه
فی التفسير الكبير وانچه مخالف بر دعوی خود بکریمه وَالَّذِينَ يَدْعُونَ
مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ
وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ استدلال می کند پس جواب آن این ست که این استدلال وی غیر مسلم ست

چه این آیت نازل شده است در حق یهود و نصاری که ایشان انبیارا علیهم الصلوٰة والسلام
ابن الله دانسته ندا میکردند و میخواندند و از ایشان مدد مستقل میخواستند نعوذ باللہ منہ
کما ذکرہ المفسرون و در ینجا این اعتقاد ثابت نیست بلکه عقیدهٔ اهل سنت و جماعت ملحوظ است
که آنحضرت را حبیب الله و الله الصالحین و مقبول حضرت رب العالمین دانسته ندا میکنند و بتوسل ایشان
قضاے حاجت خود از درگاه قاضی الحاجات میخواهد و از ایشان مدد غیر مستقل میطلبد
ولا ضیر فیه ولا مفسدة و آنچه منکرین ازین آیت اراده میکنند احدے از مفسرین
بطرف آن نرفته اند و از الذین یدعون من دونه حضرات انبیا و اولیا را اراده
نکرده و بالجمله ندای منادی و سماع روح پرفتوح حضرت غوثیه باوصف بعد مسافت از
کرامت آنحضرت بیخ کرامت ست چنانچه سماع امیر جیش عمر رضی الله عنه در نهاوند
ندای عمر رضی الله عنه را از مدینه چنانکه مذکور مے شود از کرامات عمر رضی الله عنه بود پس
درانجا کرامت منادی جلوه داده بود و درینجا کرامت منادی کار خود کرده می آید و فرقی نیست
درین دو مقام مگر از روی حیات و ممات و در تصرفات حضرات اولیا در حیات و ممات
فرقی نیست کما تقرر فی باب الاستمداد و کرامات حضرات اولیا رضی الله تعالیٰ عنهم ثابت و
محقق ست کما قال فے الفقه الاکبر و کرامات الاولیاء رضی الله تعالیٰ عنهم حق و فے شرحه لملا
علی القاری ای ثابت بالکتاب والسنة ولا عبرة لمخالفة المعتزلة واهل البدعة
فے انکار الکرامة الخ و کما قال فے عقائد النسفی و شرحها و کرامات الاولیاء حق
فتظهر الکرامة علے طریق نقض العادة للولی من قطع المسافة البعیدة فی المدة
القلیلة کاتیان صاحب سلیمان عم وهو آصف بن برخیا علے الاشهر بعرش بلقیس
قبل ارتداد الطرف مع بعد المسافة وظهور الطعام والشراب واللباس
عند الحاجة کما فی حق مریم فانه کلما دخل علیها زکریا المحراب وجد
عندها رزقا قال یا مریم انی لك هذا قالت هو من عند الله والمشے

علی الماء کما نقل عن کثیر من الاولیاء والطیران فی الهواء کما نقل عن جعفر بن ابی طالب ولقمان السرخسی وغیرهما وکلام الجماد والعجماء اما کلام الجماد فکما روی انه کان بین یدی سلیمان وابی الدرداء قطعة فسبحت وسمعا تسبیحها واما کلام العجماء فکتکلم الکلب لاصحاب الکهف وکما روی ان النبی صلعم قال بینما رجل یسوق بقرة قد حمل علیها اذ التفتت البقرة الیه وقالت انی لم اخلق لهذا وانما خلقت للحرث فقال الناس سبحان الله تتکلم البقرة فقال النبی صلعم امنت بهذا واندفاع المتوجه من البلاء وکفایة المهم عن الاعداء وغیر ذلک من الاشیاء مثل رویة عمر رضی الله عنه وهو علی المنبر فی المدینة جیشه بنهاوند حتی قال لامیر جیشه یا ساریة الجبل تحذیرا له من وراء الجبل لمکر العدو هناک وسماع ساریة کلامه مع بعد المسافة وکشرب خالد رضی الله تعالی عنه السم من غیر تضرر به وکجریان النیل بکتاب عمر رضی الله عنه وامثال هذا اکثر من ان یحصی انتهی وهکذا فی شرح الفقه الاکبر للملا علی قاری وقد اثبتوا حقیة الکرامات فی جملة الکتب الکلامیة فلیطالع والدلیل علی حقیة الکرامة ما تواتر من کثیر من الصحابة ومن بعدهم بحیث لا یمکن انکاره خصوصا الامر المشترک وان کانت التفاصیل احادا وایضا الکتاب ناطق بظهورها من مریم ومن صاحب سلیمان علیه السلام وبعد ثبوت الوقوع لا حاجة الی اثبات الجواز کذا فی شرح العقائد النسفی وشیخ عبد الحق محقق دهلوی در تکمیل الایمان تحت قول متن کرامات الاولیاء حق نوشته است که وجود کرامات از بعضے صحابه واولیای امت بطریق شهرت وتواتر ثبوت یافته ست که تردد وانکار را در آنجا مجال نباشد خصوصا از بعضے اعاظم اولیا چنانچه از حضرت غوث اعظم شیخ محی الدین سید عبد القادر الجیلانی

علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام وامثال ایشان امام عبد اللہ یافعی گفتہ ست کہ کراماتہ بلغت حد التواتر و معلوم بالاتفاق ما بلغت مثلہا احد من شیوخ الافاق انتہی ازینجا بیان جواز ندا بپایہ اختتام رسید باقی ماند بیان معنی شیئاً للہ پس بدانکہ معنی آن طلب شیئاً اکراما للہ تعالی ست و دروی احتمال معنی دیگر ہم قائم ست لیکن معنی صحیح وے این ست کہ مذکور شد و درصورت ارادہ این معنی خواندن این ورد شریف محل کدامے گفتگو وانچہ در ردالمختار قائل این قول را بقول بعض تکفیر کردہ حیث قال کذا قول شیئاً للہ قیل یکفر پس بنای آن برارادہ معنی دیگر ست یعنی اطلب شیئاً للہ تعالی و شاید وجہ تکفیر این ست کہ وی طلب کرد شیئے را برائے اللہ تعالی و وے تعالی غنی ست از ہر شئے وہمہ مفتقر و محتاج اند بسوے وی ہذا ملخص ما فی ردالمختار و احتمال دارد کہ معنی این ترکیب اعطنی شیئاً اکراما للہ تعالی باشد چنانچہ بعضے بطرف این معنی رفتہ اند و درین صورت اعتقاد و منادی نہ این ست کہ حضرت غوثیہ علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام معطے حقیقی اند و سوال عطا از حضرت سراپا کرامت ایشان باستقلال ست حتی کہ خلاف عقیدہ لازم و اجتناب از تکلم ہمچو کلام واجب آید بلکہ اعتقاد وی این ست کہ معطے حقیقی حضرت رب الارباب ست و آنحضرت از اعظم وسائل این مطلوب اند کما ہو مقتضی تعلق المسببات بالاسباب و ندائے آن شخص درین مقام باسم مبارک شیخ عبد القادر علی نبینا علیہ الصلوٰۃ والسلام قالع توہم اعتقاد معنی اول ست چہ ہرگاہ بعبودیت آنحضرت مرقادر مطلق را قائل شد و لفظے کہ برآن دال ست بار بار برزبان آورد از کجا استقلال آنحضرت بوصف اعطا اعتقاد کردہ باشد پس ساحت جوازین ورد بوساطت فراش براہین و حجج متانت قرین از خس و خاشاک شکوک و اوہام فرقہ غاوین ورد و انکار طائفہ ضالین پاک و صاف آمد حیف صد حیف برین فرقہ منکرین کہ بر عاملان این عمل اطلاق شرک و کفر مینمایند و ازین غافل اند کہ اگر در کدامے یک فعل از افعال مکلفین صدہا وجوہ تکفیر یافتہ شود و یک وجہ عدم تکفیر

موجود بود آن یک وجه را اخذ کردن باید و بعدم تکفیر رفتن چه جاے این فعل که کدام یکے از اہل عقائد حقہ بتکفیر فاعل آن نرفتہ اند و نہ بروی اطلاق بدعت کردہ وحاشا این چہ سخن ست در حال اینکہ ارحم الراحمین بر این امت مرحومہ محمدیہ رحم کردہ میفرماید یُرِیْدُ اللّٰہُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَلَا یُرِیْدُ بِکُمُ الْعُسْرَ اَللّٰھُمَّ اَرِنَا الْحَقَّ حَقًّا وَّوَفِّقْنَا الاتباعہ ووفقنا القراءۃ ھذہ الاوراد مع الخشوع والاخلاص انک انت العزیز الحکیم ۱۱ و اینکہ سماع ندای منادی از مسافت بعیدہ من قبیل علم غیب ست یعنی غیب اضافی و علم غیب اضافی مرغیر خدا تعالی را از خواص بندگان او ثابت ست و تفصیل این اجمال اینکہ غیب دو قسم ست یکے مطلق دوم اضافی مطلق چیزیا سخنے پوشیدہ کہ بلا واسطہ معلوم شود و علم این غیب از خصائص او تعالی ست کہ ہر شخصے را بلا واسطہ میداند و غیر او تعالی را علم این غیب نیست چنانچہ فرمود اللہ تعالی قُلْ لَّا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ الْغَیْبَ اِلَّا اللّٰہُ و غیب اضافی چیزے یا سخنے پوشیدہ کہ بواسطہ معلوم شود و اضافی دو قسم ست صحیح و فاسد و اضافی صحیح نیز بر دو قسم ست معتبر و غیر معتبر صحیح معتبر آن چیزے یا سخنی پوشیدہ کہ بواسطہ الہی تعالی دانستہ شود و واسطہ الہی تعالی بر چند قسم ست گاہی خاص ذات باری تعالی بلا توسط جبرئیل و دیگر ملائکہ علیہم الصلوۃ والسلام و گاہی وساطت جبرئیل علیہ السلام وغیرہ و علم این قسم غیب مر انبیا را علیہم الصلوۃ والسلام حاصل ست چنانچہ فرمود اللہ تعالی وَمَا کَانَ اللّٰہُ لِیُطْلِعَکُمْ عَلَی الْغَیْبِ وَلٰکِنَّ اللّٰہَ یَجْتَبِیْ مِنْ رُّسُلِہٖ مَنْ یَّشَآءُ و فرمود اللہ تعالی عَالِمُ الْغَیْبِ فَلَا یُظْہِرُ عَلٰی غَیْبِہٖ اَحَدًا اِلَّا مَنِ ارْتَضٰی مِنْ رَّسُوْلٍ و ملا علی قاری در شرح فقہ اکبر نیز غیب را دو قسم گردانیدہ مطلق و اضافی و نص عبارتش این ست ثم اعلم ان الانبیاء لم یعلموا المغیبات من الاشیاء و مراد ازین غیب مطلق داشتہ بعد ازان استثنا کرد غیب اضافی را و گفت الا ما اعلمہم اللہ تعالی احیانا و روایت کردہ شد از ابن عمر رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

اِنَّ اللّٰہَ قَدْ رَفَعَ لِیَ الدُّنْیَا فَاَنَا اَنْظُرُ اِلَیْہَا وَاِلٰی مَا ھُوَ کَائِنٌ فِیْہَا اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَۃِ کَاَنَّمَا
اَنْظُرُ اِلٰی کَفِّیْ ھٰذِہٖ اور لا شک ان اللّٰہ تعالٰی قد اطلعہ علٰی ازید من ذٰلک
والقٰی علیہ علم الاولین والاٰخرین و در شرح مقاصد نوشتہ النوع الثانی من انواع
المعجزات اخبارہ عن الغیوب الماضیۃ والمستقبلۃ و شیخ علامہ ابن حجر در
منیح مکیہ بشرح وَسِعَ الْعَالَمِیْنَ عِلْمًا وَّحِلْمًا نوشتہ کہ علم آنحضرت صلی اللہ علیہ و سلم
وسیع ترست از علم آدمیان و فرشتگان و جنیان زیرا کہ اللہ تعالے مطلع گردانیدہ نبی صلی اللہ
علیہ وسلم را بر تمامہ عالم پس عطا کردہ شد آنحضرت علوم اولین و آخرین ما کان و ما یکون
و نیز ابن حجر در مقام دیگر نوشتہ کہ اکثر علوم پیغمبر ما صلی اللہ علیہ و سلم متعلق بود بامغیبات
بدلیل حدیث مشہور کہ فرمود تعلیم کردہ شدم علوم اولین و آخرین و علم غیب کہ مختص بذات
باری تعالٰی ست آن از روی احاطہ و شمول ست پس منافی آن نیست کہ وے تعالٰے
بعض خواص خود را بر بسیاری از مغیبات مطلع گرداند تا آنکہ مطلع سازد بر آن پنج چیز کہ
فرمود صلی اللہ علیہ و سلم در حق آن پنج چیز ست کہ نمی داند وے را مگر اللہ تعالٰے
و در شفا نوشتہ کہ اللہ تعالٰے مطلع کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم را بر ما کان و ما یکون و عجائب قدرت
و عظیم ملکوت چنانچہ فرمود وَعَلَّمَکَ مَا لَمْ تَکُنْ تَعْلَمُ وَکَانَ فَضْلُ اللّٰہِ عَلَیْکَ عَظِیْمًا
پس ازین بیان بخوب ترین وجہ ثابت شد کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و سلم را علم مغیبات حاصل بود
و نقل کرد شاہ ولی اللہ در انیس العارفین از شیخ ابو رضا محمد کہ در روح آدمی قوتی ست کہ آن
لوح مغیبات ست ہرگاہ نبی از انجا اخذ علم کند توسط ملک وحی را حاجت نیست و ہر ولی کہ
در آنجا رسد توسط ملک الہام را حاجت نیست و ملا علی قاری در مرقات شرح مشکوٰۃ متعلق
ام احادیث نوشتہ فان قلت فلم سال جبرئیل علیہ السلام عن الساعۃ مع علمہ
بانہ لا یعلمہا الا ھو وما التوفیق بین الاٰیۃ وبین ما اشتہر عن العرفاء من الاخبار
الغیبیۃ کما قال الشیخ الکبیر ابو عبد اللہ فی معتقدہ ان العبد ینتقل فی الاحوال

حتی یسیر الی سعة الروحانية فيعلم الغيب ويطوى له الارض ويمشى على الماء
ويغيب عن الابصار فالجواب اما عن الاول الى ان قال واما عن الثانى فلان
للغيب مبادى ولواحق فمبادیه لا يطلع عليها ملك ولا نبى مرسل واما
اللواحق فما اظهره الله تعالى على بعض احبايه لوجه علمه وخرج ذلك عن الغيب
المطلق وصار غيبا اضافيا وذلك اذا تنورت الروح القدسية وازداد نورها
واشراقها بالاعراض عن ظلمة عالم الحس وتجلية ذات القلب عن صداء الطبيعة
والمواظبة على العمل وفيضان الالهية حتى يقوى النور ويبسط فى فضاء قلبه
فينعكس فيه النقوش المرتسمة فى اللوح المحفوظ ويطلع على المغيبات ويتصرف
فى اجسام العالم السفلى بل يتجلى حينئذ الفياض الاقدس بالمعرفة التى هى اشرف
العطايا فكيف بغيره انتہى و در تحقیق الحقیقة آورده که ملا علی قاری در
شرح مشکوٰۃ متعلق حدیث صَلُّوا عَلَيَّ فَإِنَّ صَلوٰتَكُمْ تَبْلُغُنِي حَيْثُ كُنْتُمْ نوشته گفت
قاضی در شرح این حدیث که پاک نفس قدسیکه از علائق بدن خالی میشود عروج میکند و
تا ملاء اعلی میرسد و باقی نمے ماند برائے او حجابی پس مے بیند هر شے را بمشاہدہ خود انتہی پس
روایات ثابت و محقق شد که اطلاع بر غیب اضافے از خصایص حضرات انبیا علیهم الصلوٰة
نیست بلکه برائے خواص امت هم ثابت ست علے الخصوص خواص امت پیغمبر ما
صلی الله علیه وسلم پس ثبوت این کرامت مر حضرت غوث اعظم علے نبینا وعلیه الصلوٰة
والسلام را که ذات بابرکات ایشان مستجمع کرامات تمامه اولیاست محل ریبت و شبهت
نیست چه هرگاه حضرت غوث اعظم علی نبینا وعلیه الصلوٰة والسلام در ذات جد امجد
خود صلی الله علیه وسلم فانی شده بصفات وی باقی بود و اکثر اوقات میفرمود هٰذَا وُجُوْدُ
جَدِّيْ لَا وُجُوْدِيْ چنانچه علمائے صوفیه فرموده اند که آنحضرت در جد امجد خود فانی بود
ذاتا و صفاتا و قولا و فعلا و حالا سوائے آنحضرت کدام یکی از اولیا را همچو فنائے اتحادے

و توجہ اختصاصی نصیب گشتہ پس جملہ اوصاف احمدیہ و کمالات محمدیہ محاذ ذات حضرت غوثیہ
شدہ و برآن جلوہ فرمودہ پس غیب دانی کہ یکے از صفات حضرت رسالت پناہ صلی اللہ
علیہ و سلم ست بطفیل آنحضرت بذات حضرت غوثیہ ہم ثابت میشود و از موئدات این
مدعا این ست کہ حضرت غوث اعظم را آنچنان کشف حاصل بود کہ غیر ویرا از اولیاے کرام
نصیب نشدہ چنانکہ در اخبار الاخیار آوردہ کہ فرمود آنحضرت وقتیکہ تکلم بکنم من بکلامی شمارا
باید کہ تصدیق کنید ازانکہ تکلم من ناشی از یقین ست کہ شک را در وے مجال نیست گویا گویانیدہ
میشوم پس میگویم و دادہ میشوم پس مے بخشم و امر کردہ میشوم پس میکنم و عہدہ بر کسیے ست کہ مرا
امر کردہ است وَالدِّيَةُ عَلَى الْعَاقِلَةِ تکذیب شما از ہر قاتل ست در دین شمارا
و سبب زوال دنیا و آخرت شما ست اَنَا سَيَّافٌ اَنَا قَتَّالٌ وَيُحَذِّرُكُمُ اللهُ نَفْسَهٗ
اگر نبودے لگام شریعت بر زبان من ہر آئینہ خبر میکردم شمارا بانچہ میخورید و مے نہید در خانہاے
خود من میدانم آنچہ در ظاہر و باطن شما ست و شما در رنگ شیشہا ئید در نظر من انتہی
بدانکہ تا اینجا کلام بر مذاق شریعت بود اینک از چاشنی طریقت ذائقہ حال
اہل خبرت را حظے بخشیدہ مے آید بدانکہ این اسم اعظم اسمے ست کہ شیوخ طریقت بر
عمل آن مواظبت فرمودہ اند و دیگران را بر آن تحریص و تاکید فرمودہ کما نقل من
اکابر الدین و اطاعت شیوخ طریقت ہم از واجبات ست چنانچہ مولانا شاہ عبد العزیز
دہلوی قدس سرہ در تفسیر خود فتح العزیز نوشتہ اند آن کسانیکہ اطاعت آنہا بحکم خدا
فرض ست شش گروہ اند از انجملہ مجتہدین شریعت و شیوخ طریقت اند کہ حکم ایشان
بطریق واجب مخیر لازم الاتباع ست بر عوام زیراکہ فہم اسرار شریعت و دقایق طریقت
ایشانرا میسر ست قال اللہ تعالی فَاسْئَلُوْا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ
ہر حدیثی کہ از روایت علماے کرام شریعت و مشایخ عظام طریقت ثابت شود آن قابل عقبا
و اعتماد ست و قابل حجت گرفتن ست چنانچہ در اکثر کتابہا بمثل این

احادیث استناد کرده اند وبسیار احادیث در مکتوبات مشایخ طریقت آمده که بپایه اعتبار رسیده
است گو نزد محدثین از درجه صحت ساقط باشد چنانچه مولانا شاه ولی الله قدس سره والد مولانا شاه
عبد العزیز در کتاب قول الجمیل از آن قبیل حدیثی آورده قواعد کلام را بران نمط که رقم ثبت یافت
تمهیدے داده است وشیخ عبد الحق محقق دهلوی البخاری در کتاب اخبار الاخیار در مقام بیان
کرامات حضرت غوثیه علی نبینا وعلیه وسائر آله الف صلواة وتحیة آورده که نقل ست که آنحضرت
فرموده که در زمان حسین بن منصور حلاج کسے نبود که او را دستگیری کند واز لغزشے که او را شده
بود باز دارد اگر من در زمان اوی بودم او را دستگیری میکردم تا کار او بانجا نمیکشید ومن دستگیری
میکنم هرکرا از مریدان من مرکب بلغزد واز پاے در آید تا روز قیامت وفرمود مرا در هر طویله محلی ست
ومقاومت کرده نشود وخیلی ست که مسابقت کرده نشود ومرا در هر لشکر سلطانی
است که مخالفت کرده نشود ودر هر منصب خلیفه ایست که عزل کرده نشود و
فرمود که هرگاه از خدا چیزے خواهید بوسیله من خواهید تا خواهش شما باجابت
رسد وفرمود هرکه استعانت کند بمن در کربتی کشف کرده شود آن کربت ازو وهرکه
منادی کند بنام من در شدتی کشاده شود آن شدت ازو وهرکه توسل کند بمن بسوے
خدا در حاجتے قضا کرده شود آن حاجت مراد را وفرمود هرکسیکه دو رکعت نماز بگذارد وبخواند
در هر رکعت بعد از فاتحه سورهٔ اخلاص یازده بار بعد از آن درود بفرستد بر پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم بعد از سلام وبخواند آن سرور را صلی الله علیه وسلم بعد از آن یازده گام بجانب عراق برود
ونام مرا گیرد وحاجت خود را از درگاه خداوندی بخواهد حق تعالی آن حاجت را قضا گرداند بمنه وکرمه و
مراد بنام مبارک وی علیه السلام همین اسم اعظم ست یعنی یا شیخ عبد القادر شیئاً لله ونیز در کتب متقدمین
ومتاخرین مثل مناقب غوثیه وصمصام الکرامات وغیره آورده که در کتاب حقیقة الحقائق
مذکور ست که در وقتی از اوقات از مشیت ایزدی پسر بیوه زنی خادمه آنحضرت بدریا غرق شد
زن مذکوره نالان وگریان مستغیثانه بدر دولت آنحضرت حاضر آمده بخدمت خدام ذوی الاحتشام

حقیقت حال ظاهر نموده عرض داد که لمعهٔ از تموش توجهات ذات بابرکات بر حال این کنیزک
ذره مثال تابد هر آئینه پسر غریق این بیچاره از ان دریای ناپیدا کنار صحیحا سالما بر آمدن میتواند حضرت
غوثیهٔ عالیه بر حال زار وی رحم آورده فرمود برو پسر غریق خود را بخانهٔ خود خواهی یافت خادمه که
بخانه در آمد پسر خود را دیدن نیافت باز نالان وگریان بدر دولت حاضر آمده حقیقت حال عرض داد
باز همون ارشاد شرف صدور یافت پس بخانهٔ خود آمده همان اش در کاسهٔ خود دید پس بخدمت
آیت رحمت حاضر آمده بر حقیقت حال اطلاع داد باز حکم سابق شرف نفاذ یافت این بار بخانهٔ خود
در آمده ساغر تمنای خود را از بادهٔ مراد لبریز یافت پس شادان و فرحان بر آستانهٔ قادریه حاضر آمده
مستانه وار این اشعار را عرضه داد **اشعار** چون نباشد من مرید حضرت پاک توام * شد ز فیض
تو مبدل با طرب رنج و غمم * نام نامیت همیشه ورد بسازم بدل * حظ می بخشم از ان
کام و زبان را دمبدم * منکران اسم پاکت بوده مقهور خدا * عاملان باسم اعظم مورد رحم قدم *
هر دم و هر آن میخوانم ترا یا غوث دین * میرسیده باش در فریادم از راه کرم * خود بفرمودی
که هر کس غوثش خواند مرا * بر برآرم حاجتش هم در زمان از الم * پس در ان وقت حضرت غوثیه
بمراقبه در آمده بدل متوجه حضرت الهی تعالی شده ناز محبوبانه آغاز نهاده عرضه داد
که چه امروز برخلاف عادت عرضهٔ این عاشق صادق دو بار در آستانه اجابت بار
نیافت واگرچه بار سوم کرسی نشین اجابت گردید فاما پیش این ضعیف ندامتها دامنگیر حال زارم
شد قادرا آن چنان قادری که از تار و پود دو حرف کن هژده هزار عالم را بطرفة العین خلعت
خلقت پوشانیدی و باین طریق در عالم معاد بیک نفخ صور جمع اجزای متفرق نموده اعادهٔ
مخلوقات خواهی فرمود چرا قامت التماسم را تا دیر از جامهٔ اجابت برهنه داشتی و همچو برهنگان
از پیش آمدن دیگران نادم و شرمسار داشتی معهذا بپاس ادب برضای تو راضیم از دل ع
بقضای تو سر فرو دارم * از حضرت الهی تعالی شانه ندا آمد که البته این مقام محل ناز محبوبانه
نیست واگر بخاطر تو چیزی راه یابد گنجایشی دارد بعوض آن هرچه میخواهی بخواه که البته

خواہش ترا برمے آرم و مطلب ترا عطا میکنم حضرت غوثیہ بسماع این ندا عنایات بغایات حضرت الٰہیہ تعالے شانہ برحال خود دریافتہ عرضہ داد کہ ہر عنایتی کہ سزاوار حضرت صمدیت خود میدانی بآن سرفراز فرماودران باب از جانب این غریب چون وچرائی نیست مگر ہمین قدر خواہش ست کہ عطائے برحال من غریب مبذول فرماکہ اثر آن ازین زمان تاہمہ زمان آئندہ باقی وثابت ماندہ۔ آمد کہ از امروز اسم اعظم ترا تاثیرے عطا کردہ شد کہ جمیع تاثیرات اسمائے نیست پس ہر کہ وردنام نامی تو خواہد کرد درجۂ بلند وثواب عظیم خواہد یافت پس باستماع ندائے ربانی حضرت محبوب صمدانی دوگانہ شکرانہ ادا فرمودہ گفتند اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ الَّذِیْ جَعَلَ اِسْمِیْ کَالْاِسْمِ الْاَعْظَمِ فِی الْبَرَکَۃِ وَالتَّاثِیْرِ مراد ازین اسم ہمین اسم مذکور ست یعنی یَا شَیْخ عَبْدُ الْقَادِرِ شَیْئًا لِلّٰہِ وانچہ در اخبار الاخیار بمقام دیگر مرقوم ست از مؤیدات ومقویات این کلام ست وآن اینکہ انچہ من فقیر حقیر از اکرام وانعام حضرت بشیر نذیر صلی اللہ علیہ وسلم بشارت یافتہ ام اشارت نتوانم کرد امید وارم کہ ظہور آثار روانوار متکفل ابراز وتضمن اظہار آن گردد انشاء اللہ تعالیٰ اگرچہ نظر بکثرت نقصان ذاتی وقلت استعداد نظری ناامیدی گونہ درحصول مطلب ووصول مقصد راہ یابد ولیکن دست امید بلند ست وپایۂ یقین ارجمند کہ چون درسفینۂ نوح نشستہ ام بساحل نجات رسیدنی ست وجمال مقصود دیدنی ہر کہ درین کشتی نشست اگر طغیان کند یقین داند کہ از طوفان آتش دوزخ درامان ست اعتماد من بصاحب قدمی ست کہ مالک رقاب اولیاست رو روئی توان یافت کہ درخدمت او قدم از سر نسازد وزیر پای او سر ننہند اند واین خود سبب سرفرازی ایشان ست کسیکہ قدم بر قدم مصطفی بود بلکہ وہم بدم بقدم او رود سعادت آن سرست کہ پایمال او گردد ہرچہ جمیع پدران از وراثت مصطفیٰ ومرتضیٰ اند وخندند ہمہ بان خلف صدق رسید بنگر کہ این چہ غنا بود اگرچہ وارثان بسیار اند وے انچہ بوی رسید بہ ہیچیکے نرسید وراثت مال کتب تعصب برابر قسمت کنند ولیکن در وراثت حال یکے را با دیگری برابری نرسد بلکہ برادری نبود

اگر دیگران قطب اند او قطب الاقطاب ست و اگر ایشان سلاطین او سلطان السلاطین
محی الدین که دین اسلام زنده گردانید و ملت کفر را بمیرانید که ای شیخ یحیی و یمیت زهی مرتبه کراینجا
دین از حی قیوم ست و احیا از وی غوث الثقلین آنرا گویند که جن و انس همه بوی پناه جویند من
بیکس نیز پناه باو جسته ام و بر درگاه او فتاده مرا جز عنایت او کس نیست و بغیر لطف او فریاد رس نه
اشعار غوث اعظم دلیل راه یقین ۞ بیقین رهبر اکابر دین ۞ شیخ دارین هادی ثقلین ۞ زبده
آل سید کونین ۞ بادشاه ممالک قربت ۞ رهنورد مسالک قربت ۞ او رست در جمله اولیا
ممتاز ۞ چون پیمبر در انبیا ممتاز ۞ اولیا بنده اش از دل و جان ۞ قدم او بگردن ایشان ۞
وصف تعریف او ز من نه نکوست ۞ خود کرامات او معرف اوست ۞ من که پرورده نوالش
عاجز از مدحت کمالش ویم ۞ همه دم غرق بحر احسانم ۞ ای فداے در رش دل جانم ۞
در دو عالم باوست امیدم ۞ هست باوی امید جاویدم ۞ امید وارم که اگر از راه بیرون
افتم او رهبری کند و اگر از پای در آیم او دستگیری نماید بحکم بشارتهای که او بجانان خود داده است
سعادتهای دنیا و آخرت آماده است فرموده است که قاضی الحاجات مرا سجلی نوشته داد که
دران نامهای مریدان من تا قیامت ثبت افتاده همه را بمن بخشیده و قلم عفو بر جرائم همه کشیده
اگر نام من در نامه مریدان او مکتوب شد پس چرا غم خورم که کار برحسب مدعا و مطلوب شده
من نامرا و مرید اویم قبول و رد بدست اوست خواهان اویم خواستن او مفوض بدست
ارادت حقیقی از من مجازی کجا آید و صلوة داسطے باین بے نمازی نشاید انتساب بهیچ کرده ام
و پناهی بدرگاه او برده ولیکن چنان دانم که چون این سعادت از ازل نصیب من است تا ابد
قریب من خواهد بود در آن زمان که از خود خبر نداشتم نامش بر لوح دل می نگاشتم شعر
ما بعشق تو نه امروز گرفتار شدیم ۞ که گرفتاری ما با تو ز روز ازل ست ۞ جا و بمحبت او نخود میکنیم
او مرا دران مقدور نه و کرشمه عنایت او بخود میخواند مرا بآن شعور نه شعر مینوازدم هستی اثر خود مرا ۞
که جذب عشق تو از خویش میربود مرا ۞ لطف باطنی او بود که ظاهر و باطن مرا محفوظ و ملحوظ

داشت واوّل وآخر معصوم ومحفوظ پدر ریزچون خاک دراو بود درین نسبت تقویت وتربیت میفرمود
عمرہا بے توسل بجناب این بادشاہ عالم پناہ وقت شتافتم ولیکن بے وسیلہ بارنمی یافتم بارہا
از اشارت غیبی اشارت وَابْتَغُوا اِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ میشنیدم و در طلب وسیلات کہ سبب تحصیل این
فضیلت بود وموجب تصحیح نسبت وتحقیق سلسلۂ ارادت گردمیدم ویدم کسے میخواستم کہ
نسبت نطفی را بامناسبت دینی ضم کردہ باشد وقرابت جسمانی را باقرب روحانی فراہم آوردہ
تادست بوی وہم وپای اوگیرم باکہ تازندہ ام درپاے او میرم آخر صدق نیت من کارکردہ
شجرۂ اخلاص من بارآورد وبرمثال وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ برسر من عیسی نفسے
را فرستاد کہ ہرنفس او مائدہ بود از آسمان معرفت نازل وباعث عید وسرور او آخر و اوائل
موسی مقامی کہ جمال او ناری ست از شجرۂ وحدت طالع ونوری از جانب حقیقت لامع خلیل اتقا
کہ رخسارۂ زیبایش گلزار بوستان خلت وگل گلستان دین وملت ست مصطفی جمالے کہ دانش
نمکدان خوان اَنَا اَمْلَحُ وزبانش تبیان قرآن اَنَا اَفْصَحُ ست مرتضے کمالی کہ دلش باب مدینۂ علم
وفتوح وبرضمیرش ابواب اسرار لو کشف مفتوح حسن سیرتے وارث مرتبۂ وَاِنَّكَ لَعَلٰى خُلُقٍ
عَظِيْمٍ ونائب منصب بِالْمُؤْمِنِيْنَ رَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ حسین سرستی کہ مصدوق
وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيْرًا آمد ومصداق اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبٰى شد زین العابدین وامام
الصادقین السید التقی النقی والعلوی العلی المہدی سمی کلیم اللہ ومحبوب حبیب اللہ ربّاعی
احمد خوئی کہ عالمے بندۂ اوست ❊ یوسف روئی کہ بادشہ بندۂ اوست ❊ عیسے
نفسے کہ جان ودل زندۂ اوست ❊ موسی کہ لقائے دوست خواہندۂ اوست ❊
ہر کلامے کہ در کلام کلیم وارد شدہ بروی صادق ست وبحال او موافق اوراانگر برقلب موسی
آفریدہ اند یا آنکہ جگر گوشۂ محمد ست صلی اللہ علیہ وسلم رباعی اے دیدہ بیا لقای منظور
بہ بین ❊ آن جبہہ وآن جمال وآن نور بہ بین ❊ در وادی ایمن محبت بگذر ❊ ہم موسے
وہم درخت وہم طور بہ بین ❊ حمیدہ صفاتی کہ جانشین حامد ووارث مقام محمود ست

چه حامدی که هر ثنا گستری که محامد او صفاتش بر شمارد بی اختیار در اثنای ثنا ندای لا احصی
برآمد حاصل که چون این آفتاب دین و دولت طلوع کرد چنان دانستم گویا بمحض طالع من آمد
بمجرد آنکه دیده بجمال او روشن شد در دل نوری دیگر یافتم و سروری دیگر در لقیه اولی دل از دست دادم
و در پای عزت او افتادم انتهی و بجای دیگر به همون کتاب فرموده فهو قطب الوقت و سلطان
الوجود امام الصدیقین و حجة العارفین روح المعرفة و قلب الحقیقة خلیفة الله
فی ارضه و وارث کتابه و نائب رسوله الوجود البحت والنور الصرف سلطان
الطریق والمتصرف فی الوجود علی التحقیق علی نبینا و علیه السلام الی یوم القیام
حلیه آنحضرت نحیف البدن ربع القامة عریض الصدر عریض اللحیة
وطویلها اسمر اللون مقرون الحاجبین خفی الصوت جهوره سمت بهی قدر علی
وعلم وفی له صیت و صوت و سمت و صمت و در کلام آنحضرت نوعی از سرعت و جهر بود که
سامع را رعبی و هیبتی در دل می افزود و از جمله خوارق کلام او آن بود که در شنیدن آن قریب و
بعید یکسان بودند و بحسب قرب و بعد مکان مجلس تفاوتی ظاهر نمیشد و در وقت تکلم او هیچکس را
جز سکوت و انصات گنجایش نداشت الخ پس ازینجا بقول محقق دهلوی عاشق نبوی ثابت و متحقق
شد که اگر کسی آنغوثیه عالیه را از دور هم ندا کند باز ریب آواز ندا وی بگوش شریف آنحضرت
چنانکه بمکان قرب برسد خواهد رسید و در مقام دیگر میگوید نقلست از مشایخ که هرگاه
شیخ محی الدین سید عبد القادر بکرسی بر می آمد و میگفت الحمد لله خاموش میگردد هر ولی
خدای که بر روی زمین است حاضرا و غائبا و ازینجهت است که این کلمه را مکرر میگوید و در میان
آن ساکت میگردد و اولیا و ملائکه ازدحام میکنند در مجلس وی الخ و نیز در مقام دیگر مینویسد
و وقتها بودی که از مجلس وعظ آنحضرت جنازه ها بیرون می آمد از جهت غلبه شوق و هیبت و
تصرف و قهرمان عظمت و جلال او و آنچه از خوارق و کرامات و تجلیات و عجائب و غرائب و صدور
اشیای عجیبه و ظهور امور غریبه در مجلس وعظ آنحضرت نقل کرده اند خارج از حد حصر احصاست

وَلَوْاَنَّ مَافِی الْاَرْضِ مِنْ شَجَرَۃٍ اَقْلَامٌ وَّالْبَحْرُ یَمُدُّہٗ فرموده اند که جمیع اولیا و انبیا
اَحْیَاءٌ بِاَجْسَادٍ وَّاَمْوَاتٌ بِاَرْوَاحٍ وجن و ملائکه در مجلس او حاضر میشمند و حضرت
جیب رب العالمین صلی الله علیه وسلم وآله اجمعین نیز از برای تربیت و تائید تجلی
میفرمودند و خضر علیه السلام اکثر اوقات از حاضران مجلس شریف میبود و از مشایخ عصر
هر کرا ملاقات میکرد وصیت مینمود بملازمت مجلس شریف او وسے فرمود مَنْ اَرَادَ الْفَلَاحَ
فَعَلَیْہِ بِمُلَازَمَۃِ ھٰذَا الْمَجْلِسِ انتهی واگر کسی اعتراض نماید که مسالهٔ متنازعه فیه در
حالت ممات ست نه در حالت حیات جواب او بدو وجه گوییم یکی آنکه پیشتر ثابت کرده ام که حیات
و ممات اولیاء الله تعالی یکسان ست اَوْلِیَاءَ اللّٰہِ لَا یَمُوْتُوْنَ حافظ میگوید شعر هرگز نمیرد
آنکه دلش زنده شد بعشق ✽ ثبت ست بر جریدهٔ عالم دوام ما ✽ دوم آنکه هرگاه حضرت نبی
کریم صلی الله علیه وآله وسلم قبل تولد شریف آنحضرت بپیش والد شان مع انبیای دیگر علی نبینا
وعلیهم الصلوٰة والسلام برای استبشار وتهنیت تشریف آورده اند چه بعید ست عند الوصل
بحق شدن آنحضرت هم برای تعزیت و بعد واصل بحق گشتن آن نیز بمزار شریف و بآستانهٔ
منورهٔ او لاریب تشریف ارند انتهی و نیز بجای دیگر همون کتاب میفرماید نقلست که
آنحضرت بر بالاے کرسی میفرمود ای غلام تقاعد مکن در حضور خود در وقت قعود من اینجا
ولایت اینجاست درجات اینجاست ای طالب توبه بیا بسم الله ای طالب عفو بیا بسم الله
ای طالب اخلاص بیا بسم الله در هفته یکبار بیا واگر نتوانی در ماهی بیا واگر نتوانی در سالی اگر
نتوانی در عمر خود یکبار بیا و بگیر هزار هزار چیز ای غلام قطع کن راه هزار ماه را تا بشنوی از من یک
کلمه را و چون بیای تو اینجا نظر مکن بر عمل خود و زهد و ورع و احوال خود تا بگیری تو از من آنچه
نصیب تست و حاضر میشوند در مجلس من بطائن ملک و خواص اولیا و غیبیان تا بیاموزند
از من تواضع مر جناب مقدس را و هیچ نبی و ولی نیست که حق تعالی او را خلق فرموده و به مجلس من
حاضر نشده احیا باجساد و اموات بارواح و میفرمود کلام من بر مردان غیب ست که حاضر میشوند

از پس پرده کوه قاف قدمهای ایشان در هواست و دلهای ایشان در آتش از شدت شوق
و سبب اشتیاق که بپروردگار خود دارند راوی گوید که درین مجلس که این سخن میفرمودند ولد آن
سید عبد الرزاق در پایه اخیر در زیر قدم او نشسته بود سر بالا کرد و ساعتی حیران بود پس
بیهوش افتاد و جامه و دستار او سوختن گرفت و آنحضرت از کرسی فرود آمد و اطفاء آن نار
کرد و فرمود و تو نیز ای عبد الرزاق از ایشانی و بعد از قیام مجلس کیفیت آن حال را از شیخ
عبد الرزاق پرسیدند فرمود چون نظر بالا کردم دیدم که در هوا مردان غیب ایستاده اند ساکت
و مدهوش و تمام افق با ایشان پر است و در لباس ایشان آتش در گرفته است بعضی از ایشان
در صیحه و بعضی در تواجد و بعضی بجای خود و بعضی بر زمین می افتند بعد از ان فرموده کلامی که
ترجمه او این باشد منم که تیغ من مشهور است و قوس من موتور و تیر من رسنده و نیزهٔ من بخطاست
اسپ من زین بسته من آتش سوزان الهی ام من سلب کننده احوال من دریای بی کرانم من رهنمای
وقتم من سخن کننده در غیر خودم وقتی دیگر در حالت بوده میفرمودند منم محفوظ و منم ملحوظ ای روزه داران
ای شب بیداران ای کوه نشینان پست باد کوههای شما ای صومعه نشینان منهدم باد صومعه شما
پیش آئید امر خدا را امر ما از خدا است ای راه روان ای ابدال ای اوتاد ای پهلوانان
ای طفلان بیائید و بگیرید فیض را از دریائی که کران ندارد بعزت پروردگار که نیکبختان و بدبختان
همه عرض کرده میشوند بر من و نظر من در لوح محفوظ است منم غواص دریای علم و مشاهده الهی
من حجت خداوندم بر تمامه شما و نائب رسول الله و وارث اویم در زمین و نیز فرموده است آدمیان را
مشایخ اند و پریان را مشایخ و فرشتگان را مشایخ و من شیخ همه و اما کرامات و خوارق عادات
آنحضرت که در سائر اوقات بظهور می آمد از حد حصر و احصا خارج ست و از مجال تقریر و تحریر
بیرون و بدانکه این سخن حقیقت ست نه بمبالغه زیرا که آنحضرت از زمان طفولیت تا اوان صبا
مظهر خوارق و محل کرامت بوده و در مدت نود سال که سن شریف او رضی الله عنه است
دایم الاحوال بر سبیل اتصال بی انقطاع خوارق از وی ظاهر بوده و روایت از حضرت غوثیه میکنند

که صغیر بودم روز عرفه بجانب سواد شهر برآمده و دنبال گاوی از گاوان حراثت میدویدم گاوی بگردید و بجانب من نگاهی کرد و گفت یا عبد القادر ترا از برای امثال این کارها پیدا نکرده اند بازنها امر نکرده ترسان و لرزان بجانب خانه برگشتم و ببام خانه برآمدم مردم را دیدم که وقوف بعرفات میکنند پس پیش والده آمدم و از وی طلب اذن کردم که ببغداد روم و تحصیل علم نمایم و صالحان را زیارت کنم رضی الله عنه و عن جمیع الصالحین و نیز فرموده که هرگاه قصد میکردم که با خردان بازی کنم آوازی میشنیدم که میگفتند بجانب من بیا ای مبارک پس از ترس میگریختم و در کنار مادر می افتادم و الآن این کلمه را در خلوت خود میشنوم نقل ست از شیخ علی بن هیتی که گفت ندیدم هیچ یکی از اهل زمان خود را اکثر الکرامات از شیخ عبد القادر رضی الله عنه هر وقت هر که از ما خواهد که از وی کرامتی مشاهده کند میکند و خوارق ظاهر میگردد و گاهی از وی و گاهی در وی و گاهی بوی و نیز نقل ست از شیخ ابو مسعود احمد بن ابی بکر حریمی و شیخ ابو عمر و عثمان صریفی که گفتند کرامات شیخ عبد القادر رضی الله عنه مثل عقد منضود بجواهر که در پی یکدیگر در رشته کشیده شده اند هر که از ما خواهد که بشمار کرامات او را هر روز در آینه بشمار چیزهای بسیار را از وی و شیخ بزرگ شهاب الدین عمر سهروردی فرموده است کان الشیخ عبد القادر رضی الله عنه سلطان الطریق المتصرف فی الوجود علی التحقیق و کانت له الید المبسوطة من الله فی التصریف و الفعل الخارق الدائم و امام عبد الله یافعی فرموده است کراماته بلغت حد التواتر و معلوم بالاتفاق ما بلغ مثلها من احد من شیوخ الآفاق و از آنحضرت از هر جنس کرامات نقل کرده اند از تصرف در جواهر خلق و بواطن ایشان و اجرای حکم بر انس و جان و اطلاع ضمائر و اظهار سرائر و تکلم بر خواطر و اطلاع بر بطائن ملک و ملکوت و کشف حقائق جبروت و اسرار لاهوت و اعطاء مواهب غیبیه و امداد عطایای لاربیه و تصریف و تقلیب حوادث و دواهی و تصریف اکوان بجو و اثبات آنی و اتصاف بصفت اماتت و احیا و تحقق بنعت افقاد انشا و ابرا اکمه

دابرص وتصحیح مرضی وتشفیۂ اعمٰا وطی زمان ومکان ونفاذ امر در زمین وآسمان وسیر بر آب وطیر
در ہوا وتصریف ارادت مردم وتقلیب طبائع اشیا واحضار اشیا از غیب واخبار از ماضی و
آتی بلاشک وریب وسائر انواع کرامات وخوارق بر سبیل اتصال ودوام بین الخاص والعام
بر سبیل قصد وارادہ مطلق بلکہ بر طریق اظہار دعوی بر حق ودر ہر یکی ازین امور حکایات
وروایات آمدہ است کہ قلم از تحریر وزبان از تقریر آن قاصر است وکتب مشایخ خصوصًا تصانیف
امام عبد اللہ یافعی بدان مزین ومشحون ست وانچہ از مشایخ واقطاب وقت او بلکہ از بعضی
مشایخ متقدمین کہ بر زبان وی رضی اللہ عنہ بطریق کشف واعلام الٰہی از وجود شریفش
خبر دادہ اند ودر تعظیم وتکریم ورفع مکان واعتراف شان آنحضرت وانقیاد واطاعت
احکام وی وامر او خصوصًا در قول او قدمی ہذہ علی رقبۃ کل ولی اللہ وصدق او
درین قول وبودن او مامور من عند اللہ صادر شدہ است بیشتر ازان ست کہ تصور توان
نمود جملہ ازان در زبدۃ الاثار کہ منتخب بہجۃ الاسرار ست آوردہ ایم رجاءً للقبول ووسیلۃ
للوصول انتہی عبارتہ وتم کلامہ وتیز حدیث صحاح ستہ قول مشایخ متقدمین
دربارۂ فضائل وتولد شدن حضرت امیر المومنین غوث الکل وشیخ الکل غوث الثقلین
نجیب الطرفین صحیح النسبین غوث الاعظم والفرد الافخم بازی اشہب وطراز المذہب
وباب النوال سلاب الاحوال قطب ربانی غوث صمدانی محبوب سبحانی مالک رقاب
کل ولی اللہ امام المشارق والمغارب والشریعۃ والطریقۃ حافظ وحاجی الحرمین الشریفین
مجتہد دین متین سرور کونین شفیع المذنبین قاضی حاجت مظلومین سید ابو محمد محی الدین
شیخ عبد القادر جیلانی حسنی الحسینی رضی اللہ عنہ ست چنانچہ در سنن ابی داؤد آمدہ عَنْ
اَبِي اِسْحَاقَ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ وَّنَظَرَ اِلٰى اِبْنِهِ الْحَسَنِ اِنَّ ابْنِيْ هٰذَا سَيِّدٌ كَمَا سَمَّاهُ
رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَيَخْرُجُ مِنْ صُلْبِهٖ رَجُلٌ يُّسَمّٰى بِاِسْمِ نَبِيِّكُمْ يُشْبِهُهٗ
فِي الْخَلْقِ رَوَاهُ اَبُوْ دَاوٗدَ از ابی اسحاق فرمود امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ در حالتیکہ نظر کرد

بسوی امام حسن که فرزند من این سید ست وسزاوار چنانچه حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم
تسمیه ایشان پسند نموده اند قریب ست که خارج شود از صلب وی مردیکه نامیده خواهد شد بنام
نبی شما مشابه خواهد شد بنی شما را در خلق ونه مشابه خواهد شد در خلق روایت کرد ابو داؤد ونیز
مولانا ملک العلما عبد العلی قدس سره در قیامت نامه تصنیف خود این حدیث آورده وگفته
که این حدیث اشاره است از اولادوی شیخ عبد القادر سید محی الدین زاد الله شرفه که
پیدا نمود وگردانید قدم وی بر رقاب کل ولی الله وحضرت شیخ مولوی سمهروردی
نقل میکند از کتاب مکاشفات جنیدیه که روزی حضرت سید الطائفه ابو القاسم جنید
بغدادی قدس سره روز جمعه بالای منبر در اثنای خواندن خطبه تجلی بر ایشان ظاهر شد از خود
بیخود گشته وبے اختیار بر زبان حق ترجمان گذشت قدمی علی رقبتی وسر خود را
افگنده از زینه زینهای منبر فرود آمدند بعد از ان اصحاب ایشان به تعجب آمدند که در اثنای
خواندن خطبه سکته ولفظ قدمی علی رقبتی خطبه تمام کرده جمیع را اشتباه شد
که درین وقت شیخ را حالتی خاص روی داد وچون افاقت نمود استفسار کردند فرمودند که
مارا وقت خواندن خطبه کشف عالم غیب گردیده بود ومی بین معاینه نمودم که در وسط قرن
خامس یکی از فرزندان خاص سید المرسلین خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم ظاهر شود
غوث الاعظم وقطب العالم گردد وملقب به محی الدین وموسوم به سید عبد القادر ومولدش
بشهر گیلان شریف ماموره گردد وبقول قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله من الاولین
والاخرین سوای صحابه وائمه وذریة خاتم النبیین صلی الله علیه وسلم پس مرا خطره
دریافت که این درویش درین عصر نیست پس چگونه مارا وضع رقاب گردانیده آید ناگاه
از درگاه کبریا جلت عظمته وسلطنته خطاب بعتاب رسید که ترا درین کار گران چرا آمده
که محبوب من ست وخاصه من وشان او در کار اقطاب واغیاث کبار چنانچه
شان محمد صلی الله علیه وسلم در انبیا ست وچون او گوید قدمی هذه

علی رقبة کل ولی الله جمله اولیا را صورت را به ارواح و احیا را با اجساد حاضر گردانم تا ایشان
وضع رقاب کنند ازین سبب گفتم قدمه علی رقبتی و مرتبه آن سید عالیقدر
را معاینه خود کردم که فوقیت بر همه اولیا دارد و لله الحمد علی نعمائه و آورده اند که چون حضرت
سلطان الاولیا والمحبوبین و برهان الاصفیا والواصلین غوث الاعظم شیخ محی الدین ابو محمد سید عبد القادر
جیلانی را رضی الله عنه بروز جمعه بر منبر در اثنای خواندن خطبه وقت شهود ذات بحت در گرفت و انا صحو
مغلوب ساخت و هیچ مرتبه و درجه نبود که در زیر قدم او نه آمده فی الحال بر زبان مبارکش جاری گشت
که قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله آنفی از عالم قدس بعالم ملکوت در رسید که ای ملائکه جمیع
اهل ولایت را خبر دهید آنچه محبوب من میگوید برای حصول سعادت خودها کنید بموجب امر آلهی
همه اولیا متقدمین و متاخرین گردنهای خود را پست کردند چه اهل حیات و چه اهل ممات چون
فرشته سر قبر سلطان العارفین حضرت خواجه بایزید بسطامی قدس سره در رسید و گفت یا شیخ
قم باذن الله سلطان بایزید سر از قبر بر داشت و گفت مگر روز قیامت ست و یا روز محشر ست
فرشته گفت لا محبوب آلهی غوث اعظم سلطان محی الدین سید عبد القادر جیلانی رضی الله عنه
که ساکن بغداد ست در اثنای خطبه گفت قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله حق سبحانه تعالی
کلامش را بدرجهٔ قبول جا داده و بجمیع اولیا الله تعالی فرمان شده که رقاب خود ها با طاعت
او پست کنند ترقیات ایشان که بر انقیاد او نمودن ست استحصال نمایند خواجه بایزید گفت
حق سبحانه تعالی عادل ست سید عبد القادر را بر بایزید بکدام سبب فوقیت ست و صفت را
فرشته بدرگاه اقدس رب الاعلی عرضداشت کرد جواب آمده فوقیت او بر تو از دو سبب است
یکی آنکه او فرزند ارجمند محبوب من ست صلی الله علیه وسلم دوم تو فارغ مشغول بودی و او
مشغول فارغ ست بایزید باستماع این سخن گردن خود را پست کرد و گفت سمعنا و اطعنا بیت
هر آنکو سر بزیر پایش کردند * به سر خود را باوج عرشش بردند * همچنین حکایات
صحیحه در بارهٔ قول قدمی هذه الخ از اولیا متقدمین متوسطین و متاخرین وارد ست

به کتاب دیگر ان شاء الله تعالی رقم خواهد یافت بخوف طوالت کتاب که سبب انتشار طبیعت مطا
لعه کنندگان است ترک نموده شد قیاس هم میخواهد که تا تاثیر این اسم اعظم شک و شبهتی باز نباشد
چه حضرت محبوب سبحانی دایم الاوقات بورد اسمای الهی تعالی اشتغال میداشتند بدرجه که
سلطنت تصرف آن حضرت بر آن اسما غالب آمد و آن اسما را مغلوب و محکوم خود ساخت و
ذات با برکات آن حضرت مظهر آثار جلالیه و مصدر انوار اسمای الهیه گردید و متصف
باوصاف حمیده و متخلق باخلاق پسندیده شد فصار حاله کحال حدید کسنا النار
بملابسة النار وکحال حجارة یؤثر فیها تاثیرات الشمس فینشأ فیها الیواقیت
والجواهر وکحال صدف ینزل فیه مطر فی الموسم فتصیر درة وصار المخلوق
فی الخالق فانیا وفی ذاته باقیا وجعل ینادی بنداء انا الحق وانا الرب کما یشهد
له ویقویه المقالة الثالثة من فتوح الغیب کما قال رضی الله عنه وارضاه
وَاِذَا ابْتُلِيَ الْعَبْدُ بِبَلِيَّةٍ تَحَرَّكَ اَوَّلًا فِي نَفْسِهِ بِنَفْسِهِ فَاِنْ لَمْ يَتَخَلَّصْ مِنْهَا اسْتَعَانَ
بغیره من الخلق کالسلاطین وارباب المناصب وابناء الدنیا واصحاب
الاموال واهل الطب فی الامراض والاوجاع فان لم یجد فی ذلک
خلاصة رجع حینئذ الی ربه عز وجل بالدعاء والتضرع والثناء فما دام
یجد عنه نفسه نصرة لم یرجع الی الخلق وما دام یجد عند الخلق نصرة لم یرجع
الی الخالق ثم اذا لم یجد عند الخالق نصرة انطرح بین یدیه مدیما للسوال والدعاء والتضرع
والثناء والافتقار مع الخوف منه والرجاء ثم یعجزه الخالق عز وجل عن الدعاء ولم یجبه
حتی ینقطع عن جمیع الاسباب فحینئذ ینفذ فیه القدر ویفعل فیه الفعل فیفنی العبد عن
جمیع الاسباب والحرکات فیبقی روحا فقط فلا یری الا فعل الحق عز وجل فیصیر موقنا موحدا
ضرورة فیقطع ان لا فاعل فی الحقیقة الا الله ولا محرک ولا مسکن الا الله ولا خیر ولا شر ولا ضر ولا نفع
ولا عطاء ولا منع ولا فتح ولا غلق ولا موت ولا حیاة ولا عز ولا ذل ولا غنی ولا فقر الا بید الله

فیصیر حینئذٍ فی القدر کالطفل الرضیع فی ید الظئر والمیت الغسیل فی ید الغاسل والکرة فی صولجان الفارس یقلب ویغیر ویبدل ویکون ولا حراك به فی نفسه ولا فی غیره فهو غائبٌ عن نفسه فی فعل مولاه فلا یری غیر مولاه وفعله ولا یسمع ولا یعقل من غیره ان ابصر فلصنعه ابصر وان سمعَ وعَلِمَ فلکلامه سمعَ وبعلمه عَلِمَ وبنعمته تنعم وبقربه اَسْعَدَ وبتقریبه تزیَّنَ وتشرَّفَ وبوعده طابَ وسکنَ وبه اطمأنَّ وبحدیثه انسَ وعن غیره استوحش ونفر والی ذکره التجأ ورکن وبه عز وجل وثق وعلیه توکل وبنور معرفته اهتدی وتقمص وتسربل کما قال رضی الله عنه ما اکلت وما شربت حتی قیل لی بحقی علیك یا عبد القادر کل واشرب ولا لبست حتی قیل لی بحقی علیك البس ثوباً ذراعاً منه بدینارٍ ولا تکلمت حتی قیل لی بحقی علیك تکلم یسمع منك وعلی غرائب علومه اطلع وعلی اسرار قدرته اشرف ومنه عز وجل سمع ووعی ثم علی ذلك الحمد واثنی وشکر ودعا انتهی ونیز از مواظبت بر درود شریف قرب صحابه کرام علیهم الصلوة والسلام حاصل میشود وزیارت وی صلی الله علیه وسلم دست میدهد چنانچه شیخ عبد الحق محقق دهلوی در مدارج النبوت آورده پس بلند دار همت خود را ای برادر من تا ببینی او را در مظاهر علیا به معاونت حقیقت کبری قائما بوصفه وصیت میکنم ترا ای برادر به دوام ملاحظه صورت و معنی او و اگرچه باشی متکلف و مستحضر پس نزدیک است که الفت گیرد روح تو بوی پس حاضر آید ترا وی صلی الله علیه وسلم عیانا و یابی او را و حدیث کنی با وی و جواب دهد ترا وی و حدیث گوید و خطاب کند ترا پس فائز شوی بدرجه صحابه عظام و لاحق شوی با ایشان ان شاء الله تعالی بکثرت درود شریف پس هرگاه که عوام باعث کثرت درود شریف به رتبه صحابه کرام فائز شوند چه عجب است که آن سرور اولیا سند الاصفیا قرة العین مصطفوی نور دیده مرتضوی مظهر انوار الهیه

مصدر آثار لا متناہیہ بمواظبت و مداومت بر ذکر اسمائے او تعالیٰ بآن پایہ رسند کہ نام نامی
و اسم گرامی شان ہر برکت و تاثیر باسم اعظم ربانی ملحق گردد بلکہ نام ہر یکے از اولیا در ولایت خود
ہمین تاثیر میدارد لیکن بحق دیگر اولیا برای این تاثیر زمانی و مکانی تعین ست بخلاف این
ترک عجم کہ بحق او برائے این تاثیر نہ زمان معین ست و نہ مکان بہر زمانی و بہر مکانی کہ ورد
اسم اعظمش بعمل آید ہمون تاثیر بر وی مترتب خواہی یافت چہ ولایتش چار طرف عالم را
فرا گرفتہ و تمامۂ مخلوقات زیر فرمان خود آوردہ و در کتب سیر متقدمین مرقوم است کہ بہ ابتدا
حال ہر کہ بلا طہارت نام نامی حضرت غوث اعظم بر زبان می راند فی الفور سرش را از گردن جدا
میشد. بآخر بالحاح اولیای آن زمان التجای ایشان حضرت محبوب سبحانی ایشان را بطرف مراقبہ
ہدایت فرمودند ایشان در مراقبہ آمدہ معاینہ کردند کہ تیغی برہنہ از بسکہ تیز تر زیر عرش برین
نہادہ شدہ ست ہر کہ با بی ادبی اسم اعظم آنحضرت بر زبان مے راند فی الفور ازان تیغ بریدہ میشود
ایشان ترسان و لرزان سر از مراقبہ بر آوردند و حال مکاشفۂ خود را بعرض عرض در آوردند فرمودند
کہ آن من از سالہا حرز اسم اعظم الٰہی تعالیٰ کہ بعرف طائفۂ صوفیان او را سیفی مے نامند ورد
میکردم از برکت آن تاثیر حرز مذکور باسم من در آمد و آن اثر چون تیغ بران زیر عرش برین قائم ست کہ
ازان بے ادبان را سر بریدہ میشود حالا کہ شما شفاعت کردید و التجا آوردید و من ہم درین
باب ناحق تباہی بندگان خدا معاینہ دید میکنم از حضرت الٰہی تعالیٰ کمی اینقدر جلالت خود درخواستم
لیکن این مقدار باقی ماند کہ اگر کسے بلا طہارت نام من بر زبان آرد رزق وے مقدور
گردد و از وسعت و ترفہ حال محروم باشد و مراد ازان اسم ہمین اسم ست یعنے یا شیخ عبد القادر
شیئاً للہ و از اکثر اولیاء خاندان قادریہ شنیدہ ام کہ میفرمودند کہ ہر کرامتے کہ داریم از
برکت این اسم ست یعنی یا شیخ عبد القادر شیئاً للہ و نقل ست کہ مریدے بحضرت پیر خود
التماس نمود کہ آنچنان اسمے تلقین فرما کہ بعمل آن از عمل سائر اسما استغنائے دست
دہد و فوائد تمامۂ اسما از یک اسم حاصل شود مرشد وے بخواندن این اسم یعنے

یا شیخ عبد القادر شیئاً للہ ارشاد فرمودند الغرض دی یازدہ روز کواۃ آن ادا کردہ بصدق ارادت واخلاص باطن وردند کور بعمل آوردہ سبحان اللہ تعالیٰ شانہ صرف بجنت چند روزہ

بمرتبہ ولایت رسید الحق اسم اعظم حضرت غوثیہ ہمین تاثیر دارد

وَاَمْثَالُ هٰذِهِ الْمَقَالَاتِ فِي جَوَازِ هٰذَا الْوِرْدِ الْاَعْظَمِ مِنْ مَشَائِخِ الدِّيْنِ وَاَكَابِرِ الْمُسْلِمِيْنَ كَثِيْرَةٌ اِلَّا اَنَّا تَرَكْنَاهَا مَخَافَةَ التَّطْوِيْلِ وَاكْتَفَيْنَا بِمَا ذَكَرْنَا مِنَ الْاَقَاوِيْلِ لِيَكُوْنَ اُنْمُوْذَجَةً مِنْ قَفِيْزَةٍ وَقَلِيْلَةً مِنْ كَثِيْرَةٍ

این اشعار مدحیہ از مفتی غلام سرور لاہوری سلمہ الباری

بلاکن ورد نام پاک آن محبوب سبحانی — کہ از نامش شوی مقبول در درگاہ یزدانی

چو داری وردایدل ہم پاکش با سر اخلاص — یقیناً گشتہ باشی محرم اسرار ربانی

بچشمت سرمہ کن خاک در آن سرور عالی — کہ گردد جلوہ گر اندر دولت انوار رحمانی

ز اوصاف حمیدش بود اعجاز نبی ظاہر — عیان از چہرۂ پر نور او انوار یزدانی

اگر آید مگس پیش درش ہشیک ہما گردد — وگر حاضر شود موری کند حاصل سلیمانی

اگر محتاج باشد تاج یابد از در حضرت — نشیند آنکہ او باشد گدا بر تخت سلطانی

باخلاق حسن شد احسن الاخلاق در عالم — بحسن و طلعت زیبا جمالش یوسف ثانی

طفیل سرور عالم اگر تو سروری خواہی — بکن از صدق دل اے بندہ سرور ثنا خوانی

سرا گر ساقی بخاکش سروری عالم شوی — ور شوی ہمدم بعشقش مونس ہمدم شوی

بندۂ خاص جناب محی دین شو از یقین — گر مکرم ہاسی عامش در جہان اکرم شوی

پیش شوی بالا اگر سر مے نہی زیر قدم — راست تر باشی بعالم گر بزیرش خم شوی

ورد کن ہر روز و شب تو اسم پاک غوث پاک — تا ز نبہ درد و آرستہ شوی بیغم شوی

کامل و قطب و ولی و اهل دل باشی یقین — گر بعالم عامل اسم سه عالم شوی

سرور مجرم که هستی راجی عفو جدا
در حریم پاک او آتا بحق محرم شوی

هرکه شد غمگین زعشقش در جهان دلشاد شد — گشت شیرین در محبت هرکه چون فرهاد شد
در دل هرکس که عشق محی الدین گشته مقیم — از عنایات خدا ویرانه اش آباد شد
از ورش هر یک مراتب در مراتب یافتند — صد اگر میداشت بروی صد هزار ایزاد شد
گر در دشمن هرکه محی الدین بر و نار غضب — آبروی او بشکل خاک ره برباد شد

سرور بیدل که شد از دل غلام محی الدین
بر زبانش اسم پاک او مدام اوراد شد

از علو شان تو هر اهل شان گردید خم — زرفعت چون دید پشت آسمان گردید خم
ابروت شد کعبه و محراب انسان و ملک — ماه نو پیش رکابت چون کمان گردید خم
چون عذارت دید گل اندر گلستان بشک گل — بهر تعظیمش گل هر بوستان گردید خم
آستانت قبله اهل مراد آمد عیان — زان به پیشت گردن اهل جهان گردید خم
از براهین جواز خواندن اسم حضور — گردن انکار و رد منکران گردید خم
چون با ثبات او دلائل قراءت اسمت رسید — قد انکار سفاهت این زمان گردید خم

گشت سرور در ره صدق و محبت رهت رو
بر درت آمد به پیش آستان گردید خم

ای خسرو ملک بقا مردود تو مردود حق — وی سه روز جزا مردود تو مردود حق
شد قبول در گهت مقبول درگاه خدا — گشت هر دم جا بجا مردود تو مردود حق

اللهم بحق حبیبک محمدن المصطفی و نبیک احمدن المجتبی و بحق اکمل اولاد و افضل احفاده المقلب بالمحبوب السبحانی والغوث الصمدانی وفقنا العمل هذه الاسم

الاعظم والود كالانحر فى حياتنا وعند موتنا واجعل لكل شعرة ابد انتاً
قراءته لسانا وبعد موتنا وفقنا لاذكر واحنا واجعله لنا ضمانا واعطنا في الحيوة
والممات حب قرأته وارزقنا شفاعة جده وشفاعته امين ثم امين امين قال
آمين ابقى الله مهجته فان ذلك دعاء ينفع البشر

الباب الرابع فى اثبات جواز عرس حضرات الاولياء رضى الله عنهم وفى بيان ان فى دعاء الاحياء للاموات وصدقتهم عنهم نفع لهم وفى جواز الفاتحة المرسومة وفى زيارة القبور ورفع البناء على القبر وفيه فصول

فصل فى العرس وفى دعاء الاحياء للاموات صدقتهم عنهم

بدانکه عرس از جمله ابواب ایصال ثواب بارواح اموات ست که نبص ثابت شده وکما سیجی بیانه
پس حقیقت عرس این ست که چیزی از قسم طعام فی سبیل الله ترتیب داده تقسیم نمایند و ثواب
آن بروح کدام یکی از اموات برسانند باقی ماند فرق درمیان طوائف خواص و عوام اندرینکه
پس درحق عوام مردگان مقصود محض ایصال ثواب ست که ارواح ایشانرا بطرف آن احتیاج
تمام هست و درحق خواص مردگان هم مقصود ایصال ثواب ست و هم تادب باداب
استمداد و استفاضه و استعانت ست و اثبات و تحقیق استحقاق آن واین از قسم تعظیم
مالی ست که وقت حاضر آمدن بدرگاه عظمان بجا می آرند و نظیر آن درحق احیا این ست
که کسی که بدرگاه بادشاهی یا امیری حاضر آید سه قسم تعظیم بجا می آرد یکی تعظیم قولی که آن ثنا
وصف ویست بزبان دوم تعظیم بدنی که آن تعظیم ویست باعضا وجوارح مثل دست بوس
وغیره سوم تعظیم مالی و آن پیشکش ویست بقدر میسور از مال واین از همین قسم اخیرست و
بسیاری از علما بطرف جواز عرس مشایخ بشرح حفظ تاریخ وفات ایشان رفته اند چنانچه
شیخ عبد الحق محقق دهلوی رحمه در کتاب ما ثبت من السنة فی ایام السنة آورده ست قلت
فهذه الرواية یکون عرسه یعنی عرس حضرت سید عبد القادر شیخ محی الدین جیلانی رضی الله عنه

تاسع ربیع الآخر وہذا ہو الذی ادرکنا علیہ سیدی الشیخ الامام العارف الکامل الشیخ عبد الوہاب
القادری المتقی المکی فانہ قدس سرہ کان یحافظ فی یوم عرسہ رضی اللہ عنہ ہذا التاریخ اما اعتماد علی
ہذا الروایۃ او علی ما رأی من شیخہ الشیخ الکبیر علی المتقی او من غیرہ من المشائخ رحمہم اللہ وقد اشتہر
فی دیارنا ہذا الیوم بالحادی عشر وہو المتعارف عند مشائخنا من اہل الہند من اولادہ رضی اللہ عنہ
کذا ذکر شیخنا وسیدنا السید النبی الرضی الوصی ابو المحاسن سیدی الشیخ موسی الحسینی الجیلانی بن الشیخ
الکامل العارف المعظم المکرم ابی الفتح الشیخ حامد الحسینی الجیلانی نقلا من الاوراد القادریۃ
تصنیف المخدوم الاعظم الاکرم الامجد الافخم ولی اللہ بالاتفاق الذی یقال لہ المخدوم الثانی الشیخ
عبد القادر الثانی قدس اللہ روحہ مما نقل فیہا عن ابائہ الکرام رحمۃ اللہ علیہم اجمعین و ذکر الشیخ
الامام عبد اللہ الیافعی فی کتابہ خلاصۃ المفاخر وفی تاریخہ المشہور المسمی بمرآۃ الجنان ان وفاتہ
رضی اللہ عنہ فی شہر ربیع الآخر من سنۃ ستین او احدی وستین وخمسمائۃ ولم یعین الیوم و
ذلک اما لعدم علمہ بذلک او لاختلاف وقع ہنالک وقد یقال ان وفاتہ رضی اللہ عنہ
فی الیوم السابع عشر ولا اصل لہ واللہ اعلم؛ فان قلت لہذا العرف الذی شاع فی دیارنا
فی حفظ اعراس المشائخ فی ایام وفاتہم اصل فان کان عندک علم بذلک فاذکرہ قلت قد سالت
عن ذلک شیخنا الامام عبد الوہاب المتقی المکی فاجاب بان ذلک من طرق المشائخ وعاداتہم ولہم
فی ذلک نیات قلت کیف تعیین ذلک الیوم دون سائر الایام فقال ایضا فۃ مسنونۃ
علی الاطلاق فاقطعوا النظر عن تعیین الیوم ولہ نظائر کمصافحۃ لبعض المشائخ بعد الصلوات
وکالاکتحال یوم عاشوراء فانہ سنۃ علی الاطلاق وبدعۃ من جہۃ الخصوصیۃ ثم قال وقد ذکر بعض
المتاخرین من مشائخ المغرب ان الیوم الذی وصلوا الی جناب العزۃ وحظائر القدس یرجی
فیہ من الخیر والبرکۃ والنورانیۃ اکثر واوفر من سائر الایام ثم اطرق ملیا ثم رفع راسہ فقال لم یکن
فی زمن السلف شیء من ذلک وانما ہو من مستحسنات المتاخرین واللہ اعلم انتہی ۔ مولانا عبد اللہ گجراتی
کہ عالم متبحر و صالح متقی و ہمعصر شیخ عبد الحق محقق دہلوی رحمہ بودند در وصیت نامہ خود نوشتہ اند

که تقییدات و تخصیصات در اوضاع و تراکیب ماکولات و تعینات در مقروات بفاتحه ها و نیازهای
بزرگان از رسوم صالحه است و مولانا شاه عبد العزیز رحمه در فتوی جواز عرس تحریر نموده
که آنکه بهیأة اجتماعیه مردم کثیر جمع شوند و ختم کلام الله کنند و فاتحه بر شیرینی یا طعام نموده
تقسیم در حاضرین نمایند این قسم معمول در زمان پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم و خلفاء راشدین
رضی الله عنهم نبود اگر کسی باین طور کند باک نیست زیرا که درین قسم هیچ قبح نیست بلکه فائده احیا و
اموات حاصل میشود و مولوی رفیع الدین اعنی برادر عینی شاه عبد العزیز رحمه در فتوی در جواب سوال
مبهم ارقام فرموده که در مجلس فاتحه و ختم هرچه که برای حاضران مجلس باشد اگر این جماعت بر سر قبر باشند و
آنجا تقسیم کنند ثواب آن باموات میرسد و اگر در خانها باشند و بر حاضران آنجا تقسیم شود هیچ قباحت
ندارد و داخل قبیل اباحت است پس امداد بدعا و ختم و طعام بدعتی مباح است و مولانا شاه
عبد العزیز قدس سره العزیز در گورستان اسلاف خود که در مهدیان متصل ترکمان دروازه
قریب مزار پر انوار حضرت شاه عبد العزیز شکر بار واقع است عرس والد بزرگوار خود شاه ولی الله
مرحوم و جد امجد خود شاه عبد الرحیم مرحوم با حفظ تاریخ وفات ایشان کرده می آمدند و اگر احیاناً تاریخ
عرس بروز سه شنبه یا جمعه می افتاد وعظ عشا دران روز ناغه کرده میفرمودند که ای برادران
امروز مجلس وعظ عشا ترتیب نخواهد یافت قواعد عرس تمهید کرده خواهد شد هر که خواهد بمزار حاضر آمده
شریک ختم شود و بعد تمام شدن ختم آیت حکایت مثنوی مولانا روم قرات میکنانیدند
بعد ازان تقسیم شیرینی یا نان و نان خورش میکنانیدند پس بمدرسه تشریف آورده و مؤلف
کتاب صمصام القادری بعد نقل این حکایت میگوید که خاکسار هم برفاقت نانا صاحب مغفور
بدان صحبت بابرکت میرسیدم و بچشم خود این احوال را معاینه دیده میکردم پس این احوال بچشم
دیده را نوشتم و بر شنیدن اکتفا کردم و عرس رسول کریم صلی الله علیه وسلم در میان
اهل مکه و مدینه بدو وجه قرار یافته یا از روز پیدایش یا از روز وفات که تولد و وفات و نزول
وحی و هجرت از مکه و دخول بمدینه بروز دوشنبه دوازدهم ماه ربیع الاول بوده است فرنگی

در مدینه منوره ضیافت و دعوت ها مانند اهل مکه فرحان وشادان باشند. دوم آنحضرت صلی الله علیه
وسلم میکنند ومیگویند این روزیست که درآن اکرام کرد خدا تعالی مدینه واهل مدینه را بسبب نزول
سرور کائنات و قربت. دوم اظهار حزن وبکا واجتماع میکنند مانند اجتماع اهل تعزیت ومیگویند
که این روز وفات سرور عالم ست صلی الله علیه وسلم وطعامها می پزند ومیخورانند مسکینان
ویتیمان را بسبب دوستی آنجناب ونذر ومیدارند شب وهم ویازدهم وهم دوازدهم از
ربیع الاول وفیها افروزند شمع وچراغ وزینت میدهند بازارهای خود را ذکره فی صمصام القادری
بلکه ثواب چیزی خاص بوقت خاص بشخصی خاص رسانیدن بدو وجه جائزست اول اینکه نبی
ورسول وی صلی الله علیه وسلم از بخشیدن ثواب طعام خاص حلال کسی را منع نفرمود
دوم اینکه هر طعامی که در حالت حیات مرغوب کسی بود ویا مناسب وقت وی بخشیدن ثواب
آن طعام بروح وی البته افضل واولی ست ودرین باب حدیث وارد شده أَخْرَجَ
أَنَسٌ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ وَلَدَ الْمُؤْمِنِ إِذَا مَاتَ يُرْضَعُ
لَهُ فِي الْجَنَّةِ فَلَمَّا مَضَى عَلَيْهِ مُدَّةُ الْفِصَالِ يُرْزَقُ لَهُ مِنَ الْجَنَّةِ قال رضی الله عنه
دل الحدیث علی ان صبی المؤمن اذا مات فالاولی قبل مضی زمان الفصال ان یجعل لروحه
لبن وبالمطبوخ وبعد الفطام جعل له طعاما واین روایت را در برزخ آورده باقی ماند کلام اندرینکه
خوردن طعام اعراس مر اغنیا را حلال ست یا نه ذکر کرد در کشف الغطا واما طعامیکه بروح مرده
پزند روایتی در حل وحرمت وکراهیت در کتب فقهیه بنظر نیامده وصواب آن ست که
شیخ در جامع البرکات گفته که مدار بر نیت ست انچه به نیت تصدق بر فقرا باشد وبدیه
مر اغنیا را وانچه بنسبت ضیافت مهمانان تیار کنند هرکه باشد غنی یا فقیر چنانچه در اعراس
مشایخ در دیار ما متعارف شده عام باشد فقرا واغنیا را واگر در اعراس بلفظ طعامی بروح
فلان پخته ایم نگویند وگویند طعامی یا ماحضری ساخته شده است بیایید معتبر باشد واگر عبارت
بروح فلان این مراد دارند که ضیافتی کرده ایم بیایید ایشان تا بعد از اکل قرآن فاتحه خوانیم وثواب آن را

بروح ایشان برسانیم بالگے نے مانند انتہی وبالجملہ اعراس اولیا از جملہ ابواب ایصال ثواب
بارواح اموات ست وآن مشروع ومرغوب فیہ است ومر اموات را از دعای احیا وصدقات
ایشان نفعی حاصل ست کما قال فی عقائد النسفی وشرحہا وفی دعاء الاحیاء للاموات وصدقتہم اے
صدقة الاحیاء عنہم ای عن الاموات نفع لہم ای للاموات انتہی وہکذا فی غیر واحد من
کتب العقائد ومستند وی ازین باب کتاب وسنت واجماع امت ست اما الکتاب فقولہ تعالی
وَاَنْ لَيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى وقولہ تعالی الَّذِيْنَ جَآءُوْا مِنْ بَعْدِهِمْ يَقُوْلُوْنَ
رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِاِخْوَانِنَا الَّذِيْنَ سَبَقُوْنَا بِالْاِيْمَانِ واما السنة فما ورد فی الاحادیث الصحاح من الدعاء
للاموات خصوصا فی صلوٰة الجنازة وقد توارثہ السلف فلو لم یکن للاموات نفع فیہ لما کان
لہ معنی وقال علیہ السلام مَا مِنْ مَيِّتٍ تُصَلِّيْ عَلَيْهِ اُمَّةٌ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ يَبْلُغُوْنَ مِائَةً كُلُّهُمْ
يَشْفَعُوْنَ لَهُ اِلَّا شُفِّعُوْا فِيْهِ وعن سعد بن عبادة وانہ قال يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اِنَّ اُمَّ سَعْدٍ
مَاتَتْ فَاَيُّ الصَّدَقَةِ اَفْضَلُ قَالَ الْمَاءُ فَحَفَرَ بِئْرًا وَقَالَ هٰذِهِ لِاُمِّ سَعْدٍ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
اَلدُّعَاءُ يَرُدُّ الْبَلَاءَ وَالصَّدَقَةُ تُطْفِئُ غَضَبَ الرَّبِّ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِنَّ الْعَالِمَ
وَالْمُتَعَلِّمَ اِذَا مَرَّ عَلٰى قَرْيَةٍ فَاِنَّ اللّٰهَ يَرْفَعُ الْعَذَابَ عَنْ مَقْبَرَةِ تِلْكَ الْقَرْيَةِ اَرْبَعِيْنَ
يَوْمًا اوردہ فی شرح عقائد النسفی وعن ابی ہریرة قال قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
اِنَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ يَرْفَعُ الدَّرَجَةَ لِلْعَبْدِ الصَّالِحِ فِي الْجَنَّةِ فَيَقُوْلُ يَا رَبِّ مِنْ اَيْنَ لِيْ هٰذِهٖ
فَيَقُوْلُ بِاسْتِغْفَارِ وَلَدِكَ لَكَ رَوَاهُ احمد وعن عبد اللہ بن عباس قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا الْمَيِّتُ فِي الْقَبْرِ اِلَّا كَالْغَرِيْقِ الْمُتَغَوِّثِ يَنْتَظِرُ دَعْوَةً تَلْحَقُهٗ مِنْ اَبٍ اَوْ اُمٍّ
اَوْ اَخٍ اَوْ صَدِيْقٍ فَاِذَا لَحِقَتْهُ كَانَ اَحَبَّ اِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيْهَا وَاِنَّ اللّٰهَ لَيُدْخِلُ
عَلٰى اَهْلِ الْقُبُوْرِ مِنْ دُعَاءِ اَهْلِ الْاَرْضِ اَمْثَالَ الْجِبَالِ وَاِنَّ هَدِيَّةَ الْاَحْيَاءِ
اِلَى الْاَمْوَاتِ الْاِسْتِغْفَارُ لَهُمْ رواه البیہقی فی شعب الایمان کذا فی شرح المشکوٰة وجاء
فِي الْاَخْبَارِ اِنَّ الْحَيَّ اِذَا تَصَدَّقَ عَنِ الْمَيِّتِ بَعَثَ اللّٰهُ تَعَالٰى تِلْكَ الصَّدَقَةَ عَلٰى طَبَقٍ

مِنَ النُّوْرِ كذا في الخانية ذكره في مطالب المؤمنين والاحاديث والآثار في هذا الباب
اكثر من ان يحصى اما الاجماع فقد ذكر الشيخ جلال الدين السيوطي في شرح الصدور الاجماع
على ان الدعاء ينفع الميت ودليله قوله تعالى اَلَّذِيْنَ جَآءُوْا مِنْ بَعْدِهِمْ الاٰيَةَ ومولانا شاه
عبد العزيز قدس سره العزيز در تفسير خود تحت آيت وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ بيان ميفرمايد
قوله وَالْقَمَرِ اِذَا اتَّسَقَ يعني قسم ميخورم بماه چون نور او تمام شود واز شام تا صبح ظلمت شب را دور
كند وحجاب ظلمت را بردارد واين هرسه چيز يعني شفق وشب تاريك كه ذكر آن هردو در قول
وی فَلَآ اُقْسِمُ بِالشَّفَقِ وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ مقدم شد وماه روشن نمونه سه حالت ست كه
برآدمی بعد از موت که گویا نمونه غروب آفتاب زندگی ست رو خواهد داد اول حالتے
که بمجرد جدا شدن روح از بدن خواهد شد که فی الجمله اثر حیات سابقه والفت تعلق بدن و
دیگر معروفان از ابنائے جنس خود باقی ست وآن وقت گویا برزخ ست درمیان زندگانی
دنیا واستغراق عالم قبر که چیزی ازینطرف وچیزی ازان طرف دارد وبعینه مثال وقت بقاء شفق
ست هنوز تصرفات مخلوقات وآمد شد آنها منقطع نگردید وجانداران همه بیدار وحساس و
متحرک ودر بقایای اعمال روز مشغول واین حالت حالت انکشاف وجزاے برخے از نیکیها و
بدیهاست ومدد زندگان بمردگان درینحالت زودتر میرسد ومردگان منتظر لحوق مدد ازین
طرف میباشند وچنان گمان میبرند که هنوز زنده ایم ولهذا در حدیث شریف در احوال قبر
وارد ست که مرد مسلمان درآنجا میگوید دَعُوْنِيْ اُصَلِّيْ ونیز وارد ست که مرده درانحالت
مانند غریقی ست که انتظار فریادرسی میبرد وصدقات وادعیه وفاتحه درین وقت بسیار بکار
او مے آید وازین ست که طوائف بنی آدم تا یکسال وعلی الخصوص تا یک چله بعد موت
درین نوع امداد کوشش تمام مینمایند وروح مرده نیز در قرب موت در خواب وعالم تمثل
ملاقات زندگان میکند وما فی الضمیر خود را اظهار مے نماید دوم حالتے ست که بعد از انقطاع
تعلق زندگانی دنیا بالکلیه رو میدهد واستغراق عظیم در مشاهده کیفیات مکسوبه خود از نیکی و

بدنی او را حاصل میگردد و قوی مدرکه و متصرفه او از این عالم گسسته شده و بآن طرف متوجه میگردند
حس و حرکت معنوی او از این جهان مطلقاً بیکار میشود و این حالت مثال تاریکی شب است
که بعد از زوال شفق هجوم میکند و مردم را خواب و تعطل حواس و حرکات لاحق میگردد و از مالوفات
و مکسوبات روز مطلقا غافل میشود و آری آن مالوفات و مکسوبات از ظاهر بدن انتقال
کرده در باطن بدن جمع میشوند و روح آنها را در صورتهای رنگارنگ مطالعه می نماید
و متلذذ و متألم میگردد و این حالت عوام مردگان است و بعضی از خواص اولیاء الله را که آله
جارحه تکمیل و ارشاد بنی نوع خود گردانیده اند درین حالت هم تصرف در دنیا داده و استغراق
آنها بجهت کمال وسعت مدارک آنها مانع توجه باین سمت نمیگردد و اویسیان تحصیل کمالات
باطنی از آنها می نمایند و ارباب حاجات و مطالب حل مشکلات خود از آنها می طلبند و می یابند
و زبان حال آنها در آن وقت هم مترنم باین مقالات است مصرع من آیم بجان گر تو آئی به تن
سوم حالتیکه بعد از حشر و نشر ظهور خواهد کرد و مانند مهتاب ایام بیض که حجاب تاریکی را دور کرده
نیک و بد اینها را بانواع اظهار جلوه گر خواهد نمود و هر کس در نافع و ضار و دوست و دشمن
و زهر و تریاق امتیاز خواهد کرد و درهمین حالت است دادن نامه های اعمال و تمثل اعمال نیک
و بد بصورتهای گوناگون و وزن اعمال و حساب نیکی و بدی و دیگر وقائع بسیار و منتهای
این حالت زندگانی دیگریست که اتم و اکمل از زندگانی این جهان است انتهی و مستحب است
که تصدق کرده شود از میت بعد از رفتن او از عالم تا هفت روز و تصدق از میت نفع میکند
او را بی خلاف میان اهل علم وارد شده است و در آن احادیث صحیحه خصوصاً آب و بعضی
از علما گفته اند که نمیرسد بمیت مگر صدقه و دعا و در بعضی روایات آمده است که روح میت
می آید خانه خود را شب جمعه پس نظر میکند که تصدق میکنند از وی یا نه کذا ذکر الشیخ فی شرح المشکوة و قال المقدسی
لایکون علی المیت حسرة اکثر من یوم الجمعة فان روحه یاتی الی داره لیلة الجمعة و ینظر الی تصدق
لاجله و هل یذکره بخیر فیری اثیابه قد لبست و جمعه و ماله قد قسم بین ورثته فیکون عند ذلک و یسال

الی الصباح ثم ینصرف خائبا او لم یذکره و لیشی کذا فی روضة الصدور. فی زیارة القبور نوده کنز فارسی آورده به رستیکه ارواح مومنین بیایند در هر شب جمعه و روز جمعه و یوم عیدین و روز عاشورا و شب برات پیش در وازه خانه های خود و آواز میدهند هر یک از آنها با واز غمگین که ای اهل و اولاد و اقربا مهربانی کنید بر ما بصدقه و یاد کنید ما را و فراموش مکنید. ما یان را و غربت ما و اندک حیله کردن ما و تنگی قبر و غم دراز و احتیاج سخت ما یکه نزد شما است از ان ما بود اگر میدادیم در راه خدا سوال نکرده شده ایم ما از و شما میخورید و مینوشید و ما حساب کرده میشویم و حساب داده میشویم و عذاب کرده میشویم اگر رحم نمیکنند پس باز میگردند از ایشان گریه کنان و غمناک و میگویند ای بار خدا نا امید گردان ایشان را از رحمت چنانکه نا امید داشتند ما یان را از دعا و صدقه و در روضه آورده که بر در خانهای خود ایستاده میگویند آیا هست کسی که یاد کند ما یان را و رحم کند بر ما آیا هست کسی که یاد کند غربت ما را و سختی و تنگی قبور ما را انتهی والسنة ان یتصدق ولی المیت قبل مضی اللیلة الاولی بشیٔ مما یکون فان لم یجد شیئا فلیصل رکعتین یقرأ فی کل رکعة فاتحة الکتاب و آیة الکرسی و سورة التکاثر عشر مرات فاذا فرغ قال اللهم صلیت هذه الصلوة و تعلم ما اردت بهذا اللهم ابعث ثوابها الی قبر فلان المیت فان الله تعالی یعطیه ثوابا جزیلا و نورا و حسنة و درجة و شفاعة و سئل الشیخ ابو حفص الکبیر ان الدعاء للمیت افضل ام الصدقة فقال اذا کان علیه دین فالصدقة افضل من التطوع لان منفعة الصلوة یرجع الیه خاصة و منفعة الصدقة یرجع الیه و الی غیره کذا فی روضة الصدور فی زیارة القبور و ذکر فی مطالب المؤمنین قال علیه السلام اللَّیْلَةُ الْاُوْلٰی عَسِیْرَةٌ عَلَی الْمَیِّتِ فَتَصَدَّقُوْا لَهٗ و ینبغی ان یواظب علی الصدقة سبعة ایام و قیل اربعین فان المیت یتشوق الی بیته اقفله فی شرح البرزخ جزائیة ابن ملک پس ازین روایات مشروعیت تصدق احیا از اموات با حفظ تخصیص ایام ثابت و متقرر شد و فاتحه مردگان تا چهل روز در هر جائز گردید و تقرر و تعیین تاریخ سالیانه و ماهانه بپایه ثبوت رسید. ها آنچه اکثر عوام بتاریخ سیوم چارپائی گسترانیده حافظ را تمام شب ایستاده داشته چیزی

قراءت میکنانند و وقت صبح روح اخراج میکنانند مخالف فقه و حدیث ست ازین رسم البته
پرہیز کردن باید و اصل این مسأله این ست که مر بعض زمان و مکان را فضیلتی ثابت ست بر بعض
دیگر اما فضیلت مکان مثل فضیلت مکه و مدینه زادهما الله تشریفا بر سائر مکان و مثل فضیلت بعضی
از مساجد بر بعض دیگر کما بین فی موضعه اما فضیلت زمان مثل فضیلت بعضی از شهور بر بعض دیگر
قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى اِنَّ عِدَّةَ الشُّهُوْرِ عِنْدَ اللّٰهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِيْ كِتَابِ اللّٰهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوٰتِ
وَالْاَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ وَقَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ثَلٰثَةٌ
مُتَوَالِيَاتٌ ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَمُحَرَّمٌ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِيْ بَيْنَ جُمَادٰى وَشَعْبَانَ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلَا اِنَّ رَجَبَ شَهْرُ اللّٰهِ وَشَعْبَانَ شَهْرِيْ وَرَمَضَانَ شَهْرُ اُمَّتِيْ و مثل فضیلت
بعض ایام بر بعض دیگر قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ اَيَّامٍ اَلْعَمَلُ الصَّالِحُ
فِيْهِنَّ اَحَبُّ اِلَى اللّٰهِ مِنْ هٰذِهِ الْاَيَّامِ يَعْنِيْ بِهَا عَشْرَ ذِي الْحِجَّةِ وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ
اَيَّامٍ اَحَبُّ اِلَى اللّٰهِ اَنْ يُتَعَبَّدَ لَهٗ فِيْهَا مِنْ عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ يَعْدِلُ صِيَامُ يَوْمٍ مِنْهَا بِصِيَامِ سَنَةٍ
وَقِيَامُ كُلِّ لَيْلَةٍ مِنْهَا بِقِيَامِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ رواه الترمذی وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صِيَامُ يَوْمِ
عَاشُوْرَاءَ اَحْتَسِبُ عَلَى اللّٰهِ اَنْ يُكَفِّرَ السَّنَةَ الَّتِيْ قَبْلَهٗ رواه مسلم وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ اَحْيَى اللَّيَالِيَ
الْاَرْبَعَةَ وَجَبَتْ لَهٗ لَيْلَةَ الْبَرَاءَةِ وَلَيْلَةَ عَرَفَةَ وَلَيْلَةَ النَّحْرِ وَلَيْلَةَ الْفِطْرِ رواه ابن عساکر
واخرج احمد والترمذی والبیهقی وابن ابی الدنیا عن عمر قَالَ قَالَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَمُوْتُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ اَوْ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ اِلَّا وَقَاهُ فِتْنَةَ الْقَبْرِ وَقَالَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ يُفْتَحُ اَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيْسِ فَيُغْفَرُ لِكُلِّ عَبْدٍ لَا يُشْرِكُ
بِاللّٰهِ شَيْئًا الحدیث رواه مسلم وعن قتادة الانصاری رضی الله عنه انه صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنْ صِيَامِ يَوْمِ الْاِثْنَيْنِ قَالَ ذٰلِكَ يَوْمٌ وُلِدْتُ فِيْهِ وَاُنْزِلَتْ عَلَيَّ
فِيْهِ النُّبُوَّةُ وَجَاءَ فِي الْحَدِيْثِ مَا مِنْ شَيْءٍ بُدِئَ يَوْمَ الْاَرْبِعَاءِ اِلَّا وَقَدْ تَمَّ و مقرر فرمودن
امام ابوحنیفه رحمه الله روز چهارشنبه را برای تعلیم متعلمین بموجب این حدیث بوده است کما نقله صاحب الهدایه

وحفظ اعراس مشائخ در ايام وفات ايشان از قبيل تعمد قسمت باحفظ تخصيص يوم بنظر
فضيلت آن يوم زيراچه روزيكه واصل شده بجناب عزت وخطاير قدس ميداشته بشود درآن
روز از خير برکت وفوائدنيت زياده تر از ساير ايام كما ذكرناه من ماثبت من السنة في ايام اللّٰه
پس برين عمل هرگز اطلاق حرمت وبدعت سيئه نبايد كرد وبرعاملان آن سخت گيري نبايد آورد
بلكه به تسهيل پيش آمدن بايد وراه تيسير سپردن روى البخاري عن انس بن مالك عن النبي
صلى اللّٰه عليه وسلم قال يَسِّرُوْا وَلَا تُعَسِّرُوْا وَبَشِّرُوْا وَلَا تُنَفِّرُوْا وَقَالَ فَاِنَّمَا بُعِثْتُمْ
مُيَسِّرِيْنَ وَلَمْ تُبْعَثُوْا مُعَسِّرِيْنَ اَيْضًا اِنَّ الَّذِيْنَ يَسِّرُ الْحَقَّ انتهى ونيز امام ابن همام صاحب فتح القدير
كه يكى از اجله محدثين است ميگويد وَعَنْ عَائِشَةَ وَاَبِيْ هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا كَانَ اِذَا
اَرَادَ اَنْ يُّضَحِّيَ يَشْتَرِيْ كَبْشَيْنِ عَظِيْمَيْنِ سَمِيْنَيْنِ اَقْرَنَيْنِ اَمْلَحَيْنِ مَوْجُوْئَيْنِ فَيَذْبَحُ
اَحَدَهُمَا عَنْ اُمَّتِهٖ مِمَّنْ شَهِدَ لَهٗ بِالْبَلَاغِ وَشَهِدَ بِالتَّوْحِيْدِ ورواه الحاكم وابن ابي شيبة عن جابر
رضي اللّٰه عنه اَنَّهٗ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَتٰى بِكَبْشَيْنِ الخ وكذا رواه اسحاق وابو يعلى في مسنديهما
ايضا الدارقطني فَقَدْ رُوِيَ هٰذَا عَنْ عِدَّةٍ مِّنَ الصَّحَابَةِ وَانْتَشَرَتْ مُخَرِّجُوْهُ وروى
الطبراني اِنَّ رَجُلًا سَاَلَهٗ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ كَانَ لِيْ اَبَوَانِ اَبَرُّهُمَا حَالَ حَيَاتِهِمَا فَكَيْفَ
يَبَرُّهُمَا بَعْدَ مَوْتِهِمَا فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِنَّ مِنَ الْبِرِّ بَعْدَ الْمَوْتِ اَنْ تُصَلِّيَ
لَهُمَا مَعَ صَلٰوتِكَ وَاَنْ تَصُوْمَ لَهُمَا مَعَ صِيَامِكَ وما رواه ايضا عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ
عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ مَنْ مَرَّ عَلَى الْمَقَابِرِ وَقَرَءَ قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اِحْدٰى عَشَرَ مَرَّةً
ثُمَّ وَهَبَ اَجْرَهَا لِلْاَمْوَاتِ اُعْطِيَ مِنَ الْاَجْرِ بِعَدَدِ الْاَمْوَاتِ وَمَا عَنِ النَّبِيِّ اَنَّهٗ
سَاَلَهٗ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ اَنَا نَتَصَدَّقُ عَنْ مَوْتَانَا وَنَحُجُّ عَنْهُمْ وَنَدْعُوْ
لَهُمْ فَهَلْ يَصِلُ ذٰلِكَ اِلَيْهِمْ فَقَالَ نَعَمْ اِنَّهٗ لَيَصِلُ اِلَيْهِمْ وَاِنَّهُمْ لَيَفْرَحُوْنَ بِهٖ
كَمَا يَفْرَحُ اَحَدُكُمْ بِالطَّبَقِ اِذَا اُهْدِيَ اِلَيْهِ رَوَاهُ اَبُوْ حَفْصٍ الْعُكْبَرِيُّ وعنه عليه السلام
اِقْرَءُوْا عَلٰى مَوْتَاكُمْ يٰسٓ رواه ابو داود فهذه الآثار وما قبلها وما في السنة ايضا من نحوها

عن كثيرة تركناه لحال الطول يبلغ القدر المشترك بين الكل وهو ان من جعل شيئا من الصالحات لغيره نفعه الله به مبلغ التواتر وكذا ما في كتاب الله تعالى من الامر بالدعاء للوالدين وباستغفار الملائكة للمؤمنين قال الله تعالى وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِي الْأَرْضِ ودوم دفن کردن چون اجزاے بدن تمامہ یکجا میباشد علاقہ روح با بدن از راہ نظر وعنایت بحال مے ماند وتوجہ روح بزائرین ومستانسین ومستفیدین بسہولت میشود کہ بسبب تعین مکان بدن گویا مکان روح ہم متعین ست وآثار این عالم از صدقات وفاتحہ ہا وتلاوت قرآن مجید چون دران بقعہ کہ مدفن بدن اوست واقع شود بسہولت نافع میشود وکذا فی عزیزیہ تفسیر سورہ عبس ودر تکثیر طعام عاشورا بر عیال احادیث ضعیفہ وارد گشتہ کہ بتعدد طرق جبر آن نقصان شدہ وحافظ زین الدین عراقی در امالی خود از طریق بیہقی آوردہ کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم مَنْ وَسَّعَ عَلَى عِيَالِهِ وَأَهْلِهِ يَوْمَ عَاشُورَاءَ وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْهِ سَائِرَ سَنَتِهِ وگفتہ کہ این حدیثی ست کہ در اسنادش لین ست نرمی ولیکن حسن ست برای ابن حبان مر آنرا طریقے دیگر ست کہ تصحیح نمودہ حافظ ابو الفضل محمد ابن ناصر وظاہر کلام بیہقی دران ست کہ حدیث توسعہ حسن ست برائے غیر ابن حبان نیز زیرا کہ روایت کردہ ست او را از طرق متعددہ از جماعہ صحابہ مرفوعا وگفتہ کہ این اسانید اگرچہ ضعیف ست لیکن چون ضم کردہ شود بعض بہ بعض قوتی پیدا کند کذا فی الصواعق محرقہ وما ثبت من السنۃ فی ایام السنۃ من تصنیف شیخ عبد الحق محقق دہلوی رحمۃ اللہ علیہ انتہی وآز کتاب اشباع الکلام فی جواز المولد والقیام من تصنیف مولانا محمد سلامۃ اللہ صدیقی بدایونی ثم الکانپوری جعل الجنۃ مثواہ ثابت گردید کہ رفتن بر قبور بعد سال بکروز معین کردہ بسہ صورت ست اول آنکہ یک روز معین نمودہ یک شخص یا دو شخص بغیر ہیاۃ اجتماعیہ مردم کثیر بر قبور محض بنا بر زیارت واستغفار روند این قدر از روی روایات صحیحہ ثابت ست ودر تفسیر در منثور نقل نمودہ کہ سر سال آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بر مقابر شہدا رفتند ودعای مغفرت اہل قبور مینمودند اینقدر ثابت ست ومستحب دوم آنکہ

بہیأت اجتماعیہ مردم کثیر جمع شوند وختم کلام اللہ کنند وفاتحہ بر شیرینی یا طعام نمودہ تقسیم درمیان حاضران نمایند این قسم معمول زمانہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم وخلفاے راشدین نبودہ اگر کسے اینطور بکند باک نیست زیرا کہ درین قسم قبح نیست بلکہ فائدہ احیا واموات را حاصل میشود سوم طور جمع شدن بر قبور این ست کہ مردمان یکروز معین نمودہ ولباسہاے نفیس فاخرہ پوشیدہ ومثل روز عید شادمان شدہ بر قبہا جمع شوند ورقص وغیرہ سماع با مزامیر ودیگر بدعات ممنوعہ مثل سجود براے قبور وطواف گردان قبور می نمایند این قسم حرام وممنوع بلکہ بعضے بحد کفر میرسند ونیز مولانا ے ممدوح در جواب سائلی کہ سوال از جواز عرس بزرگان نمودہ نوشتہ کہ زیارت وتبرک بقبور صالحین وامداد ایشان باہداے ثواب تلاوت قرآن ودعاہاے خیر وتقسیم طعام وشیرینی امر مستحسن وخوب ست باجماع علما وتعین روز براے آن ست کہ آن روز مذکر انتقال ایشان میباشد از دار العمل بدار الثواب والا ہر روز کہ این عمل واقع شود موجب فلاح ونجات ست وخلف را لازم ست کہ سلف خود را باین نوع بر واحسان نماید چنانچہ در احادیث مذکور ست کہ ولد صالح یدعوالہ وتلاوت قرآن واہداے ثواب را عبادتی موقتی قرار دادن مبنی بر کمال بلادت وفرط جہل ست آری اگر کسے سجدہ وطواف ودعا بنحو یَا فُلَانُ اَفْعَلْ کَذَا بعمل آرد البتہ مشابہت بعبدۃ الاوثان کردہ باشد وچون چنین نیست پس چرا محل طعن باشد ونیز مولاناے ممدوح در جواب سائلی کہ استفسار از مجلس محرم ومرثیہ خوانی نمودہ افادہ فرمودہ کہ در تمام سال دو مجلس در خانہ فقیر منعقد میشود مجلس ذکر مولود شریف ومجلس ذکر شہادت حسنین اول کہ مردم روز عاشورا یا یکدو روز پیش ازین قریب چہار صد یا پانصد کس بلکہ قریب ہزار کس وزیادہ ازان فراہم می آیند ودرود میخوانند بعد ازان کہ فقیر می آید می نشیند وذکر فضائل حسنین کہ در حدیث شریف وارد شدہ در بیان می آید وانچہ در احادیث اخبار شہادت این بزرگان وتفصیل بعض حالات وبدحالی قاتل ایشان وارد شدہ نیز بیان کردہ میشود ودرین ضمن بعض مرثیہ ہا از غیر مردم یعنے جن وپری کہ حضرت ام سلمہؓ ودیگر صحابہ شنیدہ اند نیز مذکور کردہ میشود وخوابہاے موحش کہ حضرت عباس

و دیگر صحابه دیده اند و دلالت بر فرط اندوه بر روح مبارک حضرت جناب رسالتمآب صلی الله
علیه و سلم میکنند مذکور میشود و بعد ازان ختم قرآن و پنج آیه خوانده بر ما حضر فاتحه نموده می آید
و درین میان اگر شخصی خوش الحان سلام میخواند یا مرثیه شروع اکثر حضار مجلس و این فقیر را هم رقت و بکا
لاحق میشود این ست قدری که بعمل می آید پس اگر این چیزها نزد فقیر بهمین وضع که مذکور شد جائز نمی بود
اقدام بران اصلا نمی کرد با انعقاد مجلس مولود شریف پس حالش این ست که بتاریخ دوازدهم شهر
ربیع الاول همین که مردم موافق معمول سابق فراهم شدند و در خواندن درود مشغول گشتند و
فقیر نیز آید اولا بعضی از احادیث فضائل آنحضرت صلی الله علیه و سلم مذکور میشود و بعد ازان
ذکر ولادت با سعادت و نبذی از حال رضاع و حلیه شریف و بعضی از آثار که درین آوان ظهور
آمده بعرض بیان می آید بیشتر بر ما حضر از طعام یا شیرینی فاتحه خوانده تقسیم آن بحاضرین مجلس میشود
و در لمعات نوشته اند که ازینجاست حفظ اعراس مشایخ و مواظبت بر زیارت قبور ایشان و التزام
فاتحه خواندن و صدقه دادن برای ایشان و اعتنای تمام کردن بتعظیم آثار و اولاد و منتسبان
ایشان انتهی و نیز مولانا شاه رفیع الدین در جواب سائلی رقم فرموده اند سوال بر سر قبر بزرگی
در سال جمع آمدن و از روز وفات و عرس قرار دادن با وجودیکه زمان امر سیال غیر قار ست
چه حکم دارد جواب زمان اگرچه سیال غیر قار ست اما آنچه بآن تقدیر کرده میشود زمان کالایام
و شب و ماه و سال نهارا شرعا و عرفا دوره متقرر ست چون یک دوره تمام میشود باز از سر شروع میشود
و بهمین حساب رمضان بشهر صوم و حج بشهر ذیحجه و همچنین شهور دیگر در دوره حکم اتحاد با نظیر داده
میشود چنانچه در حدیث است که یهود عرض کردند در حضور جناب نبوت صلی الله علیه و سلم
که حق تعالی نجات حضرت موسی علیه السلام و غرق فرعون درین روز عاشورا کرده است برای
شکرانه روزه میگیریم جناب رسالتماب صلی الله علیه و سلم فرمودند أَنَا أَحَقُّ بِمُوسٰى مِنْكُمْ
فَصَامَ يَوْمَ عَاشُوْرَاءَ وَأَمَرَ النَّاسَ بِصِيَامِهِ و نیز حضرت نبی صلی الله علیه و سلم بلال را
وصیت کردند بصوم روز دوشنبه فرمودند فِيْهِ وُلِدْتُ وَفِيْهِ اُنْزِلَ الْوَحْيُ عَلَيَّ وَفِيْهَا جَزَوْ

وقفیه اموات بنابرین یاد کردن آن تاریخ و آن ماه رسم مردم افتاده وچون مردمان ازجهان
بمحافظت این رسم گذشته اند ایشانرا انتظار بسوی ولد یا کسی دیگر از اقارب خود میباشد پس شرع
انتظار آن فائده ایست معتد به ازین جوابات افادت آیات چند فائده مستنبط میشود اوّل آنکه رفتن
مردم بهیأة اجتماعیه وجمع شدن بر قبور بعد سال برای زیارت بزرگان وختم قرآن کردن وفاتحه
بر شیرینی یا طعام خوانده تقسیم آن نمودن این قسم اگرچه معمول زمانه پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم و
خلفای راشدین نبوده لیکن چون نظیر قبحی ندارد اگر کسی بعمل آرد باک نیست بلکه بنا بر اشتمال این فائده
برای احیا و اموات طرفی از استحباب و استحسان خواهد داشت ونیز ازینجا متقرر میشود که نبودن
امری از امور خیر در زمان آنحضرت صلی الله علیه وسلم وخلفای راشدین موجب عدم جواز و کراهت و
بدعت سیئه بودنش نیست واین فائده مبنی بر همان قول امام شافعی علیه الرحمه است که محققان را امام نووی
وغیره علمای دین ست دوم آنکه باوجودیکه جواز و استحباب اجتماع مردم هر روز عرس و اهدای ثواب
از خواندن قرآن واطعام طعام وتقسیم شیرینی باقوال علما مستند که خود مش صاحب تحفه و مولانا
شاه عبد الرحیم منجمله آنها باثبات رسید معامله مکاشفه هم مؤید این ست که درچنین روز اجتماع
ارواح دوستان در عالم برزخ هم میشود پس امداد بدعا وختم وطعام بدعوی مباح ست ووجه
قبح ندارد وکما مر التصریح بهذا التعیین من مولانا رفیع الدین و بر تصریح مولانای
ممدوح موقوف نیست دیگر بزرگان مثل شیخ عبد الحق محدث دهلوی وغیر آن نیز بهمین راه رفته اند و
حکم اتحاد ونظیر در دورهٔ روز وماه وسال در عباراتیکه سابق از رساله سیوطی منقول شد نیز مستفاد
است وهرگاه از تخریج ابن دحیه ذکر ولادت باکرامت در قرن دوم سماع آنحضرت علیه الصلوة والتحیة
ودعاهای خیر برای ذاکر بمعرض ثبوت میرسد باز اعادهٔ این تقریر ممدوح ومقبول را که منبع خیرات
ومعدن حسنات ست تشبیه بجنم کنهیا دادن بی تکلف باب جهنم بر روی خود کشادن ست علاوه
تشبیه در اعمال وافعال با فرق ضاله مطلقاً ممنوع شرعی نیست والا اکثری از اعمال دینیه
که خالی از فی الجمله مشابهت نیستند جائز نباشند بلکه مراد از تشبیه ممنوع مشابهت در امر مذموم ست

ونیز منظور فاعل فعل قصد مشابہت باں امر ممنوع باشد و آنچہ گفتیم مصرح در کتب معتمدہ است
چنانچہ در درمختار ذیل باب مایفسد الصلوۃ و یکرہ فیہا در جواز قرأت قرآن در نماز از مصحف
مرقوم ست وَجَوَّزَہُ الشَّافِعِيُّ بِلَا کَرَاھَةٍ وَھُمَا بِھَا لِلتَّشَبُّہِ بِاَھْلِ الْکِتَابِ اَیْ اِنْ
قُصِدَ فَاِنَّ التَّشَبُّہَ بِھِمْ لَا یُکْرَہُ فِیْ کُلِّ شَیْئٍ بَلْ فِی الْمَذْمُوْمِ وَفِیْمَا یُقْصَدُ بِہٖ
التَّشَبُّہُ کَمَا فِی الْبَحْرِ انتہی و در طحطاوی نقل عبارت بحر نمودہ آن این ست قَالَ فِی الْبَحْرِ ثُمَّ
اِعْلَمْ اَنَّ التَّشَبُّہَ بِاَھْلِ الْکِتَابِ لَا یُکْرَہُ فِیْ کُلِّ شَیْئٍ فَاِنَّا نَاْکُلُ وَنَشْرَبُ
کَمَا یَفْعَلُوْنَ اِنَّمَا الْحَرَامُ التَّشَبُّہُ فِیْمَا کَانَ مَذْمُوْمًا وَفِیْمَا یُقْصَدُ بِہِ التَّشَبُّہُ

فصل فی جواز الفاتحہ المرسومۃ

بدانکہ بعض بیان این مدعا در صدر فصل عرس رقم ثبت یافت و مولوی رفیع الدین موصوف
بمقدمہ تخصیصات اشنہ متا درج کردہ اند کہ فاتحہ و طعام کہ بے شبہ از مستحسنات ست و تخصیص کہ
فعل مخصص ست باختیار اوست باعث منع نمی تواند شد این تخصیصات از قسم عرف و عادات
اند کہ بمصالح خاصہ ابتدا بظہور آمدہ رفتہ رفتہ شیوع یافتہ مثل کھچڑہ در فاتحہ امام حسین
علیہ السلام و توشہ در فاتحہ شیخ عبد الحق و غیر ذلک کہ صاحب قنیہ و درمختار تصریح کردہ
و در جامع الاوراد نوشتہ اگر بر طعام فاتحہ کردہ بفقرا بدہد خواہ در حالت حیات و خواہ
بعد مردن او البتہ ثواب میرسد انتہی و ترتیب فاتحہ ختم قرآن برائے ایصال ثواب بمردگان
درین جامع الاوراد باین طور نوشتہ کہ چون ختم قرآن کند اول پنج آیت خواندہ دست
برائے فاتحہ بردارد و ثواب ختم بارواح ہر کہ بخواہد بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بہ بخشد
انتہی و بالجملہ ہمراہ صدقہ مالی مانند اشیائے ماکولہ و مشروبہ جہت فضیلت و مزید ثواب صدقہ
بدنی را مثل قرأت آیت و سورہ قرآن مجید مانند آیت اِنِّیْ وَجَّھْتُ وَجْھِیَ الْاٰیَة و سورۂ
اخلاص و سورۂ فاتحہ با درود ضم کردن و اشیای مصدقہ را پیش آوردہ قبل تقسیم و خوردن
آن بہ نیت ایصال ثواب بنام کسے از احیا و اموات دست بمناجات بارسے تعالےٰ

بعد دعای مغفرت برمیت اللّٰهُمَّ تَقَبَّلْ هٰذِهِ مِنْ فُلَانٍ گفتن و بر دو دست بعد دعا بر رخساره مالیدن چنانچه این کیفیت
در فاتحه مرسومه دیار ما مروج است خاص طریقه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و جناب صحابی و ماثورات آنحضرت است
چنانچه در حدیث صحیح صدقه قربانی آمده که آنحضرت صلی الله علیه وسلم قبل تصرفات صدقه در رسانیدن ثواب آن دو آیت
قرآن مجید خوانده و آیت إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ
و آیت إِنَّ صَلٰوتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ
وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ و نیز آنحضرت صلی الله علیه وسلم بطرف چیز صدقه اشارت نموده
میفرمود اللّٰهُمَّ تَقَبَّلْ هٰذِهِ مِنْ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ ذکره فی تیسیر الاصول و شرح المشکوة
و گاهی آنحضرت چیز صدقه در دست گرفته دعا فرمودی چنانچه در شمائل ترمذی آمده وعن
أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّاسُ إِذَا رَأَوْا أَوَّلَ الثَّمَرِ جَاءُوا بِهِ إِلَى النَّبِيِّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا أَخَذَهُ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي ثِمَارِنَا
و مردمان جهت خیر و برکت و دعای آنحضرت چیزها از قسم اطعمه پیش آنسرور صلی الله علیه وسلم
می آوردند و آن سرور بر وی دعا خوانده میدمیدند و نیز آنحضرت اطعمه را پیش خود طلبیده و جمع
نموده جهت خیر و برکت دعا خوانده ومیدمیدی و بر متصدق یعنی دهنده صدقه دعا خواستی و هر که میوه
نو جهت خیر و برکت پیش آنحضرت آوردی در دست گرفته دعا خواندی و همچنین آنحضرت
اشیای خوردنی هر قسم پیش خود نهاده و جمع ساخته بر وی دعا میکردی و بر وی میدمیدی چنانچه در
مشکوة در باب المعجزات بروایت ابوهریره آورده خلاصه مضمونش اینکه عمر رضی الله عنه
گفت یا رسول الله از هر کس چیز خوردنی طلب کنید آنحضرت طلب کرد چیز خوردنی را از هر یکی بعضی
آورد ذره یعنی دانه بمقدار مشتی و دیگری آورد یک کف خرما و دیگری آورد پاره نان تا که فراهم آمد
بر نطع پس دعا کرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم و برداشتن دست وقت مناجات و بعد فراغت
از مناجات بر رخساره مالیدن ادب و سنت است فی المشکوة فِي بَابِ الدَّعَوَاتِ عَنِ السَّائِبِ بْنِ
يَزِيدَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا دَعَا فَرَفَعَ يَدَيْهِ مَسَحَ

وجوههم بسیل بیہ رواہ البیہقی وعن عمر رضی اللہ عنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم اذا رفع یدیہ فی الدعاء لم یحطہما حتی یمسح بہما وجہہ رواہ الترمذی
وعن سلمان رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ربکم حیی کریم
یستحیی من عبدہ اذا رفع یدیہ الیہ ان یردہما صفرا رواہ الترمذی وابوداؤد والبیہقی
فی الدعوات الکبیر وعن مالک بن یسار رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم اذا سألتم اللہ فاسئلوہ ببطون اکفکم ولا تسئلوہ بظہورہا وفی روایۃ
ابن عباس رضی اللہ عنہ قال سلوا ببطون اکفکم ولا تسئلوہ بظہورہا فاذا
فرغتم فامسحوا بہا وجوہکم رواہ ابوداؤد وردہ زبدۃ الاحادیث فی المشکوۃ فی کتاب الدعوات پس ازین
بیان ثابت شد کہ اشیای صدقہ را پیش نہادہ وجمع ساختہ قبل خوردن وتقسیم آن جہت مزید ثواب وبرکت
برروی دعا خواندن ودمیدن وثواب آن بکسی از اموات وحیا بخشیدن عین سنت فعلی آن سرور آمد وتارک
سنت نبوی ست خوردن این قسم صدقہ اغنیا وفقرا ہردو را درست کذا فی زبدۃ النصائح انتہی ✣ ✣

فصل فی زیارۃ القبور

بدانکہ در صدر باب استمداد بعض بیان زیارت قبور مع ذکر فوائد آن رقم ثبت یافت باقی
ماند بیان اداب زیارت وسلام براہل قبور وآنچہ خواندہ شود وقت زیارت از آیات و
سور قرآن وغیر آن از ادعیہ پس از انجملہ آداب زیارت ست کہ روی بجانب قبر وپشت بجانب
قبلہ متقابل روی میت بایستد وسلام دہد ومسح نکند قبر را بدست وبوسہ ندہد انرا ومنحنی
نشود وبر روی بخاک نمالد کہ این عادت نصاری ست وواجب ست احترام میت نزد زیارت
وی خصوصا صالحان ومراعات ادب بقدر مراتب ایشان چنانچہ در حالت حیات ایشان بود
نیز اگر صالحان را اوب بلیغ ست عزیزیارت کنندگان خود را باندازہ ادب ایشان ودر بعض
روایات فقہیہ بوسہ دادن قبر پدر ومادر را نیز آمدہ ہست کذا فی شرح المشکوۃ للشیخ ودر مطالب
المومنین نوشتہ است ولا باس بتقبیل قبر والدیہ الخ وفی دستور القضاۃ من الملتقط وان کان

قبر عبد صالح ویمکنہ آن یطوف حولہ ثلث مرات فعل ذلک کذا فی خزانۃ الروایات وذا دللبیب
و وسیلۃ القلوب و در مطالب و محک الطالبین نوشتہ اما طواف گور صالح سہ بار رواست
انتہی و مسالہ تقبیل روضۃ الاولیا بالتفصیل در قول الجمیل ثبت رقم پذیرفتہ فمن شاء التفصیل
فلیرجع الیہ اما سلام کردن بر اہل قبور پس در لفظ آن اختلاف روایات ست نفی بعض الروایات
كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُهُمْ اِذَا خَرَجُوْا اِلَى الْمَقَابِرِ اَلسَّلَامُ
عَلَيْكُمْ اَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَالْمُسْلِمِيْنَ وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللّٰهُ بِكُمْ لَلَاحِقُوْنَ
نَسْاَلُ اللّٰهَ لَنَا وَلَكُمُ الْعَافِيَةَ رَوَاهُ مُسْلِمٌ عَنْ بُرَيْدَةَ وفی بعض الاحادیث مَرَّ النَّبِيُّ
صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُوْرِ الْمَدِيْنَةِ فَاَقْبَلَ عَلَيْهِمْ بِوَجْهِهٖ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ
يَا اَهْلَ الْقُبُوْرِ يَغْفِرُ اللّٰهُ لَنَا وَلَكُمْ اَنْتُمْ سَلَفُنَا وَنَحْنُ بِالْاَثَرِ رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ
عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ اوردہما فی الْمِشْكٰوةِ غَيْرُ ذٰلِكَ مِنَ الْاَحَادِيْثِ اما خواندن چیزی وقت
زیارت پس بدانکہ قرارت قران نزد قبر مکروہ است نزد ابوحنیفہ رح و نزد محمد رح مکروہ نیست
و صدر الشہید کہ یکی از مشایخ حنفیہ است بقول محمد اخذ کردہ و فتوی ہم برین ست و شیخ امام محمد
بن الفضل گفتہ کہ مکروہ قرارت قرآن بجہر ست اما مخافت لاباس بہ ست اگرچہ ختم کنند و از
شیخ محمد بن ابراہیم آمدہ کہ بخوانند سورہ تبارک الذی بلند یا پست و فرقے نیست درمیان جہر
و مخافت و رظاہر روایت از جہت ورود اثر بدان نقل کردہ شدہ است از شیخ ابی بکر بن
سعد کہ مستحب ست نزد زیارت قبور خواندن سورہ اخلاص ہفت بار و بہ بخشد ثواب انرا برائے
میت و اصح آن ست کہ میرسد بمیت و در بعض روایات آمدہ کہ بخوانند یازدہ بار
قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ بعد ازان بخشند کذا فی شرح المشکوٰۃ للشیخ و فی مطالب المومنین و
حکی عن ابی بکر بن سعد انہ قال المستحب عند زیارۃ قراءۃ سورۃ اخلاص سبع قرات فانہ بلغنی
ان من قرأہا سبع مرات ان کان ذلک للمیت غیر مغفور یغفر لہ وان کان مغفورا غفر لہذا القاری
و وہب ثوابہ للمیت کذا فی استحسان المحیط و فی الدر المختار و فی الحدیث مَنْ قَرَاَ الْاِخْلَاصَ

احد عشر مرة ثم وهب اجرها للاموات اعطي من الاجر بعدد الاموات
انتهى قوله من قرأ الاخلاص ظاهره وان لم يمر بالاموات وان كان في بيته طحطاوي
ويقرأ سورة يٰسين در مختار اما ورد من دخل المقابر فقرأ سورة يٰس خفف الله عنهم
عنهم يومئذ وكان له بعدد من فيها حسنات بحر وروي عن انس خادم رسول الله
صلى الله عليه وسلم انه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قرأ المؤمن
اية الكرسي وجعل ثوابها لاهل القبور ادخل الله تعالى في كل قبر من المشرق
والمغرب نورا ووسع عليهم مضاجعهم واعطى الله للقارئ ثواب ستين نبيا
ورفع له بكل ميت درجة وكتب له بكل ميت عشر حسنات ذكره القرطبي
في تذكرته ونقله امير غني في شرح صلوة ابن تميش قال وظاهره ولو كان في بيته وفضل مولانا
لا يحصره طحطاوي وحكي ان واحدا من السلف كان اذا مر على المقبرة يقول اللهم
آنس وحشتهم وآمن روعتهم وارحم غربتهم وتجاوز عن سيئاتهم وتقبل حسناتهم
فمر عليها يوما ونسي هذا الدعاء فرأى من ليلته ان اهل القبور قالوا انسيتنا بدعائك
ونحن نستانس به فاوجب على نفسه ان ياتيهم كل يوم ويدعو لهم
كذا في مطالب المؤمنين وزيارت روز جمعه فاضلتر ست از روزهاے دیگر خصوصا در اول روز
جمعه وهمین ست متعارف در حرمین شریفین زادهما الله تعظيما وتشريفا بيرون مے آیند در اول
روز جمعه بمعلا و بقیع براے زیارت و در روایات آمده هست که داده مے شود براے میت در
روز جمعه علم وادراک بیشتر از انچه داده مے شود در روزهای دیگر تا اینکه میشناسد زائر را بیشتر
از روزهای دیگر وانچه مشهور شده هست در دیار ما در عامه ناس از منع زیارت روز جمعه اثری
که در ان نقل میکنند اصلی ندارد وکذا في شرح المشكوة للشيخ وعن محمد بن النعمان يرفع الحديث
الى النبي صلى الله عليه وسلم قال من زار قبر ابويه او احدهما في كل جمعة غفر له
وكتب برا رواه البيهقي في شعب الايمان مرسلا و مکروه است پے سپر کردن قبور بے ضرورت

كذا في شرح المشكوة للشيخ و مكروه است نشستن بر قبور عن ابي هريرة رضي الله عنه قال قال
رسول الله صلى الله عليه وسلم لان يجلس احدكم على جمرة فتحرق ثيابه فتخلص الى
جلده خير له من ان يجلس على قبر رواه مسلم وعن عمرو بن حزم قال رأني النبي صلى الله
عليه وسلم متكئاً على قبر فقال لا تؤذ صاحب هذا القبر او لا تؤذه رواه احمد
در فتاوى عالمگيريه از تبيين نقل كرده و يكره ان يبنى على القبر او يقعد او ينام عليه او يوطأ
عليه او يقضى حاجة الانسان من بول او غائط الخ بدانكه آنحضرت صلى الله عليه وسلم
در ابتدا نهى كرده بود از زيارت قبور و در آخر رخصت كرد و فرموده بودم من كه نهى ميكردم شما را از
زيارت قبور اكنون بكنيد زيارت قبور را كه آن باعث بى رغبتى در دنيا و ياد دهنده است آخرت
را و اين مر مردان راست اما زنان را بعض گويند كه باقى ست بر نهى سابق و ايشان را
بيرون آمدن بزيارت مقابر جائز نيست الا بزيارت حضرت رسالت پناه صلى الله عليه
وسلم و در احاديث لعنت واقع شده بر زنانيكه بزيارت قبور برآيند و بعضى برانند كه اين
منع و لعنت در اول بود بعد از رخصت زنان نيز داخل اند و منع ايشان از جهت قلت صبر
و كثرت جزع و فزع ايشان ست و در حديث مسلم آمده است كه آنحضرت صلى الله عليه وسلم
بزيارت مادر خود آمد و بگريست و ديگران را نيز بگريه درآورد و فرمود طلب آمرزش كردم مادر خود را
از خداوند طلب زيارت كردم و ماذون شدم و فرمود كه زيارت كنيد قبور را كه مذكر موت است
و گفته اند كه حضرت حق سبحانه و تعالى زنده گردانيد مادر و پدر آنحضرت صلى الله عليه وسلم را ايشان ايمان
آوردند بوى پس ايشان را بميرانيد و بعضى اين حديث را تصحيح نموده اند و گفته كه قصه زيارت و منع
از استغفار پيش ازين بود و درين باب متاخرين علما منع كرده اند از اطلاق كفر بر والدين آنحضرت
صلى الله عليه وسلم بلكه بر جميع آباى وى صلى الله عليه وسلم تا آدم عليه السلام ذكره الشيخ في شرح
سفر السعادت و مثله في شرح المشكوة انتهى

فصل في رفع البناء على القبر

بدانکہ در رسالہ بنا ربختہ کردن بر قبر اختلاف علماست فی العالمگیریۃ ولا یجصص القبر و یکرہ ان یبنی علی القبر الخ وفی الدر المختار ولا یجصص ولا یطین ولا یرفع علیہ بناء وقیل لا باس بہ وھو المختار کما فی الکبریۃ السراجیۃ الخ وفی الطحطاوی وھذا فی تقیید الجواز علی ھذا القول بما اذا کان من اہل الصلاح لم یقصد بہ الزینۃ والتفاخر والاعلام تیہ فی الحرمۃ کما یفعل الآن من بناء الاحجار الرخام المذہبۃ وفی الشرنبلالیۃ عن البرھان یحرم البناء علیہ للزینۃ ویکرہ للاحکام بعد الدفن لا الدفن فی مکان بنی قبلہ و یعلم القبر بعلامۃ ابو السعود انتہی واذا خربت القبور فلا باس بتطیینھا تاتارخانیہ وھو الاصح وعلیہ الفتوی جواہر الاخلاطی ذکرہ فی العالمگیریۃ پس از عبارت درمختار ثابت شد کہ تجصیص قبر یعنی پختہ کردن آن وتطیین آن وبردی بنا بلند کردن بقول بعض لا باس بہ ست وہمین قول مختار ست وانچہ شیخ عبد الحق محقق دہلوی در شرح سفر السعادت نوشتہ موید مختار صاحب در مختار ست وآن حق ست ونص عبارت شیخ در شرح سفر السعادت اینکہ انچہ مصنف ذکر کردہ حق ست واحادیث صحیحہ درین باب وارد واصل سنت در زمان نبوت وخلفاے راشدین وصحابہ ہمین بود ولیکن بعد ازان این تکلفات در مقابر پیدا شد و مفاخرت ومباہات بدان راہ یافتہ ودر آخر زمان بجہت اقتصار نظر عوام بر ظاہر مصلحت در تعمیر وترویج مشاہد ومقابر مشایخ وعظما دیدہ چیزہا افزودند تا ازانجا ابہت وشوکت اہل اسلام وارباب صلاح پیدا آید خصوصًا در دیار ہندوستان کہ اعدای دین از ہنود وکفار بسیار اند وترویج واعلای شان این مقامات باعث رعب انقیاد ایشان ست وبسا اعمال وافعال واوضاع کہ در زمان سلف از مکروہات بودہ در آخر زمان از مستحسنات گشتہ واگر جہال وعوام چیزے کنند تقیید کہ ارواح بزرگان ازان راضی نخواہد بود وساحت کمال ودیانت ایشان منزہ ست ازان ودفن در جوار قبور صلحا وحضور وشہود در ساحت عزت ایشان موجب برکت ونورانیت وصفا ست انتہی

قد استتب تالیف الکتاب بعون الملک الوھاب افتتاح الشجرۃ واسماء الاسلاف الکرام رضی اللہ تعالی عنھم ورضوا عنہ یا الہ العالمین خالق الاولین والاخرین

بحق سید المرسلین امتنا علی حب حبیبک الاحمد ن المجتبی ومحمد ن المصطفی
صلے اللہ علیہ والہ وسلم وعلی حب محبوبک الحضرۃ الغوث الاعظم قطب العالم
مجتہد الشریعۃ امام الطریقۃ مقتدی الحقیقۃ الہادی الی المعرفۃ سید الاولیاء
نائب مناب الانبیاء الذی ترقی عن مقام وراء الوداء الی مقام الاخر میران محی الدین
سید عبد القادر الجیلانی البغدادی الحسنی الحسینی علی نبینا وعلیہ الصلوۃ
والسلام واحشرنا علے الملۃ المحمدیۃ وحب الحضرۃ الغوثیۃ بتوسل حضرات
المشائخ القادریۃ العالیۃ امین ثم امین علی عبد القادر شمس القادری عن مرشدہ
القادری المتخلص بعاصی تلقن عن ابیہ وشیخہ سیدہ ومولاہ قطب الوقت
الغوث فی المرتبۃ عالم العلوم العقلی والنقلی سید شاہ بہادر علی القادری البغدادی
اصلا والمیلانی فوری مولدا الذی استفاض بالفیض الروحی من الحضرۃ الغوثیۃ
وجاذہ ابوہ ببیعۃ کل واحد من ارباب الطرائق الاربعۃ القادریۃ والچشتیۃ
والنقشبندیۃ والسہروردیۃ وتلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ طفیل علی
القادری الذی استفاض بالفیض الروحی والجسمی من عمہ سید شاہ ذاکر علی
القادری ومن ابن عمہ سید شاہ غلام حسین القادری وتلقن عن ابیہ
وشیخہ سید شاہ روشن علی القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ مولانا
عبد القادر عرف شاہ عبد اللہ الجیلانی القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ
مولانا عمر معشوق اللہ القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سیدہ شاہ مولانا ہدایت اللہ القادری
تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ مولانا احمد القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ
عبد الجلیل القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ ابراہیم القادری تلقن عن
ابیہ وشیخہ سید شاہ شرف الدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ
احمد الثانی القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ قاسم الدین القادری

تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ علاء الدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ بدر الدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ شہاب الدین القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ احمد الثالث القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ قاضی القضاۃ مولانا سید شاہ شمس الدین شیخ ابی صالح نصر القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ الحافظ ومولانا تاج الدین غوث الآفاق سید شاہ ابی بکر عبد الرزاق القادری تلقن عن ابیہ وشیخہ امام الشریعۃ والطریقۃ والحقیقۃ والمعرفۃ مالک رقاب اولیاء اللہ تعالیٰ حضرت محبوب سبحانی قطب ربانی سید محی الدین شیخ عبد القادر الجیلانی الحسنی الحسینی علی نبینا وعلیہ الصلوۃ والسلام تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ ابی صالح موسیٰ تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ عبد اللہ جیلی تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ یحییٰ زاہد تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ محمد تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ داؤد تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ موسیٰ ثانی تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ عبد اللہ ثانی تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ موسیٰ الجون تلقن عن ابیہ وشیخہ سید شاہ عبد اللہ محض تلقن عن ابیہ وشیخہ امیر المومنین حضرت امام حسن المثنی تلقن عن ابیہ ابیہ وشیخہ امیر المومنین حضرت امام حسن علیہ السلام تلقن عن ابیہ وشیخہ حضرت امیر المومنین اسد اللہ الغالب علی بن ابیطالب کرم اللہ وجہہ تلقن عن ابن عمہ سید المرسلین خاتم النبیین احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وعلی آلہ واصحابہ وذریاتہ واولیاء امتہ الی یوم التناد تمت الشجرۃ القادریہ

حبذا قومی کہ دید حق بود دیدار شان	محو باشد در شہود سر غیب اسرار شان
جملہ در کہف فنا از ہستی خود خفتہ نیم	لیکہ بیدار اند خواب آلودگان بیدار شان
گرچہ اندائید خورشید جمال خود بگل	مشرق و مغرب گرفتہ پرتو انوار شان

از خدا خواهند هر ذات خود در ذات او
این بود ساعت بساعت سر استغفارشان

ریخته باران عرفان از سحاب مکرمت
شسته نقش حرف غیر از صفحهٔ پندارشان

هر یکی را با نوای از سودای دل بازارها
ز آتش شوق محبت گرمی بازارشان

یکدم از ظرف در و دیوارشان نشئین هست
صد گشایش از در و صد بستی از دیوارشان

کارشان جز نفی ذات و وصف و فعل خویش نیست
ای خدا چه بود که جامی را کنی در کارشان

خاتمه در بیان شواهد اثبات تعظیم ماثر قدم شریف حضرت سرور الانبیا سلطان الاصفیا روح الارواح دو عالم شفیع حضرت آدم شفیع المذنبین خاتم النبیین احمد مجتبی محمد مصطفی صلی الله علیه وآله واصحابه وسلم منقول از نمیقهٔ انیقهٔ واقف عالم علم عقلی ونقلی واقف راه خفی وجلی عاشق ازلی مولوی احسان علی الحنفی القادری السالاری مرشدآبادی که بخدمت فیض درجت مرشد ارشد خود پیر دستگیر غوث وقت قطب درجت خلاصهٔ اولیای متقدمین زبدهٔ اصفیای متاخرین امجد اولاد غوث الثقلین اکرم احفاد سید الکونین مظهر اسرار خفی وجلی غوث ازلی مولانا مولوی سید شاه مهر علی القادری الجیلانی الحسنی الحسینی رضی الله تعالی عنه وعن جمیع الاولیاء الصالحین بعرض تحریر آورده بودند اینکه

قبلهٔ جان وجهان هادی دوران مرشد کامل و دوامی زنگ آلوده را صیقل حلال مشکلات و کشاف معضلات لازال ظلال اقدامکم علی رؤسنا وعیننا بعد بجاآوری شرائط غلامی بعرض غلامان معلی میرساند که ورود شرف مورود کرامت نامهٔ ملازمان معلی بنام این ذره خاکپای غلام غلامان اعلی سبب عزت وافتخار گردیده وتارک فخر واعتبارم را بهفتم فلک رسانید خداوند تعالی عمر این جناب عالی را بر سر بندگان دور افتاده همواره برپا دارد بالش کرامت وافاضت صحیح وسالم داراد و علی الفور علی خلاف عادت معهوده واطوار مقرره باز دولت لثم قدم مبارک جناب مقدس در همین ایام نصیب فرمایاد و غلام ابدی اعنی بنده زاده بابامیان ابوطاهر سلمه الله تعالی وشفاه از صحیح عید الشفی تا این زمان که عرصه بیست روز است بعروض عارضه سوء الهضمی و نفخ ؛

وجع شکم و هزال بدن و بی رغبتی غذا مبتلا بوده اند و از دید حال ایشان موصوف حال همه اشتر و لهاے
ماندگان محض شورش و گلهٔ زیست امیدوارم که برای بیان موصوف آنچه که مرض نفخ و درد شکم
ایشان را که بمجرد خوردن طعام حادث میشود و دافع و هزال و لاغری بدن و بی رغبتی غذا را رافع شود
عنایت فرمودن و نیز در نیابا بتوجه خاص بر این بنده و معتقدان لی هندوستان داشتن مرعی گردد
ارشاد نا در باب جواز و وجوب تعظیم نقش قدم مشرف و مکرم جناب رسولنا صلی الله علیه وسلم آنچه
که از شرف منابعهٔ کتب محققین که جامع شریعت و طریقت اند و از تائیدات روحانی و توجهات
آسمانی آن آسمان تحقیقات و کوه تدقیقات این غلام ابدی را حسب استعداد و نافهمی حاصل
شده عرض میکنم همیکه کسیکه بر صراط حق و جادهٔ راست ثابت قدم است قدم در راه انکار این
مسئله نمیتواند نهاد و نه برای چه این نقش نقش قدم کدام جناب است که اگر ذره در مراعات تعظیم و اجلال
آنجناب و منتسبات آنجناب صلی الله علیه وسلم از کسے فتور می قصوری بظهور آید هر آئینه این
بی ادبی موجب حبط اعمال و سلب ایمان او گردد و العیاذ بالله منه خلاصهٔ تحقیق این مسئله مبنی
بر چند مقدمات است اول آنکه نقشے و اثریکه بچیزے منسوب است در نفس الامر این نسبت و
انتساب واقع بود یعنی آن نقش و اثر یا از عوض فرو آمدن آن چیز در شے دیگر مثل تخت و حجر وغیر آن وجود
گیرد و چنانچه اعجاز قدم شریف آن سرور بود که در احجار صلابه مثل موم فرو میرفت یا از در آمدن آن
چیز بر سطوح الواح منطبع گردد یا کسی آن نقش را بر طبق سماع اخبار که مفید یقین باشد مثل اخبار
صحاح یا حسان بر قرطیس یا غیره مرتسم ساخته باشد ثانی آنکه فضیلت و شرافت چیزیکه این نقش
و اثر با و منسوب است ثابت و متحقق باشد ثالث آنکه شرافت اشیا مستلزم شرافت آثار و نقوش
آن اشیا بوده است مثل آثار نبوی صلی الله علیه وسلم چنانچه مذکور است بجذب القلوب در باب
زیارت روضهٔ مطهره و مشرفه علی صاحبها الصلوة والتحیة زیارت مسجد قبا و دیگر مساجد و آبار
و اماکن و سائر آثار سید الانبیا صلی الله علیه وسلم غنیمت شمارد پس هر نقشیکه درآن سخن میرود
اگر مطابق نفس الامر است بر حسب شقوق مفصلهٔ مقدمهٔ اولی یعنی یا اثر قدم شریف است یا کسی آنرا

مطابق علیہ شریف کہ از صحاح یا حسان بپایہ ثبوت رسیدہ است مرتسم ساختہ است البتہ تعظیم
واکرام آن واجب ست واہانت واستخفاف آن حرام زیراچہ جمیع اعضای شریفہ و مجاورات
آن مثل لباس ولحیہ وشعر مبارک آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم وغیرہ واجب التعظیم لازم التکریم
اند واہانت واستخفاف آن کفر ست کما فی البزازیۃ من صغر شعر النبی علیہ السلام استخفافا
واہانۃ فکفر لاخلاف فیہ کذا فی الشفاء لقاضی عیاض علیہ الرحمۃ من سب النبی
اوعابہ اولحق بہ نقصا فی نفسہ او فی عضو من اعضائہ او فی دینہ او خصلۃ
من خصالہ فھو کافر لایقبل توبتہ ہرگاہ عظمت وشرافت اعضای شریفہ آنجناب از کتب
معتبرہ ثابت واستخفاف واہانت آن موجب کفر گردد پس بظہور صحت مقدمہ ثانیہ ثابتہ
بمقتضاے مقدمہ ثالثہ کہ استلزام دملازم است چگونہ شرافت وفضیلت بآثار ونقوش
آن ہمہ اعضاے واجب التکریم لازم نخواہد آمد زیراچہ تعظیم آثارات آن سردار وتبرک بنقوش
بعض اعضای شریفہ آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ بمدینہ منورہ موجود وزیارتگاہ
مردم نزدیک ودور اند ثابت ست **کما فی جذب القلوب المذکور للشیخ
الدھلوی** رحمہ در باب نہم در ذکر مسجد بنی ظفر سطری میگوید کہ در حجرہ کہ در جانب قبلہ
این مسجد ست سنگہا است کہ بروی آثار ست میگویند کہ آن اثر حافر بغلہ آنحضرت ست وبر سنگ
مانند اثر مرفق واقع ست گویند کہ آن حضرت بروی تکیہ فرمودہ ومرفق مبارک بروی نہادہ
برسنگ دیگر آثار اصابع ست ومردم بہ اینہا تبرک میجویند وہمچنین تعظیم وتکریم جمیع آثارات ومنتسبات
آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم مثل زیارت آبار سبعہ متبرکہ نبویہ وزیارت نقش حافر بغلہ ونقش مرفق
مبارک واصابع مقدس کہ بمدینہ شریفہ ماثور ومشہور اند وتعظیم وتقبیل حجر یکہ ثنایای مبارک
آن سرور را حین محاربت جبل احد مساس کردہ وآنرا بقرب جبل مذکور اندرون قبہ کہ مشہور
بقبۃ الثنایا ست بدیواری نشانیدہ اند وہمچنین زیارت حجر متکا کہ تکیہ گاہ آنحضرت واثر مرفق
مبارک ور آن نیز موجود ست وحجر متکلم کہ با آنحضرت کلام کردہ واین ہردو بمکہ معظمہ موجود

ومشهور اند پیش اہل حرمین الشریفین زادہما اللہ شرفا از علما و زہاد قدیماً وحدیثاً از ہمان
کتاب وکتب مناسک مذاہب اربعۂ حقہ ثابت ومتوارث ست زیراچہ شرافت وفضیلت
اشیا گاہی باعتبار نفس ذات آن اشیا قطع نظر از امور خارجیۂ آن میباشد مثل شرافت حضرات
انبیا واعضا شریفۂ آنہا علیہم السلام وگاہی باعتبار امر خارج کہ بآن اشیا مجاور بودہ میباشد
چون فضل وشرف منتسبات وآثار آنہا مثل شرافت آبار سبعۂ نبویہ واشعار متبرکۂ مصطفویہ
وآثارات محمدیہ چون تمثال نعلین وتمثال قدمین آن نبی الحرمین وسید الکونین زیراچہ فضیلتیکہ درین
آثار اعنی ببیر ونعلین واشعار ست ذاتی نیست از برای آنکہ نفس بیریت ونعلیت وشعریت
کہ قدر مشترک در سائر آبار ونعال واشعار ست اگر منشا ومنبت این ہمہ فضیلت بالوجہ پس
تخصیص این آبار ونعال واشعار بہ تعظیم وتبجیل چہ معنی دارد بلکہ این فضیلت آنہا از تمامی
نسب الیہا اعنی آنحضرت کہ اینہا بشرف شہود ومجاورت آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم مشرف شدہ اند
حاصل گشتہ واین ہمہ مذکورات خلاصہ وتفصیل مقدمۂ ثالثہ است ودلیل اثبات مقدمۂ ثالثہ
آنچہ کہ در فضیلت تمثال نعلین شریف بکتاب مدارج النبوۃ للشیخ المحقق الدہلوی
علیہ الرحمۃ مذکور ست بودہ است وآن اینست وبعضے علما تمثال نعل شریف
را در تالیف جدا بیان کردہ وفضل ونفع وبرکت آن بیان ساختہ ودر مواہب لدنیہ بتجربۂ آن
برای دفع وجع بنہادن آن تمثال در موضع وجع وحصول امن از بغی بغاۃ وغلبہ وحرز از ہر شیطان
مارد وشر ہر حاسد ذکر کردہ وقصائد در مدح آن وبیان فضائل
آن انشاد نمودہ انتہی ما فی المدارج پس درین وقت لائح وواضح ست کہ صورت مطلوب
بر لوح ثبوت بکمال وضاحت مانند قدم شریف بر احجار صلبہ نقش کالحجر گشت زیراچہ ہرگاہ کہ از بیان
فیض ترجمان صاحب مدارج کہ رئیس محدثین زمان ومستند علمای وقت اند واز تالیفات بعض اکابر
علما کہ مراد ازان امام جلال الدین سیوطی علیہ الرحمۃ اند فضل وشرف ونفع نقش نعلین شریف کہ ہمہ
برکات آنرا از مجاورت ومساس قدم مبارک آن سرور صلی اللہ علیہ وسلم حاصل گشتہ بود کما ثبات

رسیده باشد پس فضیلت وشرافت تمثال عین قدم شریف را چه پرسیدنی ست واگر نقش مذکور
مطابق نفس الامر نباشد بلکه آنرا کسی به تخیل وتخمین خود بر کاغذی یا سنگی مرتسم ساخته نام قدم مبارک
آن قدم صدق صلی الله علیه وسلم که سرهای پاکان زیر قدم او باد بران نهاده باشد پس برین تقدیر نیز
گو برهان قطعی تعظیم واجلال این قسم نقش از کتب معتبره ثابت نیست نفی تعظیم واهانت واستخفاف
آن لازم نی بلکه از راه ادب که درینجا فوق الامر ست گو در جای دیگر امر فوق الادب باشد اگر کسی
برعایت ادب مراتب تعظیم آن بجا آرد واز رحمت خدا وشفاعت سرور انبیا صلی الله علیه وسلم
امیدوارم که این تعظیم واجلال آن کس را از درجهٔ سلامت وجادهٔ استقامت بیرون نخواهد برد بلکه
وقوع آن که از غلبهٔ سلطان محبت وسطوت حاکم ادب گشته است متضمن انواع خیر ونعما از رحمت شمرده
خواهد بود وهر جا که نام او ست راهش بقدم ادب تعبان پیمود واز تحقیق این گره آن گره از کار نتوان کشود عاشقان
چه کار با تحقیق + ومضمون این مدعا از کلمات طیبات حضرات صوفیه علیهم الرضوان
بخوبی ثابت میتوان شد چنانچه مولانا حسین واعظ کاشفی علیه الرحمة که هم مقتدای علمای
شریعت ومستند عرفای حقیقت اند بکتاب رشحات خود که متداول ومعتبر عند الفریقین ست
ارشاد فرموده که اگر صورت بزرگی بر دیواری کشیده باشند در پای آن دیوار به ادب میباید رفت
پس پیش صورت قدم آن سلطان الانبیا که بزرگی همه بزرگان بطفیل خاک پای او ست صلی الله علیه
وسلم چگونه سر رشتهٔ ادب از دست داده شود ؎ دَ لُومُوا النَّفْسَ اَیُّهَا الْاَصْحَابُ طُرُقُ الْعِشْقِ
کُلُّهَا آدَابُ + اَعُوْذُ بِاللهِ مِنَ الْهَفْوَةِ وَالْغَفْلَةِ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مِنَ الْغَافِلِیْنَ وَوَفِّقْنَا
لِاتِّبَاعِهِ وَالْقِیَامِ بِاَدَبِهِ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ وارشاد یافته که عن که از حروف جاره است
برای چه معنی موضوع ست ودر رغبت که صلهٔ آن عن باشد چه معنی دارد مرشد تا حرف عن موضوع
ست برای بعد ومجاوزة واین معنی بسه طور متصور میتوان آمد یکی انتقال یک شی از شی دیگر چون
اَدَّیْتُ الدَّیْنَ عَنْهُ ای زایل کردم دین را که شی اول ست از وی که شی ثانی ست سوم
بالحاظ صورت اول وصول آن شی را بشی ثالث اعتبار کرده شود چون رَمَیْتُ السَّهْمَ

عَنِ القَوسِ ای زائل ساختیم تیر راکہ شئ اول ست از کمان کہ شئ ثانی ست بوصول آن بسوے
صید کہ شئ ثالث ست سوم بوصول چیزی فقط بطرف شئ ثانی بلالحاظ صورت اول عنی زوال
آن شئ اول چون اَخَذتُ عَنهُ العِلمَ ای علم را ازوی بخود رسانیدم بی آنکہ علم مذکور را معلم زوال
شود و وقتیکہ حرف مذکور صلہ لفظ رغبت کہ بمعنی خواہانی کردن ست واقع شود معنی مانند
آن لفظ راسلب وزائل کند چون رَغِبَ ذَیلٌ عَنہُ ای زال رغبتہ عنہ کما فی الصراح رغبت
عنہ ای لم اُرِدہُ وزہدت فیہ والزہد ہو ضد الرغبۃ وہمچنین ست حال لفظ
اشتغال پس معنی حدیث شریف فَمَن رَغِبَ عَن سُنَّتِی فَلَیسَ مِنّی ای عن ازال واسلب
رغبتہ عن سنتی فلیس منی باشد باقی حالات این بندہ ابدی زبانی حامل عریضہ ہذا واضح
غلامان معلّی خواہد شد وہرچہ از تعویذات وغیرہ عنایت شود بدست ہمین کس عنایت فرمودن مرضی گردد زیادہ ادب

نقل النقل استفتای پنجاب کی مع مواہیر یہ ہی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

چہ میفرمایند علمای دین ومفتیان شرع متین درحق امکان وجواز رؤیۃ اللہ تعالی بچشم سر در حالت
بیداری ہر اولیاء ہمہ را جائز ست یا نہ پس اگر جائز ست منکر آن کدام مذہب دارد چنانچہ در شرح عقائد
وتفسیر بیضاوی ومدارک وزاہدی وحسینی وجواہر دنیا تیج وغیرہ امکان وجواز آن نوشتہ است
ومنکر آنرا معتزلہ نوشتہ پس نزد علمای اہل سنت وجماعت منکر دیدار خدای تعالی را در دنیا معتزلہ باید گفت
یانی وہرکہ قائلین جواز وامکان رؤیۃ اللہ بحاسۃ البصر فی الدنیا را کافر گوید بموجب عقیدۂ اہل سنت
وجماعت آن کفر برد عود کند یانی اما عبارت شرح عقائد نسفی سن سعدالدین تفتازانی این ست
ورؤیۃ اللہ تعالی یعنی الانکشاف التام بالبصر وہو معنی اثبات الشئ کما ہو بحاسۃ البصر الخ جائزۃ
فی العقل واجبۃ بالنقل الخ وہذا مشعر بامکان الرؤیۃ فی الدنیا الخ والاختلاف فی الوقوع لیل الامکان
اما در تفسیر زاہدی در معنی آیۃ لن نؤمن لک حتی نری اللہ جہرۃ نوشتہ عبارتہ والآیۃ ردٌّ علی المعتزلۃ
کہ ایشان در نفی رؤیۃ بدین آیۃ حجت کنند وگویند اول الدلائل علی نفی الرؤیۃ

فی الدنیا والآخرہ بہذہ الآیۃ الخ جواب گویم ایشاں را صاعقہ نہ بخواستن دیدار رسید بلکہ بکفر ایشاں رسید کہ ایمان موسی را معلق کردند بشرط رویت ہکذا فی المدارک فی معنی ہذہ الآیۃ المذکورۃ ایضاً فیہ اسے در زاہدی در معنی آیۃ قولہ قولہ تعالی رب ارنی انظر الیک نوشتہ عبارتہ قال بعض العلماء رؤیۃ اللہ تعالی فی الدنیا من المحالات لا من الجائزات ہذا خطاء لان موسیٰ سئل الرویۃ فی الدنیا فلو کانت الرویۃ فی الدنیا من المحالات لکان موسیٰ مع انہ کلیم ربہ وحبیبہ وعبدہ سائلاً من اللہ تعالی شیئاً محالاً ولا تظن بہ ذلک ولا ببنی من الانبیاء الخ فدل انہ جائز ان یری فی الدنیا ایضاً در معنی آیۃ مذکور نوشتہ عبداللہ ابن عمرؓ در طواف گاہ ایستادہ بود امیر المومنین عثمانؓ ابن عفان برو گذشت وسلام کرد جوابش نداد عثمانؓ شکایت او نزد امیر المومنین عمرؓ کرد کہ پسر تر اسلام کردم جوابم نداد حضرت عمر بہ پسر خود عتاب کرد وفرمود تو فضل عثمان را ہنوز ندانستی کہ در سلام دے جواب ندادی گفت کنا نری اللہ فی ذلک الزمان یعنی در ہنگام خدای تعالی را میدیدیم وخدای تعالیٰ مرا میدید در آں وقت از خود و از سلام عثمان خبر نداشتم انتہی وہمچنین امکان وجواز رویت در تفسیر حسینی وینابیع ومواہب وبیضاوی وغیرہ نوشتہ است پس اگر جائز است برای خدا ورسول خدا این استفتار امزین سمواہیر دستخط خود کنند بینوا توجروا الجواب بموجب فرمودہ اہل سنت وجماعت منکر دیدار اللہ تعالی در دنیا معتزلی ست وہر کہ قائلین را بجواز رویۃ اللہ تعالی بحاسۃ البصر در دنیا حکم کفر کردہ او چندین علمائے کبار ومشائخ کبار را نسبت کفر کردہ او خود کافر ست

۳	۲	۱
مولوی گنج بخش مہاری	مولوی غلام فخر الدین مہاری	مولوی نور اللہ مہار شریف
۶	۵	۴
مولوی نور بخش سجادہ نشین مولانا نور محمد	مولوی غلام رسول سکنہ جندبر بہاول پور	مولوی عبد اللہ المعروف برادر بخش پاک سیٹھے

۷	۸	۹	۱۰
مولوی الٰہی بخش سجادہ نشین شاہ سلیمان	مولوی نصیر بخش سکنہ گکھران	مولوی غلام فرید صاحب	عبد الوہاب خیرپوری
۱۱	**۱۲**	**۱۳**	**۱۴**
عبد الشکور خیرآبادی	مولوی محمد مہاری	عبد الوہاب	غلام رسول ظفروی
۱۵	**۱۶**	**۱۷**	**۱۸**
امام الدین اہیوری	عبد الرحمن خیرپوری	ابو الحسن	مولوی شرف الدین اہروی
۱۹	**۲۰**	**۲۱**	**۲۲**
محمد اکرم سکنہ جیلی دان	غلام فخر الدین سکنہ جیلی دان	محمد ذو الفقار سکنہ قریہ محمد عظیم	سلطان محمد ہمشیرہ عبد الرحمن کلوری
۲۳	**۲۴**		
مولوی بدر الدین سکنہ کوٹ قائم رئیس	ختمہ مولوی عثمان سکنہ لولیا نواحی بہاول پور	انکار امکان رویۃ اللہ تعالیٰ مطلقاً اعتزال است صریح اگر قائل بجواز آن در آخرت و انکار امکان رویۃ است در دنیا پس فی الحقیقت از معنی امکان و نیز اعتزال بر وی عود میکند زیرا که نفی الامکان فی الدنیا یستلزم نفیه فی الآخرۃ واللہ اعلم بالصواب	
۲۵	**۲۶**	**۲۷**	**۲۸**
مولوی عبد الرحمن سکنہ دہلی علاقہ بیکانیر	شیخ محمد سکنہ رحموکا	مولوی خدا بخش ابن مولوی عبد اللہ ملتانی	مولوی عبد الرحمن ابن [illegible] عبد اللہ ملتانی
۲۹	**۳۰**	**۳۱**	**۳۲**
صالح محمد ملتانی	حافظ جان محمد ملتانی	غلام یٰسین ملتانی	مولوی امام بخش ملتانی
۳۳	**۳۴**	**۳۵**	**۳۶**
مولوی محمد عمر تونسوی	گل محمد دہنی	یار محمد سنگھری	علی محمد تونسوی
۳۷	**۳۸**	**۳۹**	**۴۰**
محمد حسین پشوری	شمس الدین سکنہ دائرہ دین پناہ	عبد الرحمن تونسوی	شیخ احمد تونسوی
۴۱	**۴۲**	**۴۳**	**۴۴**
مولوی حکیم اللہ سکنہ ڈیرہ غازیخان	قاضی محمد حسین سکنہ ڈیرہ غازیخان	محمد یار	علی محمد لولڑی
۴۵			
شہ عالم	در شرح عقاید عضدی شیخ جلال الدین دوانی الحنفی نوشته		

[illegible]

در معنی وهو تعالی مرئی الرائی بعین باصرة الحسن غیر موازاة ومقابلة وجهة بل عند الاشعری واتباعه تلک الشرائط اسباب عادیة فیجوز الابصار بدو منها فی هذه النشاره کما ان اعمی الصین یری بقعة اندلس وکل موجود ممکن الرویة عنده کالاصوات والطعوم والالوان واستدلوا علی جواز الرویة بالنقل والعقل اما النقل فقوله تعالی حکایة عن موسی رب ارنی انظر الیک الخ ان سوال موسی الرویة تدل علی امکانها الخ و در شفای قاضی ابو الفضل عیاض نوشته عبارته والحق الذی لا شک فیه مشاهدة من الغیب الذی لا یعلم الا من علمه الله تعالی الخ فاذا قوی الله تعالی من شاء من عباده واقدره علی حمل اعباد الرویة لم یمتنع فی حقه

۴۶ فقیر محمد کرم کوہی — فقیر یار محمد کو ہندی

۴۸ مولوی سرفراز سکنہ دیرہ اسمعیل خان — ۴۹ زندہ علی سکنہ دیرہ اسمعیل خان — ۵۰ مولوی محمد امین تونسوے

۵۱ مولوی زین الدین کمندی — ۵۲ غلام مرتضی گکھرے — ۵۳ محمد مراد سکنہ جھاد سطینے

۵۴ اسد علی سکنہ راجن پور — ۵۵ مرید غوث تو ہندوی

رویة الله تعالی فی الدنیا بحالة البصر فی النقطة جائزة عند ابی حنیفة رحمه ومنکره معتزلی ومن قال لم تر رویة الله تعالی فی الدنیا بحاسة البصر انه کافر یعنی الکفر الیه

۵۶ مولوی مصلح الدین سکنہ دائرہ دین پناہ — ۵۷ مولوی محمد شاہ عالم — ۵۸ حاجی شرف الدین سکنہ ٹاک — ۵۹ غلام نبی تونسوے

۶۰ جان محمد سکنہ ٹاک — ۶۱ مولوی محمد اشرف سکنہ ٹاک — ۶۲ غلام محمد رسولپورے — ۶۳ عزیز الله سکنہ لتا

۶۴ خالق داد تونسوی — ۶۵ احمد گل سکنہ کرار علاقہ کوہاٹ — ۶۶ صالح محمد کلاچوی — ۶۷ مولوی خدا بخش سکنہ کوٹ چھٹہ

۶۸ فتح محمد سکنہ ذراین — ۶۹ حافظ احمد یار ایکڑی — ۷۰ قاضی غلام محی الدین سکنہ کالاباغ — ۷۱ غلام فرید مہارے

۷۲ مولوی احمد تونسوی

انتباہ جب یہ فتوی جی پور پہنچا مولوی سلیم الدین نارنولی سلمہ الله تعالی نے یہ عبارت لکھ کر گواہی کی الجواب بالصواب والمنکر منکر مخطی علیه العذاب الا تری من لا یری امکان

روئیۃ اللہ تعالی بحاسۃ البصر فی دار الدنیا لانہ فاقد البصر والبصیرۃ وہل ہذا الا شریعۃ السرمدیۃ ولا ینکر الرؤیۃ الا من لا رؤیۃ
لہ فی الروایۃ والدرایۃ ومن یہدہ من لم یکن لہ من اللہ الہدایۃ واللہ تعالی علی من ان یقول العبد بجواز رؤیتہ ومن کفر مثبت الرؤیۃ فیکفیہ
یعود الیہ فعلیہ علیہ الدلائل العقلیۃ والنقلیۃ علی اثبات الرؤیۃ اکثر من ان یحصی او فر من ان یلی واللہ تعالی یہدی من یشاء من آمن بانہ
لا یری والسلام علی من اتبع الہدی العبد الاثیم سلیم الدین سلیم عاملہ اللہ تعالی بلطفہ حافظ نور محمد صاحب نے یہ فقرے تحریر کیے
اور گواہی لکھی اصاب من اجاب وہل ہذا الا فصل الخطاب فانہ لا مراء ولا افتراء عند من رأت مرآت روئیۃ صافیۃ عن کدر الکدر
ومنزہات طویۃ حافیۃ عن صدر الصدق فی ان رؤیۃ خالق الرائی والمرئی وجاعل العینین الحاجبین بلا حاجب والبین ممکنۃ
جائزۃ الوقوع شائعۃ الشیوع فی الدنیا وواقعۃ واجبۃ الظہور وثابتۃ الحصول فی العقبی ولا یری انکار با الا من لا یری
وانکار ہا من المنکرات وہیہات ہیہات لمن انکر المعروفات العبد المعتصم بحبل رحمۃ اللہ الصمد حافظ نور محمد
غفر اللہ لہ خاکسار نے اسطرح لکھکر اپنا نام لکھا الجواب بالصواب مقرون بالحق والمجیب مثاب بے اصحاب منکر روئیۃ خدا تعالی
را قطعا معتزلی باید شمرد مکفر مومن عامی بنا حق خود مستحق کفر میگردد چہ جائیکہ نسبت کفر بصالحان و بزرگان نماید منکر روئیۃ
چنانکہ خود ازین عطیہ عظمی محروم ست ہمچو خویشتن دیگران نیز می شمارد بحکم آیہ کریمہ من کان فی ہذہ اعمی فہو
فی الاخرۃ اعمی در دنیا وعقبی ازین نعمت بی بدل بی بہرہ ست وخواہد بود اما امکان روئیۃ ازین حدیث
قدسی خود مبرہن ست تجوع ترانی یعنی گرسنہ باش خواہی دید مراد در دنیا ظاہر است روئیۃ حق سبحانہ وتعالی بحاسۃ
البصر ازین حدیث شریف ثابت ست قال النبی صلعم اجیعوا بطونکم واظمئوا اکبادکم واعروا اجسادکم ترون اللہ
عیانا عیانا عیانا پس منکر جواز روئیۃ خدای تعالی مخالف قرآن وحدیث میکند بالیقین معتزلی ست ومقر جواز
روئیۃ را ہر کہ کافر میگوید لا ریب خود بر خود کفر لازم میکرد واللہ اعلم بحقیقۃ وانا لا انکفر احدا من اہل القبلۃ
العبد المذنب محمد الحسنی الحسینی محل غیرت ہے کہ ہمارے منکر صاحب مہار ایک حاجی نجم الدین پیر زادہ کو کافر کہکر
بہتر دیندار علما فضلا کی مہرون سے اعتزال وکفر کے مستحق ہو چکے اور اب فرمایا کہ حاجی نجم الدین نے ان بہتر آدمیون کو
کفر میں ڈالدیا حالانکہ بعضے ان میں فقیر صاحب ارشاد مالک خانقاہ بھی ہیں باشندہ اولاد حضرت حافظ نور محمد
مہاروی قدس سرہ کی جو فاضل اجل فقیر اکمل مرشد وقت ہادی خلقت اور میان الہ بخش صاحب اچھے عالم خوب
فقیر متقی صاحب خانقاہ خادم عباد اللہ سجادہ نشین شاہ سلیمان علیہم الرحمۃ والغفران کے پوتے بھی ہیں اور سوائے

دادا بخش صاحب شاگرد رشید مولوی فضل حق خیرآبادی کی ماہر فنون مولوی شرف الدین صاحب ہم فقیر
تارک ہم عالم متبحر مولوی فخر الدین صاحب جو ملک پنجاب مین نہایت معتمد و مستند ہین اس فتویکی مصدق ہوئے بحکم مخبر صادق
صلوات اللہ علیہ لا یجتمع امتی علی الضلالۃ بہتر عالمون بزرگونکا غلطی پر جمع ہونا بیشک غلط ہی ان ہی الا
خسران مبین فائدہ مشفق ظریف وسلیم مولوی سلیم الدین تسلیم صاحب نے اسجگہ ایک حاشیہ لکھا اور ہونا گیا
حسن اتفاق ہی تطابق اعداد مثبتین دیتہ کا جنکی تکفر ہوی مولوی منکر صاحب ساتھ اعداد شہدای کربلا کی کہ بہتر
ہی تھی اور تعداد جگر پارہ ہای حضرت امام حسن رضی کی کہ بقول اصح بہتر ہی تھی گویا مکذب ان علمای سابق العدد
کا عدیل و مثل ہی قاتلان شہیدان کربلا اور متبعان یزید علیہ ما استحقہ کا اور ہمسر ہی زہر دہندگان امام ہمام
حسن مجتبی علیہ التحیۃ والثنا کا علاوہ برین فرق ضالہ بھی بہتر ہی ہین گویا مکذب ان بہتر علما کا مورد ہوا
اون عقوبات کا جو بہتر فرق ضالہ پر وارد ہوتی ہین اور ہونگی ~~ دو ہر سخنی نکتہ تا اسرار نہانست +
گوگوش کہ شنود و کو دل کہ بداند + سلیم الدین تسلیم + رقعہ بنام بعضی یاران + برادران عزیز میر ارشد علی
و قادر شاہ و قادر بخش و شیخ منور الدین عرف ملا منو بہ تکمہ اللہ الی سواء السبیل اس فتویکے آنیکا باعث جو تم
صاحبون نے کئی بار بار اسرار پوچھا تھا شغل تحریر وغیرہ سے اتنے دن تک نہ لکھ سکا اب مختصر لکھتا ہون حضرت
سلطان التارکین قدس سرہ کی اولاد مین ایک پیرزادہ حاجی نجم الدین نام ذاکر شاغل شاہ سلیمان علیہ الرحمۃ
کے خلیفہ ہین اون کے پاس کوئی مرید مولوی عبد الغنی معمی الدہ مولوی اسمعیل ملازم ٹونک کا گیا اور عرض کیا کہ خدا کا نام
بتا و تھا ہی کہ اوسنے کہا اگر تجدید بیعت کرو تو بتایا جاوے اوسنے تجدید کی یہ خبر سنکر سنکر جیو کو حاجی جیو سے عداوت
پیدا ہوئی اوسنے مضمین برا کہنا شروع کیا رفتہ رفتہ کہین فی کر جواز رویت الہی بحجۃ امت رسالت پناہی صلعم آگیا
حاجی صاحب مقر جواز ہوے اور مولوی صاحب منکر ہوکر مجوز کو کافر کہنے لگے آخر عرس خواجہ خواجگان قدس سرہ مین
باہم مقابلہ مواجہہ ہوا مولوی صاحب اور حاجی صاحب بیضاوی شریف کا مطلب اور عبارت پڑھنی مین کسیقدر سبب سے
مقصر رہے خواہ باعث مجمع کثیر خواہ مقابلہ باہم خواہ بعلت موجودی بعض اہل علم چار و ناچار سب صاحبون نے
مولوی سلیم الدین صاحب سے عبارت پڑھوا کر مطلب معلوم کیا تو جواز و امکان رویت اوس سے واضح ہوا حاجی جیو
غالب آے مولوی صاحب اوس انبوہ کثیر مین خفیف و ملزم ہوئے تاہم حاجی جیو کو کافر کہنا نہ چھوڑا اور جہر کر مولوی سلیم الدین صاحب

ساد وہ بچہ کہنے لگے بالاجبار ایک سوال لکھکر حاجی صاحب مذکور نے اپنے پیر شاہ سلیمان کے عرس مین
مجمع فضلا مین پیش کیا سب نے روایات صحیحہ سے لکھدیا کہ رویۃ خدا ممکن اور منکر اسکا معتزلی اور کافر کہنے
والا مقر رویت کا خود کافر ہوگیا جب یہ فتوی یہان پونہچا منکر جیو نے امام الدین سے فرمایا کہ حضرت عائشہ رض کی
روایت سے ثابت ہی کہ آنحضرت کو بھی دیدار خدا کا نہین ہوا اور حضرت موسی کلیم اللہ جیسے نبی محروم رہے اور زاد نہین
حکم ہوا انس ترانی کا کسی اور ولی وغیرہ امتے کو پھر کیونکر جائز ہو سکے جن لوگون نے اس فتوی پر مہرین کین حاجی
نجم الدین نے ان سبکو کفر مین ڈالدیا امام الدین بیعلمی کے سبب نام کتاب کا بھولا مگر حضرت عائشہ رض کا نام لیکر یہ
بیان آگیا عاصی نے حضرت ام المومنین رض کی روایت دیکھی تو معلوم ہوا کہ ام المومنین نے اس حدیث کو مرفوع
نہین کیا یعنے آنحضرت صلعم کا فرمانا نہین بیان کیا پس فقط انھین کا قول ٹھرا اور یاد رہی کہ یہ معاملہ رویت کا
شب معراج کو مکہ معظمہ مین گذرا حضرت عائشہ صدیقہ رض اوس زمانہ مین خورد سال ہونگی اور آنحضرت کا نکاح
ان سے مدینہ منورہ مین ہوا پس باوجود عدم موجودی خورد سالگی کے انکا قول بخلاف عبداللہ بن عباس رض اور
اجماع صحابہ و تابعین و تبع تابعین کی کیونکر تسلیم کیا جاوے ہمارا مذہب اجماعی ہی اور اجماع رویت الہی آنحضرت
کو ثابت ہے اور احادیث بھی صراحۃً اسپر دال ہین چنانچہ مشکوۃ شریف کے باب المساجد و مواضع صلوۃ
مین ہے حدیث عن عبد الرحمن بن عائش قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رایت ربی عز وجل فی احسن
صورۃ فقال فیم یختصم الملأ الاعلی قلت انت اعلم قال فوضع کفہ بین کتفی فوجدت بردہا بین ثدیی فعلمت
ما فی السموات والارض الخ رواہ الدارمی یعنے فرمایا رسول خدا صلعم نے دیکھا مینے پروردگار اپنے عزیز اور
بزرگ کو بیچ اچھی صورت کے پس پوچھا کس چیز مین جھگڑتے ہین فرشتہ مقرب کہا مینے تو ہی خوب جانتا ہی
فرمایا پھر رکھا ہاتھ اپنا اللہ نے درمیان دونو شانون میری کے پس پائی مینے سردی اوسکی درمیان سینہ اپنے کے
پس جان لے مینے وہ چیز کہ تھی بیچ آسمانون اور زمین کے آخر حدیث تک اسی کتاب کی اسی باب مین معاذ ابن جبل
کی حدیث مین مذکور ہے فاذا انا بربی تبارک وتعالی فی احسن صورۃ فقال یا محمد قلت لبیک ربی قال فیم
یختصم الملأ الاعلی قلت لا ادری قالہا ثلاثا قال فرایتہ الخ رواہ احمد والترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح
یعنے فرمایا نبی صلعم نے پس ناگاہ دیکھا مینے پروردگار اپنے بابرکت اور بلند قدر کو بیچ اچھی صورت کے یعنے

اچھی صفت کی پس کہا ای محمدؐ کہا مینے حاضر ہون ای رب میرے فرمایا کس چیز مین جھگڑتے ہین فرشتے
نزدیکی والے کہا مینے نہین جانتا ہون یہی کلمہ تین بار خدا نے پوچھا اور مینے یہی جواب دیا پھر دیکھا مینے
اللہ کو آخر حدیث تک ان دونون حدیثون سے رویت اور غیب دانی آنحضرتؐ کی آشکارا ہی ایک اور حدیث
مین بھی فرمایا نورانی اراہ دوسرے ابن عباسؓ سے حدیث نقل کی ہی امام محمدؒ نے اسطرح پر کہ کسی نے حضرت امام
سے پوچھا کہ آیا دیکھا پیمبرؐ نے شب معراج مین اپنے پروردگار کو امام نے فرمایا ہان دیکھا سائل نے
پوچھا ام المؤمنین جو فرماتے ہین خلاف اسکے اوسکا کیا جواب امام نے فرمایا کہ اجماع رویت پر ہی اور ابن
عباس سے جو پوچھا تو اونھون نے جواب مین فرمایا رآہ رآہ یعنی دیکھا دیکھا آنحضرت نے پروردگار کو یہان
تک لفظ رآہ کہتے رہے کہ کہتے کہتے دم اونکا ٹوٹ گیا تیسرے ابو الحسن علی بن اسمعیل اشعری اور جماعت
انکے یارونکے نے کہا ہی ان رای اللہ ببصرہ وعینی راسہ یعنی تحقیق دیکھا آنحضرت نے خدا کو ساتھ
بینائی اپنی کے اور دو آنکھون سر کی ای بھائیو توفیق دے تمھین اور سب مسلمانونکو اللہ جلشانہ راہ راست
کی جانو اور یقین مانو کہ رویت آلہی جناب رسالتمآبؐ کا خاصہ ہی جسطرح کلیم ہونا حضرت موسیٰؑ کا
خاصہ تھا یہی حکمت تھی جو حضرت کلیم اللہ دیدار کی تاب نہلائے باوجودیکہ حضرت عزت جلّ علی نے
فرمادیا تھا فَاِنِ اسْتَقَرَّ مَکَانَہٗ فَسَوْفَ تَرَانِیْ یعنی اگر ٹھہر جائیگا تو اپنی جگہہ پر دیکھیگا تو مجکو
ازبسکہ یہ دولت عظمی خاصۃً میرے پیمبرؐ کو نصیب ہونی تھی لہذا حضرت موسیٰؑ تجلی کی تاب بھی نلا سکے
چہ جائے رویت کاملہ پس اب یہی آیت دلالت کرتی ہی دیدار پر اور لن ترانی فرمانا حق تعالی کا نہین انکار مطلق
بلکہ اخبار فرمایا اور دلیل اسکی ان استقر مکانہ موجود ہی معتزلی اسی لفظ لن ترانی سے بہک کر منکر جواز
دیدار کے ہوئے جو کوئی اب بھی منکر ہو پیرو معتزلیونکا ہی جسطرح بعض مخصوصان حضرت کلیم اللہؑ اونکے
معیت و توسط سے مشرف بہ سماعت کلام حق ہوئے اگر مخصوصان امت خیر الورا صلعم یعنی اولیاء اللہ
مثل ابو حمزہ بغدادی اور حضرت بایزید قدس سرہ بھی مشرف بدیدار ہوئے تو کیا عجب جو فنا فی اللہ ہون
کیا عجب کہ دیدار سے شرفیاب خاطر خواہ ہون اللہ تعالی اتباع شرع شریف کا اور عشق اشرف الانبیاؐ
کا سب مسلمانونکو نصیب کرے اللہم سہل کل صعب بحرمت سید الابرار و آلہ الاطہار سہل سہل سہل ایک حاشیہ

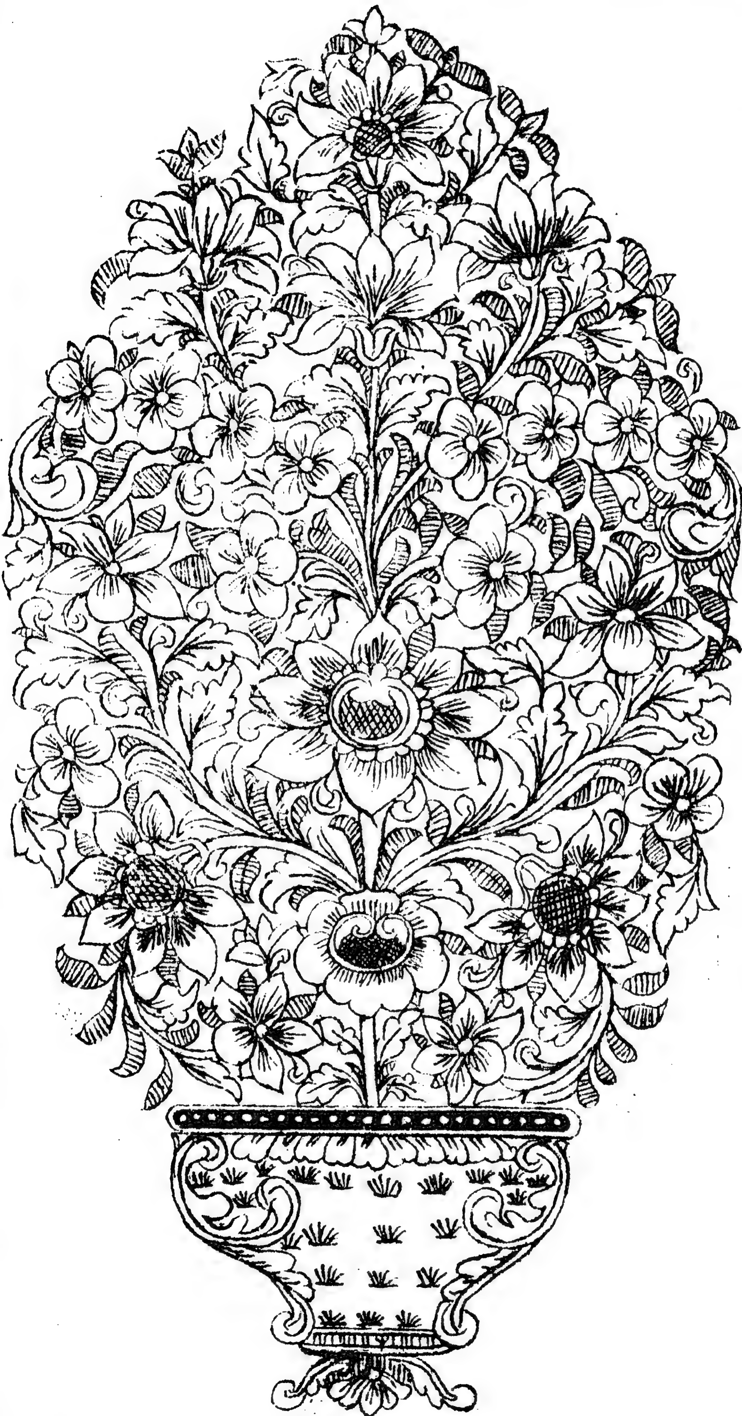
مولوی سلیم الدین صاحب نے لفظ خاصہ پر اس رسالہ کے دیکھتے وقت خوب لکھا ہی قولہ رویت الٰہی جناب رسالت
پناہی کا خاصہ ہی اور مصداق و موید اس مقال صدق مآل کا وہ حکایت ہے کہ کتب قضایا موسومی مین جو اجمیر شریف مین
بوقت پیش ہونے معرکے کے حاجی نجم الدین صاحب نے میرے پاس بھیجی تھی خلاصہ اوسکا یہ ہی کہ نہ عطا کی
خداوند کریم نے دولت دیدار اپنے حضرت موسیٰ کو محض اسواسطے کہ یہ دولت عظیم اور یہ نعمت فخیم خاص
امانت مخزون و عطائے مکنون ستے واسطے رسول امین محبوب رب العالمین صلی اللہ علیہ وسلم کی ۱۲
سلیم الدین تسلیم

قطعہ تاریخ ضمیمہ کا یہ ہی

تشبیہ دے قدم کو جو منکر نے بت سے اہ + سن اہل دین پکارے الٰہی تیری پناہ
بعضون نے التماس یہہ عشاق سے کیا لکھیے وہ روایتیں کہ نہو جنمین اشتباہ +
ہون دال بھی وہ کثرت اقدام پر ضرور ہو تاکہ منکرون کا ہر نہج روسیاہ + پھر بعد ازان نذاکرہ بھی مولوی سے ہوا
تا عام و خاص کیے نہ عقیدے کرے تباہ + ہر چندان قصص سے مین رہتا تھا دردور + غفلت سے اپنی آپ ہی
شرمندہ عذر خواہ + مارا ہے جوش جب ہمیر نے دل پر آہ + پس دیکھنے کتاب لگا شام اور پگاہ + لکھیں غرض
روایتیں کتنی یہہ دیکھہ بحال + اکثر ہین جنمین کثرت اقدام پر گواہ + مشتاق تھے لطیف و رشید و سلیم طبع +
اور فضل حق نے نور محمد نے کی نگاہ + ان کے علیوہ اور بھی جس جس نے یہہ سنین + کی آفرین ہر اک نے کہا سب نے واہ واہ +
اور دی ندا یہہ ہاتف غیبی نے بھی پکار + ہین منکر قدم کیلیے تیر بے پناہ + طبع چون یافت زین مقالہ شرف +
فیض فرماشدہ طرف بطرف + ہاتف از خلد خوش ندا در داد + اے مولف بیا کشود غرف +

تمت

الحمد للہ کہ درین زمان برکت اقتران کتاب لا جواب مسمیٰ باثبات الاستمداد والسماع بالیستلذبہ الاسماع تصنیف
نیر سپہر ذکاوت قمر اوج فصاحت مولوی عبید اللہ بن مولانا محمد بخش غفر اللہ لہ و للوالدیہ حسب ارشاد جناب
معلے القاب قطب الوقت والزمان غوث الدہر والمکان جناب حضرت سید شاہ علی عبد القادر شمس القادری
الحسنی الحسینی المشتہر بہ شاہ مرشد علی القادری الحنفی المیندسے پوری وطنا والبغدادی مولدا دام فیضہ
بحسن سعی عزیزی خواجہ احمد حسن صاحب سلمہ در مطبع نامی واقع لکھنو بماہ صفر المظفر سنہ ۱۳ہجری
قدسی مطابق ماہ دسمبر سنہ ۱۸ عیسوی مطبوع شد فقط

قطعات تاریخ طبع از نتائج طبع نقاد و قاد سخنور شاعر نامور معنی پرور حضرت مولوی مفتی غلام سرور القریشی اللاہوری عم فیوضہ دام برکاتہ

نسخۂ اثبات استمداد وہ صل علےٰ | درسماع و نیز در امداد شد مطبوع عصر
از سروش دل پئے تاریخ طبع این کتاب | زد ندا سرور کہ استمداد شد مطبوع عصر

۱۳۰۱ھ

ایضاً

نسخہ مطبوع کیا اثبات استمداد ہے | خانۂ دین مین کھلا ہی جسسے باب امداد کا
نے سر اندیشہ سرور بہر سال انطباع | بولا ہاتف چھپ گیا یہ نسخہ استمداد کا

۱۳۰۱ھ

قطعہ تاریخ از طبع عالی خوش اوقات فخوش اسلوب مولوی حاجی محمد یعقوب صاحب منصرم مطبع نظامی زاد اللہ احسانہٗ

عالم باعمل عبید اللہ | واقف راہ حق ادیب لبیب
چہ کتاب نوشت صل علےٰ | ہیچکس راچنین نگشت نصیب
کرد ثابت سماع و استمداد | دور از جہل با علوم قریب
متفکر شدم پئے تاریخ | این رسالہ دمے کہ شد ترتیب
سر بدعت برید اے یعقوب | بزبان آمدہ عجیب و غریب

قطعہ تاریخ طبع زاد جناب مولوی محمد عصمت اللہ صاحب متخلص بہ انسخ ساکن کلکتہ

درین سال مبارک ساعت خوش | چو شد مطبوع این انور کتابے
برائے سال طبعش کلک انسخ | رقم زد نادر و بہتر کتابے

۱۳۰۱ھ

ایضاً

ہوئی نہ ارباب طریقت شاد ہوئی لشاش ان | مطبع نامی مین ہی یک نسخۂ نامی چھپا
مجکو سال طبع کا انسخ ہوا جسدم خیال | نسخۂ روشن چھپا ہی آج ہاتف نے کہا

۱۳۰۱ھ

قطعہ تاریخ طبعزاد مولوی تحریر منشی خوش تحریر و تقریر از علوم معقول و منقول ماہر مولوی محمد عبد الرحمن ابو طاہر سلمہ القادر

بفضل خدا از براہین قاطع	شدہ آشکارا کہ شان غنا
چو کردیم فکر سن طبع مطرب	بگوشم ندا زد لسان غنا
بگو از سر حرف ز نگولہ طاہر	پسندیدہ آمد بیان غنا

۱۳۰۱ھ

اشتہار

جن حضرات بہ ترصفات کو کوئی دیوان یا مثنوی یا کسی قسم کی کتاب مگر خلاف مذہب شریعت اور قانون کے نہو تو راقم بہت کفایت سے خوشخط عمدہ چھپوا دے گا اوسکی گفتگو اصالتاً خواہ بذریعہ خط و کتابت احقر سے فرماوین اور جو کتاب مطبوعہ مطبع کانپور لکھنؤ دہلی کلکتہ کے خرید کرنا منظور ہون وہ بھی راقم سے بکفایت دستیاب ہون گی اگر کسی کتاب کی قیمت دریافت کرنے منظور ہو تو جوابی پوسٹ کارڈ کے ذریعے سے دریافت فرمالین۔

العبد

احمد حسن عفی عنہ کلکتہ کلنگا بازار نمبر ۶۳

اعلان

اہل وجد و سماع و مویدین حال و قال کیخدمت مین مژدہ پہنچاتا
ہون و صاحب مطابع و تاجران خجستہ خصال کی جناب مین
نئی خبر سناتا ہون کہ اندنون کتاب لاجواب افادت انتساب
منتخب الانتخاب مقبول اولی الالباب مطبوع اہل سماع جسکا نام نامی

اثبات الاستمداد والسماع بما یتلذذ بہ الاسماع

ہے حسب اجازت حضرت مؤلف عم فیوضہ مطبع **نامی** لکھنؤ
ماہ ربیع الاول سنہ ۱۳۰۱ھ مطابق جنوری سنہ ۱۸۸۴ء مین طبع کرائی
ہے کوئی صاحب بلا اجازت نیازمند قصد طبع کا نفرمائین
جسقدر نسخے مطلوب ہون بارسال رقم راقم سے طلب فرمائین

العبد
احمد حسن عفی عنہ ساکن کلکتہ کلنگا بازار

(نمبر ۶۳)

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔